БИБЛИОТЕКА „ЕЛБЕГЕН“

ОТ ДНЕС КЪМ ВЕЧНОСТТА

Издателска къща *Огледало*
в своята библиотека „ЕЛБЕГЕН“ представя:

– неизвестни и малкоизвестни извори за българската история;
– интересни мемоарни творби и пътеписи;
– историографски, теоложки, езиковедски, етнографски, краеведски и библиографски изследвания.

В библиотека „ЕЛБЕГЕН“ очаквайте фототипното издание на фундаменталния труд
ІСТОРІЯ БЛЪГАРСКА ПОДЪ ИМЯ УННОВЪ
от патриарха на модерната българска историография
ГАВРІИЛА КРЪСТЬОВИЧА,
издадена в Цариград през далечната 1869 г.

На тел. 66 99 24 поръчайте книгите на Издателска къща *Огледало*!

ПЕТЕР ЮХАС

КИРИЛ И МЕТОДИЙ В БЪЛГАРСКАТА МОРАВИЯ

Библиотека „ЕЛБЕГЕН“

ИК *Огледало*

ПЕТЕР ЮХАС е един от най-изявените българисти в Европа. Неговите познания и изследвания за българската литература и история носят белезите на задълбочен интерес, съчетан с рядка привързаност към България.

Завършил е българска филология в Софийския университет, бил е културен аташе при унгарските посолства в Москва и София. От 40 г. насам се занимава непрекъснато с преводи и изследвания на българска литература.

Автор е на "История на българската литература" и "Панорама на българската литература", издадени през 1966 г. в Будапеща. За монографията "Тюрко-българи и маджари" (София, 1985, Издателство на БАН) му е присъдена научната степен "доктор по филология". Издателство "Хр. Г. Данов" – Пловдив, през 1986 г. публикува избрани негови културологични и историографски студии под заглавие "Геният на България", а издателство "Наука и изкуство" през 1972 г. отпечата сборника му с творчески портрети "Съвременни унгарски писатели".

Превел е повече от 40 тома българска литература, включващи творби на поколения писатели от Софроний Врачански до Йордан Радичков. Автор е на над 400 статии и научни съобщения. Съставител и редактор е на девет антологии на българска поезия и проза, издадени в Унгария. Книгата му "Смъртта не е алиби. Анекдоти за български писатели", издадена в края на 1999 г. от ИК "Огледало", претърпя две издания и продължава да се радва на широк обществен интерес.

Роден е през 1930 г. в с. Комади в Голямата унгарска пуста. Понастоящем преподава история на унгарската литература в Софийския университет "Св. Климент Охридски".

ПЕТЕР ЮХАС

КИРИЛ И МЕТОДИЙ В БЪЛГАРСКАТА МОРАВИЯ

сканирал: Ж.Войников
http://www.bulgari-istoria-2010.com

Издателска къща ***Огледало***
София, 2000

За корицата на книгата е използвана репродукция на иконата "Св. св. Кирил и Методий, патриарх Теофилакт Търновски и св. Климент Охридски" от 1864 г. на неизвестен майстор, пазена в манастира "Зограф"

Петер Юхас, автор, 2000
Пламен Анакиев, редактор
Ст. н.с. Трендафил Кръстанов, рецензент
Издателска къща *Огледало,* 2000

ISBN 954-90553-6-1

ПРЕДГОВОР

"Не бях, бидох и съм във вековете."
Константин-Кирил Философ

Делото на двамата солунски братя Кирил и Методий отдавна вълнува културните и научните среди, повече от два века неотклонно привлича вниманието на учени и книжовници от славянски и неславянски произход. С право още през 1913 г. А. Брюкнер в предговора към книгата си "Die Wahrheit über die Slavenapostel" отбелязва: "Поне за периода XIX–XX в. в цялата световна история няма нито една глава, която да е третирана така самостоятелно, на толкова много езици и от толкова различни гледища, както тази за Кирил и Методий"[1*]. Делото на двамата братя и сега е един от основните въпроси в славистиката.

Преди около половин век известният руски славист Г. А. Илински в анотирания си библиографски преглед "Опыт систематической Кирилло-Мефодьевской библиографии"[2], а след него М. Г. Попруженко и Стоян Романски в "Кирило-Методиевска библиография за 1934 –1940 г."[3], без да предявяват претенции за пълнота, изброяват общо около 5 000 публикации на тази тема. В най-новия български библиографски обзор на кирилометодиевската литература са дадени 5 134 заглавия.[4]

Когато разровихме огромната литература на Кирило–Методиевските проучвания, от пръв поглед ни се стори невъзможно да напишем за епохалното дело на двамата апостоли нещо ново. Колкото обаче се задълбочавахме в анализа на посветените на живота и дейността на Кирил и Методий научни трудове, толкова повече у нас се засилваше убеждението, че въпреки наличието на множество ценни монографии и статии, на-

*Бележките, означени с цифри са на автора и се намират в края на изложението, а бележките, означени със звездички са на редактора и са дадени "под линия".

писани за двамата братя, някои въпроси, засягащи жизнения им път и обществената им дейност, се нуждаят от допълнителна разработка, и то преди всичко в светлината на автентични писмени извори от IX в. Наистина мнозина изследователи твърде ерудирано и с подчертана любов са се занимавали с тези проблеми, но някои неща не са достатъчно изследвани и изяснени, към тях не е подходено достатъчно задълбочено или мотивирано, не съвсем удачно и добросъвестно са подреждани и систематизирани отделни факти и данни, което затруднява едно по-правилно и по-всеобхватно извеждане на взаимозависимостите. Същевременно има и такива проблеми, които изобщо не са били проучвани.

Така се е оформило погрешното схващане, че Пространните жития на Кирил и Методий (така наречените Панонски легенди)*, от една страна, а от друга, кратките им жития и житията на най-близките ученици на двамата славянски апостоли (Климент Охридски и Наум)** съдържат сведения, които взаимно си противоречат (например според първите Моравската мисия на Кирил и

* Пространните жития на Кирил и Методий са ценен старобългарски литературен и исторически паметник. Заемат централно място в корпуса от Кирило-Методиевски извори. Предполага се, че са създадени от ученици на двамата просветители, като се допуска, че житието на Кирил е написано със съдействието на Методий между 869 и 882 г., а житието на Методий е създадено в България след пристигането на Кирило-Методиевите ученици през 886 г. За най-вероятен автор на житието на Методий се приема св. Кл. Охридски (+916).

** Този кръг от паметници включва Проложното житие на Кирил и Проложното житие на Методий, съставени от български автори през XII или XIII в., в които се съдържат сведения за дейността на двамата братя сред българите; Краткото житие на Кирил (т.нар. Успение Кирилово) вероятно е изготвено през XIII в. в България; Солунската легенда – старобългарски паметник, за който се предполага, че е създаден през XII в.; Първо житие на св. Наум Охридски – създадено от български автор не по-късно от 969 г.; Второ житие на св. Наум Охридски – анонимен текст отпечатан през 1740 г., неговият превод от гръцки е извършен вероятно през втората половина на XVII в.; Пространно гръцко житие на св. Наум Охридски – създадено през XIII в. вероятно от охридския архиепископ Константин Кавасила (ок. 1255-1260); Гръцки житиен текст, отпечатан във Венеция през 1695 г., съкратен вариант на Пространното житие на св. Наум Охридски или по-скоро на неизвестния му протограф; Пространно житие на св. Кл. Охридски, познато и като Българска легенда, създадено вероятно от Теофилакт Охридски в края на XI или началото на XII в.; Кратко житие на св. Кл. Охридски (наричано и Охридска легенда) от Димитър Хоматиан (1216-234) – охридски архиепископ.

Методий е била в Моравия и Панония, а според вторите – в Панонска Моравия и нейните околности, в Мизия, Панония, Далмация, Тракия, Илирик, Македония и Тесалия), т.е. те са толкова контрадикторни, че съобщенията на едната група жития правят несъстоятелни силата и достоверността на сведенията от другата група. Същевременно – тъй като днес монополно господства мнението за първостепенното историческо значение на пространните жития – мнозинството изследователи почти изцяло отричат стойността на другите жития като исторически извор, в повечето случаи ги поставят в категорията на онези легендарни книжовни паметници, които не винаги отговарят на историческата истина. Даже се направиха отделни опити не само да се омаловажи, но и да се отрече напълно историческата достоверност на последните, да им се припишат "редица неточности", "плод на патриотично възбуждане или на произволни тълкувания"[5], деяния – чужди на техните автори. И тъй като Панонските легенди не съдържат сведения за Брегалнишката мисия*, участието на Константин–Кирил и Методий в покръстването на българите се оспорва от мнозина съвременни изследователи.

Както ще видим обаче, между информациите от двете групи няма противоречия, защото споменатите от Панонските легенди поданици на Ростислав са били българославяни, за които намираме съобщения и данни и в значителен брой по-късни славянски и гръцки паметници. Ако Ростислав е бил княз на българославяните по поречието на р. Българска Морава, както съобщават Фулденските аналии [6]**, то тогава не може да бъде вярно твърдението, че Панонските легенди – основните и най-авторитетни източници за живота и делото на Кирил и Методий – не съдържат сведения за участието на славянските първоучите-

* Сведения за дейността на Константин-Кирил сред славянобългарите по р. Брегалница се съдържат в Краткото житие на Кирил (т.нар. Успение Кирилово), в Солунската легенда и някои по-късни извори.

** Писани в манастира Фулда в пруската област Хесен – Пасау. За първите две части на Фулденските анали се предполага, че са писани от Айнхард (ок. 770-840) и Рудолф (IX в.), на останалите части авторите не са известни. Описват събития от френската история от 741 до 882 г.

ли в покръстването на българите. Та нали Брегалница е била именно в южния край на тази българска Моравия, в която княз Ростислав поканва Кирил и Методий! Но нека да не се впускаме твърде напред. Тук само споменаваме тези факти. По-нататък това становище ще бъде доказано с множество достоверни писмени извори от IX в. Засега само ще отбележим това, че за най-важна задача смятаме именно изясняването на тези действително фиктивни разногласия, което от своя страна ще разсее съмненията в автентичността, ще възстанови стойността на пълноценни исторически извори като **Краткото житие на Кирил (Успение Кирилово), Проложните жития на Кирил и Методий, Солунската легенда, Пространното житие на Климент Охридски, старорускатa Повест за изминалите години (Повесть временных лет),* Второто старобългарско житие на Наум Охридски, Житието на Климент Охридски от Димитър Хоматиан, Моравската легенда** и Чешката хроника***,** защото те имат своето място и значение при проучването на един голям период от културната история на България.

Има ли наистина противоречие или несъответствие между Пространните жития на славянските първоучители и паметниците, които по един или друг начин свидетелстват за мисионерско–просветителска дейност на Константин–Кирил Философ и на Методий сред българските славяни?

Та нали ако съпоставим единственото сведение от Панонските легенди за географското разположение на Моравия, а именно, че по молба на Коцел**** папа Адриан II***** е ръ-

* Най-старият руски историографски паметник, датиран около 1113 г. и свързван с името на монаха от Киево-Печорския манастир Нестор.

** Създаването на този паметник, писан на латински език, се датира между XII и първата половина на XIV в.

*** Чешки паметник от XIV в. Общо за изворите вж. студията на Светлина Николова "Извори за делото на Кирил и Методий" – В: Кирило-Методиевска енциклопедия, т. II. С., 1995, с. 60 – 88

**** Коцел (862-874) – княз на Панония, син на Привина. В някои латиноезични извори името му се изписва като Hezilo, Hebrilo. Вж. **Асемани, Й. С.** Календари на Вселенската църква. Встъпителна студия и коментарни бележки на Маргарита Ст. Кискинова. С., 1987.

***** Адриан II (867-872) – римски папа.

коположил за епископ Методий на трона на свети Андроник, т.е. в Сирмиум на брега на р. Сава, с другите известни за Моравия извори от IX–X в., веднага ще стане ясно: твърдението на двете групи е идентично, в случая различията са само в традиционните ни трактовки за Моравия. Или с други думи – не твърдението на една от групите исторически извори подлежи на съмнение, а нашето общоприето разбиране за Моравия изисква друго тълкуване.

Братиславското издателство "Татран" най-напред през 1976 година издаде на немски, а през 1980 година и на унгарски език книгата на Ян Декан "Moravia Magna". Според Ян Декан пътят на славянското писмо е тръгнал от територията на днешна Словакия, оттам е водел до Охрид, а сетне, заобикаляйки в достатъчно далечна дъга тогавашната българска столица, е стигнал направо в Киев.

Фалшификатори от рода на Ян Декан ни заставят да се спрем на проблема за Моравската мисия.Тази "реконструкция" на историята бе възможна, защото има много, и то твърде важни въпроси около делото на Кирил и Методий, недостатъчно изяснени от науката и до днес. Подчертаваме: това се отнася не само до второстепенни, а и до кардинални въпроси, тясно свързани с живота и дейността на двамата солунски братя.

Между споменатите нерешени или спорни въпроси на първо място следва да поставим следните: **Кой е онзи славянски народ, за когото двамата славянски братя са създали славянското четмо и писмо? На какво се дължи славата на Константин–Кирил и Методий като български първоучители? Кои земи е получил Методий за своя епархия?**

Една източна поговорка казва: "И големите сандъци се отварят с малки ключове". Дали ключът на Българската мисия на двамата солунски братя е голям или малък не знаем, но го намерихме в съществуването на две Моравии в средата на IX в. – едната на територията и в съседство на днешна Словакия, а другата в пределите на тогавашното българско царство и на северозапад от него.

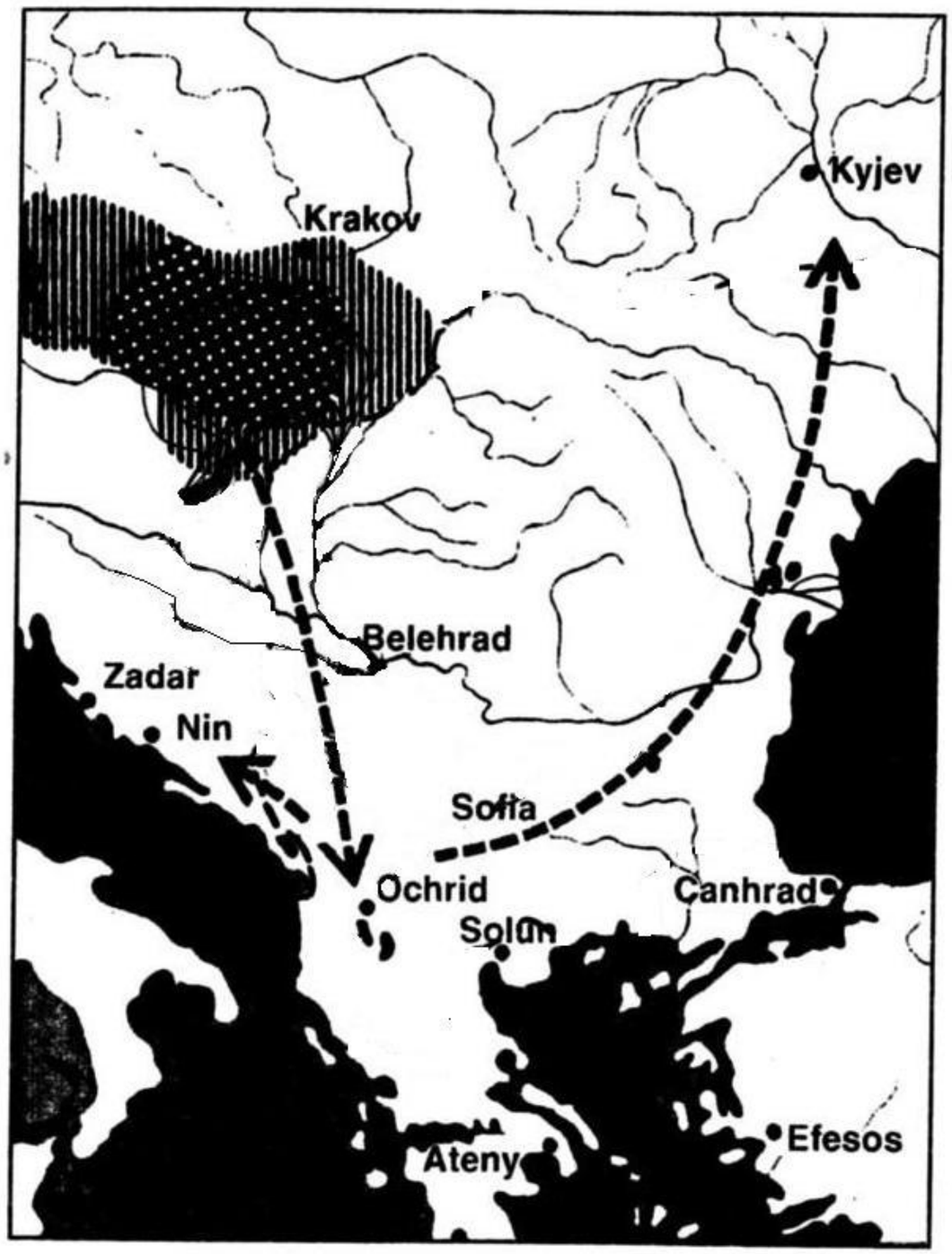

Пътят на славянското писмо според словашкия изследовател Ян Декан

ЕДНА ИЛИ ДВЕ МОРАВИИ СА СЪЩЕСТВУВАЛИ ПО ВРЕМЕ НА МОРАВСКАТА МИСИЯ

Общоприето е мнението, че делото на Кирил и Методий възниква преди всичко във връзка с тяхната Моравска мисия, с моравските славяни и едва след нея то става достояние на останалите славянски народи и на първо място – на българския. Нека заедно с читателите на тази книга да анализираме посоченото общоприето мнение, защото човек се убеждава много по-добре, ако сам намери аргументите, а не му се поднасят готови. Междувременно нека отбележим и друго: в една демократична среда дадено мнение става общоприето решение, когато получи мнозинството от гласовете. Ала по отношение на трудно разкриваните истини позицията на мнозинството често пъти няма стойност, тъй като е напълно възможно дадена истина или загадка да бъде разбулена от един–единствен изследовател, а не от цяла армия учени. С други думи, не е изключено една личност да обори дори цяло поколение от учени, когато стигне до откриване и доказване на истината.

И най-видните слависти поставят началото на мисията на Кирил и Методий в Моравия. Бележитият славяновед Ватрослав Ягич* е споделял същото мнение. "Изходна точка на целия въпрос, отбелязва той, представлява повикването на двамата апостоли в Моравия.[7]"

Нека се съгласим с него и тръгнем от същата изходна позиция.

Но дори и в този случай веднага ще възникне въпросът: **в коя Моравия всъщност Михаил III изпраща Кирил и Методий,** защото в историческите извори от IX в. се говори за две Моравии.

Баварския географ в труда си "Описание на лежащите на северния бряг на река Дунав територии и градове" писан между 817 и 843 г., съобщава, че през средата на IX в. на левия бряг на река Дунав са съществували две Моравии: В Бой марка (по-късната

* Ватрослав Ягич (1838-1923) – хърватски филолог.

817 – 843 г.!

Чехия) има 15 града. При моравците пък има 11 града. България е неизмеримо голяма държава и там живеят много хора, а има само пет града единствено поради това, че при тях няма навик да се строят градове. Има още един народ, наречен мархони (моравци), имащ 30 града. Това са страни, чиито граници се допират."[8]

Както виждаме, Баварският географ говори за две Моравии. За него различни са не само названията им, но и техните градове и селища, географското им местоположение и големина на териториите. И още нещо, което е изключително важно: Баварският географ поставя едната Моравия на северния, т.е. левия бряг на р. Дунав в съседство с Бой марка (Чехия), а другата там, където е границата на Франкската империя, пак на левия бряг на р. Дунав, но вече при устието на р. Драва. Тези две Моравии не са представлявали някаква териториална цялост, тъй като са били разделени от северозападните български земи.

Значи едната Моравия е била малка – с 11 крепости или окръзи до Бой марка(Чехия), а другата, по-голяма – с 30 крепости или окръзи, на югоизточната граница на Франкската империя срещу устието на р. Драва в Дунав. Същият автор, както видяхме, твърди, че между двете Моравии франките граничат с българите. В множествено число за Моравия говори и Регино, игумен от Лотарингия. В летописа си от 860 г. той съобщава, че Людовик Немски* води едновременно война срещу **"Marahensium regna"**[9] (Моравските княжества), т.е. срещу двете Моравии. За две Моравии говори и император Константин Багренородни** в съчинението си "За управлението на империята". Едната той назовава последователно Μεγαλη Μωραβια", а другата просто "Μωραβια"[10]***. Работещият през XVI в., но доказано опиращ се на стари

* Людовик II Немски (840-876) – франкски император, син на Людовик Благочестиви (813-840).

** Константин VII Багренородни (913-959) – византийски император и писател.

*** След X в. в топонима Μωραβια гръцката β се е изписвала на български като в и топонимът е произнасян "Моравия", а в западната ортографска традиция гръцката β е заместена с латинската b и топонимът е произнасян като "Морабия".

извори, баварски писател–хуманист Йохан Турмаир, известен в литературата като Авентин, нарича Моравия тетрархия, т.е. Четирикняжество, за чието обединение много е направил Ростислав*, но осъществяването му се е отдало на Светополк I.[11]** Именно пълното мълчание във връзка с тук споменатите автентични и напълно достоверни исторически извори характеризира антинаучността на досегашните традиционни възгледи за Моравската мисия на двамата солунски братя. Защото може ли изобщо да се нарече научно такова становище, чиито представители по свой вкус селекционират, подреждат и цитират от изворите само онова, което подкрепя единствено тяхната позиция. И за да не бъдем голословни, ще запитаме: в хилядите изследвания за Моравската мисия читателят дали се е срещал с позоваване на тук цитираните исторически извори, сочещи съществуването на две Моравии? Дали тези извори са били цитирани, опровергавана ли е била историческата им достоверност от автори, застъпващи тезата за една–единствена Моравия?

Или може би те не са познавали въпросните извори? Възможно е за някои подобно непознаване да е "смекчаващо вината обстоятелство", но би ли могло в науката да се говори за "смекчаващи вината обстоятелства"? С една дума – не издържа никаква критика аргументът, имащ в основата си позоваване на оформени едва през XIV в. традиции.

Не вярваме обаче тези извори да са били непознати, тъй като въпросът за местонахождението на двете Моравии има както извънредно важно научно значение, така и своята дълга история. Същевременно, въпреки усилията на Баварския географ, Кон-

* Ростислав (846-870) – княз на Южната (Българска) Моравия. В латиноезичните извори името му се среща под формите Radislaus, Rasisthlavus, Rostices, Rastilaus, Rastilavus, Rastilaus, Rastizi, Raytizius, Rastislavus, Ratzidus, Restitius. Вж. **Асемани, Й. С.** Пос. съч., бел. 36 към гл. I.

** Светополк I (870-894) – племенник и приемник на Ростислав. С помощта на германския владетел Карл III Дебели (879-888) през 883 г. завладява и западната Моравия. Вж. **Асемани Й. С.** Пос. съч., с. 156 – 158.

стантин Багренородни, Регинон, презвитер Хелмолд*, Гардизи** и Авентин да опишат точно географското разположение на двете Моравии, загадката във връзка с това остава, тя не е разбулена и до днес. От Баварския географ (живял и работил между 840 и 870) до Имре Боба[12] десетки историци и географи са давали правилна насока на издирванията. Но самият въпрос и до днес не е получил задоволително решение.

Няма столетие, в което някой от учените да не е поставял въпроса за съществуването не на една, а на две Моравии през IX в. Още през XVIII в. унгарският учен Дьордь Скленар публикува книга с документи на латински език и разграничава две Моравии, като уточнява, че в **Старата**, "Велика" Моравия, **на юг от Дунава**, се е разпространявала славянската писменост. В наше време същото мнение поддържат редица учени, между които Петер Пюшпьоки Надь, Имре Боба (1971) и японецът Сенга Тору (1983)[13]. Възможно ли е привържениците на така наречения традиционно схващане да не са вярвали на тези извори? Едва ли. Защото една истина никога не може да се изрече така, че хората да я разберат, но да не ú повярват. С други думи – колкото и да ни е трудно да си го представим, все пак трябва да предположим: привържениците на така наречения традиционно схващане не са познавали споменатите извори. Премълчаването на последните, поне засега, не бихме могли да обясним с друго.

Народностното име на моравците и названието на самата Моравия са произлезли от името на река Морава. Терминът "моравци" (лат. maravani, marvani; гръцки: μωραβων) първоначално е бил географско понятие, употребявано за обозначаване на населението по Поморавието. В басейна на Дунав обаче има две такива реки: едната, вливаща се в Дунав при Братислава, а другата, също приток на Дунав, но сливаща се с него при Белград – първата е Морава, а втората

* Автор на "Славянска хроника", издадена през 1581 г. във Франкфурт на Майн.
** Гардизи (IX в.) – хорасански (източноирански) историк, автор на съчинението "Зейн-ад-ахбар" (1048-1050), представящо историята на древните персийски царе, историята на халифите и историята на Хорасан до 1041 г. Летописът завършва с много интересна глава за "тюрките", в която се споменават маджарите и българите.

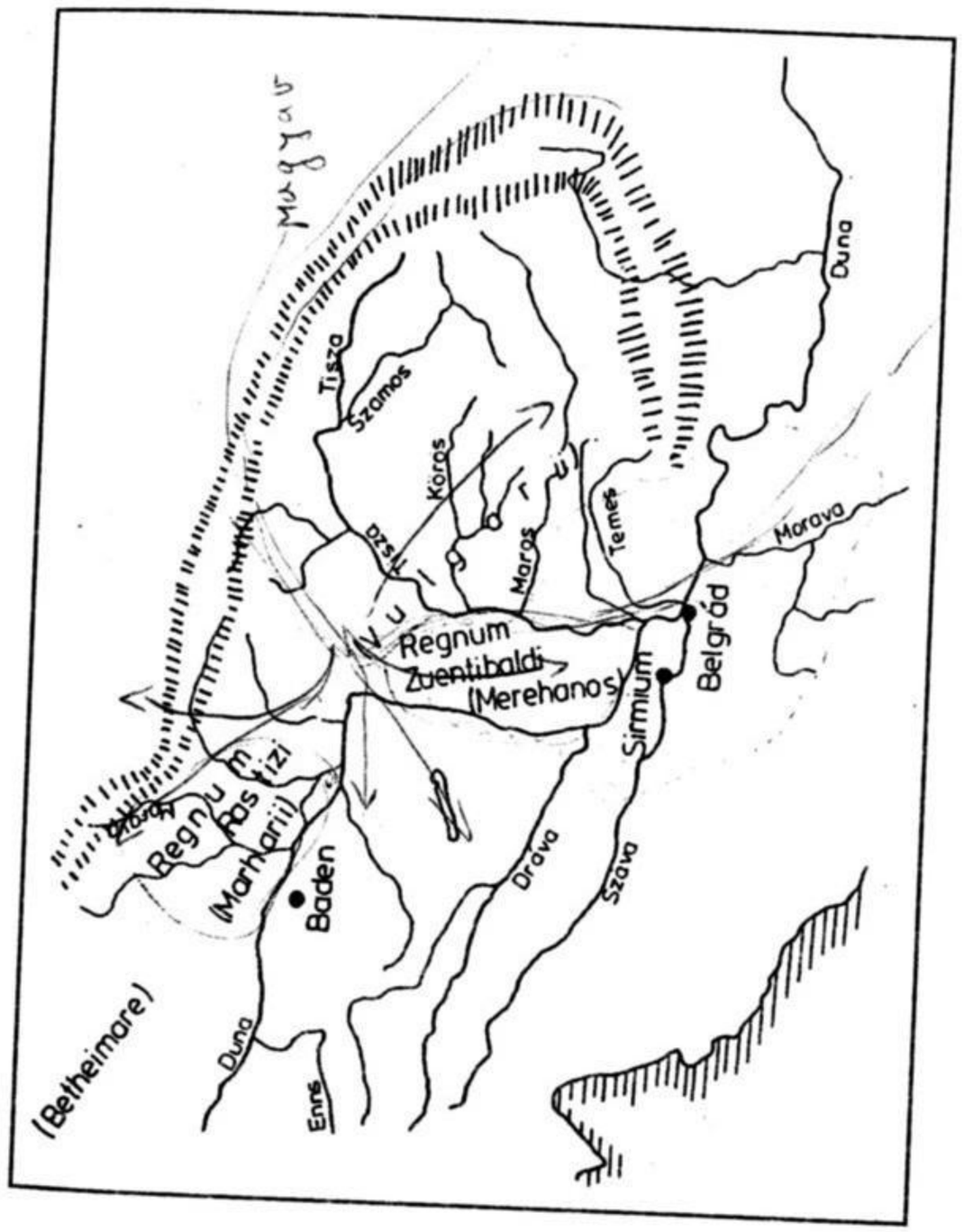

Географското разположение на двете Моравии преди 871 г. според японския изследовател Сенга Тору. Картата препечатваме от унгарското списание "Századok", бр. 2 от 1983 г.

през IX в. – Българска Морава. През осемдесетте години на IX в. във Франкските анали вече наричат живеещите по поречието и на двете реки славяни **"марахоци"** или **"моравани"**. Не бива да забравяме, че името **"моравци"** като народностно обозначение за пръв път се появява през 884 г., когато Светополк, след завоеванията си от периода 873–879 г., се отправя от южните земи на Великоморавия към северната част на така наречената Малка Моравия, за да я подчини на своята власт. До тази година франкските хронисти последователно споменават Ростислав като княз (крал) на живеещите по поречието на Българска Морава (Маргус) славяни (rex margorum)*.

Не случайно по данните на Фулденските анали Йосиф Асемани** във връзка със събитията от 846 г. нарича живеещите около южната, Българска Морава (Маргус) славяни **маргенци.** Независимо от обстоятелството, че той определя мястото на владенията на Прибина между Драва и Сава***, тъй като не е прозрял грешката на Фулденските анали, слагаща бенефиция**** на Прибина не до р. Зала (Сала), а до р. Сава. Все пак от споменаването на реката Маргус и живеещите по поречието ѝ славяни Асемани пръв разбира, че въпросните Фулденски анали последователно сочат като място на владенията на Ростислав земите южно от р. Дунав, по поречието на Маргус (Българска Морава): "По времето, когато славяните в

* Ростислав слиза от политическата сцена през 870 г., когато с измама е заловен от Светополк I и предаден на баварския принц Карломан (830-870) – син на Людовик II Немски.

** Йосиф Симоний Асемани (27.08.1687-13.01.1768) – бележит учен-хуманитарист и църковен деец. Подробности за живота и творчеството му вж. у **Кискинова, М.** Й. С. Асемани и неговият труд "Календари на Вселенската църква". – В: **Асемани, Й. С.** Пос. съч., с. 9 – 57.

*** Според латинския паметник Conversio Bagoariorum et Carantanorum (История на покръстването на баварците и каринтийците или т.нар. Залцбургски меморандум) ок. 833 г. Прибина е бил прогонен от престолнината си гр. Нитра (по-късно отъждествявана със словашкия гр. Нитра) от Моймир I (830-846), "княз на моравците отвъд Дунава". Прибина търси спасение при българите и хърватския княз Ратимир, около 848 г. с помощта на Людовик II Немски се установява при р. Сава. Води пронемска политика; убит от Ростислав през 861 г. Вж. **Асемани Й. С.** Пос. съч., с. 136, 154.

**** Бенефиций – средновековно поземлено владение, предоставяно от суверен на васал, без право на наследяване.

Долна Панония, между Драва и Сава, били управлявани от Привина*, княз на моравците отвъд Дунава е бил **Растица**, племенник на Моймир**, който след смъртта на чичо си, още през 846 г. след Христа получил властта от краля на Германия Людовик." И самият фулденски аналист отбелязва: "Към средата на месец август Людовик се отправи с войски срещу славяните **маргенци**, които се опитвали да се отцепят, и след като уредил въпроса според желанието си, им поставил за княз племенника на Моймир Растица."[14]

Същевременно Асемани не е различавал вклиненото между сърби и хървати, оформено етнически от славянобългарски племена (тимочани, браничевци и др.) население, "колективно" наричано моравци, от родствения с чехите, но говорещ на отделно свое наречие народ от Северното моравско маркграфство. Това е така, защото под влиянието на чешките хронисти от XIV в. става общоприето становището, че Моравия следва да си я представяме като единствена, политически обединена страна. Но като обективен учен – на базата на писмените паметници – Асемани съвсем коректно прави известна разлика между тях. Говорейки за славяните по поречието на Маргус, той ги нарича не **моравци,** а **маргенци** и под линия отбелязва: "Маргенци, мархенци, маруани и другояче се срещат наречени моравците, чиито пратеници са били изслушани и отпратени от Людовик Благочестиви***".

В българския превод на трудовете на Асемани би било по-правилно вместо "маргенци" да се пише за "славяните по поречието на Маргус", тъй като при Асемани понятието има точно такова значение. По този начин би се откроило по-ясно, че славяните на Прибина и Ростислав (Растица), т.е. "маргенците" са живели край бреговете на р. Маргус (Българска Морава). Защото в противен случай нещата са разбираеми само за онези,

* Прибина (Привина) – панонски княз. През 835 г. е свален от престола от Моймир I. Около 848 г. е възстановен от Людовик II Немски.

** Моймир I (818-846) – моравски княз.

*** Людовик I Благочестиви (813-840) – франкски император, син на Карл Велики.

които предварително знаят, че терминът "маргенци" идва от названието на р. Маргус, т.е. Българска Морава.

Йосиф Симоний Асемани безспорно е блестящ учен, една от най-забележителните личности на XVIII в., изучавал – по сведение на съвременниците си – 30 езика. В основата на неговите проучвания винаги стоят автентични исторически извори. Но дори и към тях Асемани е подхождал критично, прилагайки комплексния метод на изследване. В интерес на историческите си изследвания Асемани несъмнено се е ползвал от достиженията на етимологията, лингвистиката, филологията, историческата и политическата география, хронологията и т.н., реализирани до неговата епоха. Обстоятелството, че от вниманието на Асемани все пак са убегнали историческите извори за съществуването на две Моравии днес може да си обясним само с "осветеното" и от Еней Силвий, под името Пий II (Пиколомини), папа през периода 1458–1464 г., традиционно становище по въпроса, дадено в съчинението му "История на Бохемия"[15]. Един свещеник, един титулярен епископ, какъвто е Асемани тогава, не е могъл да постави и под най-малко съмнение казаното от папата. Според папа Пий II териториите на Моравия и Моравското маркграфство от XV в. са идентични по своето географско разположение. Самият Еней Силвий, работейки като началник на канцеларията на император Фридрих III (1442–1447), написва труда си като за основа използва хрониките на чехите Далимил и Пулкава*. Или с други думи: когато представяме онези исторически извори, които са автентични документални свидетелства за съществуването на двете Моравии, в действителност опровергаваме становището не на един някогашен папа, а на един началник на императорската канцелария. Защото Еней Силвий не в качеството си на римски първосвещеник е написал "История на Бохемия".

---

* Хрониката на Далимил славистите я датират около 1314 г. Хрониката на Пршибик Пулкава е писана между 1374 и 1380 г. За Далимил и Пулкава вж. последната глава на настоящото изследване.

Както вече споменахме, за две Моравии говори и игуменът на Лотарингския манастир Регинон. В хрониката си от 860 г. той съобщава, че Людовик Немски води война едновременно срещу "Marahensium regna" (моравските княжества), т.е. и срещу двете Моравии. От своя страна император Константин Багренородни в труда си "За управлението на империята" също съвсем определено сочи съществуването на две Моравии. Едната той назовава последователно "Мегали Моравия", а другата – просто "Моравия". В главите 13 и 40 на тази своя книга Константин Багренородни още отбелязва, че "Мегали Моравия" преди завладяването ѝ от маджарите е била между маджарите и хърватите.

Нека да видим къде по-точно между маджарите и хърватите се е намирала Велика Моравия?

Константин Багренородни в 13-а глава на цитираната вече книга, описвайки границите на Унгария, сочи: "С тюрките (маджарите) граничат следните народи: пó на запад е страната на франките, пó на север са печенезите, на юг от тях се шири Мегали Моравия, т.е. страната на Светополк, която тези тюрки (маджари) напълно опустошили и завладели. А към планините тюрките граничат с хърватите."[16] А в 40-а глава на книгата си императорът уточнява: "...на близката до тюрките (маджарите) източна граница са българите, отделени от река Истрос, която наричат още Дунав, на север от тюрките са печенезите, на запад от тях – франките, а на юг – хърватите."[17]

Както видяхме, в 13-а глава на книгата си императорът съобщава, че южната съседка на маджарите е била Мегали Моравия, която маджарите напълно опустошили и завладели. А в 40–а глава се твърди, че южните съседи на маджарите са хърватите. На читателите ще направи впечатление, че император Багренородни твърди: южната съседка на Унгария е Мегали Моравия, която маджарите опустошили и завладели, а след като я завладяват, то тя вече не може да им бъде съседка. Това противоречие произтича от обстоятелството, че авторът в един и същи абзац говори за положението от преди войната и след войната.

За нас сега е по-важно следното – според императора преди завладяването на Мегали Моравия тя е била южна съседка на Унгария, а след нейното завладяване южни съседи на маджарите стават хърватите. От това недвусмислено следва: Мегали Моравия преди завладяването ѝ от маджарите е била между маджарските и хърватските земи.

Изключено е дори и да помислим, че "Мегали Моравия" може да бъде отъждествена с днешна Моравия и Словакия, тъй като тези области не са били никога на юг от Унгария. Последното се потвърждава и от друг факт – императорът нарича Мегали Моравия винаги "езическата", "непокръстената" Моравия, а е известно, че на територията на днешна Моравия и Западна Словакия християнството е възприето още около 830 г.*

В 40-а глава на цитираната книга на император Константин Багренородни са очертани точно южните граници на Унгария: "където започва Тюркия (Унгария) е мостът на император Траян (днешният град Турно Северин в Румъния – б. м. П. Ю.), отстоящ на три дни път от Белград, където е кулата на свети Константин Велики и при завоя на реката (Дунав – б. м. П. Ю.) с така наречения Сирмиум (Сремска Митровица – б. м. П. Ю.) на два дни път от Белград, и от тях започва Мегали Моравия – непокръстената"[18].

А в глава 42-а четем: "От Солун до река Дунав, на която се намира град Велеград (Белград – б. м. П. Ю.), има осем дни път, ако не се върви бързо, а с почивки. А отвъд реката Дунав, именно в земята Моравия, а също и по-нататък – между реките Дунав и Сава , обитават тюрките."[19]

Видно е още веднъж, че според императора Мегали Моравия се е намирала между Драва и Сава, областта Сирмиум, и оттам на юг до р. Морава, а на север Мегали Моравия се е простирала до района на р. Тиса при нейното устие в Дунав. Видно е още и това, че Константин Багренородни локализира мястото на Мегали Моравия и очертава границите ѝ така, както, независимо от

* Най-старият паметник, потвърждаващ този факт, е едно писмо от 825 г. на папа Евгений II (824-827) . Вж. **Асемани, Й. С.** Пос. съч., с. 115.

него, го е направил Баварския географ.[20] Нещо повече, презвитер Дуклянски (средата на XII в.) изтегля границата на Мегали Моравия още по̀ на юг. Той съобщава, че Светополк е бил погребан в града на Диоклетиан, т.е. в Диоклея в Черна гора.[21] От тази информация изводът е: южната граница на Мегали Моравия е стигала до изворите на р. Дрина.

Анализът и на 14-а глава от книгата на Константин Багренородни ни дава основание да твърдим, че Мегали Моравия е граничела на юг с хърватите и българите. В нея намираме следното: "Владетелят на Моравия Свендоплок (Светополк – б. м. П. Ю.) бил храбър и страховит за съседните народи. Той имал трима сина. Преди смъртта си разделил своята страна на три части и дал на всеки един от синовете си дела му. Най-големият по рождение направил велик княз, а другите двама оставил под негова власт. Посъветвал ги обаче да не се делят един от друг със следния пример: като донесъл три пръчки, свързал ги и ги дал на първородния да ги пречупи; а след като той не успял да направи това, дал ги в ръцете на втория, а после – на третия. След това ги разделил на три, една по една, и им наредил, като ги вземат, да ги пречупят, и те направили това, без каквото и да е усилие. След като сторил това и по този начин им дал урок, съветвайки ги, им казал: "Ако останете единни в съгласие и любов, никога вашите врагове не ще ви покорят, нито ще ви отведат в плен. Ако ли пък поради вражда и честолюбие разделите върховната власт на три части, отказвайки да се подчинявате на най-големия си брат, ще разгромите сами себе си и ще бъдете напълно разгромени от съседните ви врагове."* След смъртта на Свендоплок обаче, след като преживели една година в мир, а после започнали междуособна война, тюрките (нахлуването на маджарите в Моравия е станало вероятно през лятото на 892 г. – б. м. П. Ю.) ги нападнали, унищожили ги напълно и завладели тяхната страна, която обитават до ден дне-

* Цитираният откъс от съчинението на К. Багренородни представлява едно от т. нар. "общи места" или странстващ сюжет в средновековната историография. Най-известна за нас е легендата за кан Курбат и синовете му, предадена от Теофан и Никифор.

шен (950 г.). А народът, който оцелял, се разпръснал и разбягал при съседните племена – при българите, порките, хърватите и останалите народи".[22]

От разказа на император Константин Багренородни личи, че след смъртта на Светополк е минала едва една година, когато през 895 г. избухват междуособиците, за да улеснят покоряването на Моравия от нахлулите в нея три години по-рано маджари. Ясно е и друго: маджарите ще да са завладели Моравия или в годината на вътрешните размирици, или най-много една година по-късно. Ала известно е, че маджарите са завладели територите на днешна Моравия и Западна Словакия около 900 г., следователно трудно бихме си представили и приели, че пръсналите се бежанци от народа на Светополк, спасявайки се при българи и хървати, са преодолели няколко стотици километри на територията на враждебните на тях маджари.

За обстоятелството, че угрите (маджарите) са пленили част от народа на Светополк, която не е успяла да се спаси при българите, научаваме и от Житието на Наум от X в. В това житие намираме податка за пряката граница на Моравия с България: "Еретиците, много мъчиха едни (учениците на Кирил и Методий), а други продадоха на евреите за пари – презвитерите и дяконите. Като ги взеха, евреите ги заведоха във Венеция. И когато ги продаваха, по Божия наредба тогава във Венеция* пристигна от Цариград царски човек, който вършеше царската работа. И щом узна за тях, царският човек ги откупи. И като ги взе така, той ги заведе в Цариград и на цар Василий** разказа за тях. И пак ги въведоха в техните чинове и санове – презвитерите и дяконите, – както беше преди. Дадоха им и служби. И никой в робия не умря, а едни, покровителствани от царете, получиха успокосние в

* Едва ли пресметливите еврейски търговци биха се изложили на риск да карат роби от територията на дн. Словакия (ако там се е намирала въпросната Моравия) до Венеция. Явно споменатата в Житието на св. Наум Моравия се е намирала доста по́ на юг в съседство на Далмация, от която пътят до Венеция е бил несравнимо по-лесен и кратък.

** Василий I Македонец (867-886) – византийски император.

Цариград, а други отидоха в българската земя, с голяма чест получиха успокосние.

А моравската земя, както бе предсказал светият архиепископ Методий, наскоро получи отмъщение от Бога за беззаконията поради делата им и за ересите, и за изгонването на правоверните отци, и за страданията, що претърпяха от еретиците, на които моравците вярваха. Защото не след много години дойдоха маджарите, песонският народ, и завладяха земята им и я опустошиха. Но тях маджарите не пленихa, затова те забягнаха при българите, а опустялата им земя остана под властта на маджарите".[23]

От Регинон научаваме, че земите на моравците, от една страна, граничат с българските, а от друга, с каринтийските земи – между Драва и Сава. След като описва как печенезите са изгонили маджарите от Скития, Регинон отбелязва, че маджарите "са се сбогували с родината си и са тръгнали на път, за да намерят такава земя, където да се установят завинаги. Най-напред са номадствали из пустата на панонци и авари, където са допълвали прехраната си с риболов, после често нападали границите на каринтийците, моравците и българите".[24]

Докато Регинон споменава моравците между каринтийците и българите, презвитер Хелмолд (+ 1177 г.) отъждествява моравците с каринтийците. Той разказва, че на юг от поляците живеят чехите и тези славяни, които са известни като "моравци" или "каринтийци", и сърбите още по́ на юг.[25] Анонимният хронист на унгарския крал Бела (в края на XII век) също говори за "каринтийски моравци".[26] Тъй като по-голямата част на Каринтия е била между реките Драва и Сава, Стара Моравия, т.е. Мегали Моравия според Регинон, Хелмолд и унгарския хронист Анонимус, е обхващала територията между Драва и Сава. По данните от Пространното житие на Методий и хрониката на Нестор епископското седалище на Методий е било именно тук, в столицата на Панония Савия, т.е. в Сирмиум.

Не е безинтересно да споменем още един извор, според който "домовете на езичниците моравци" са били между реките Дунав и Тиса и по на юг от тях. От житието на Свети Апри (Миракула санкти Апри), което е написано след 978 г. от неизвестен монах, научаваме, че маджарите, след като са опустошили Мизия и домовете на "езичниците моравци", са навлезли в Панония и по-късно са се утвърдили в нея.[27] Това съобщение не можем да свържем с падането на Моравия (на територията на днешна Словакия). Причината се крие не само във факта, че цитираният извор нарича моравците езичници (последното в никакъв случай не е възможно да се отнася за земите в днешна Моравия и Западна Словакия, защото, както вече споменахме, в тях християнството е наложено около 830 г.), а на първо място и главно заради друго – през X в., когато маджарите са били завладели тези земи, не е било нужно те да нахлуват в Панония, тъй като тя отдавна вече е била в техни ръце. С една дума – и житието на Апри е още един сигурен извор за местоположението на Стара Моравия, т.е. на Мегали Моравия на юг, в областта Сирмиум.

КОЯ МОРАВИЯ СА ВЛАДЕЕЛИ МОЙМИР I И РОСТИСЛАВ

Както видяхме, едната Моравия при Константин Багренородни се определя с прилагателното "мегали", което може да означава "стара". Дьордь Скленар е прав, когато твърди, че Великоморавия най-напред се е зародила в Мизия, а ако пък прилагателното "мегали" означава "голяма", а не "стара", тогава естествено то ще се отнася и се отнася до територията на Южна Моравия. Следователно Южна Моравия е била онази Великоморавия, чието точно място търсим.

От своя страна Баварския географ описва само границите на Франкската империя, стигащи на юг до устието на р. Драва, и затова не говори за южните области на Моравия, т.е. на юж-

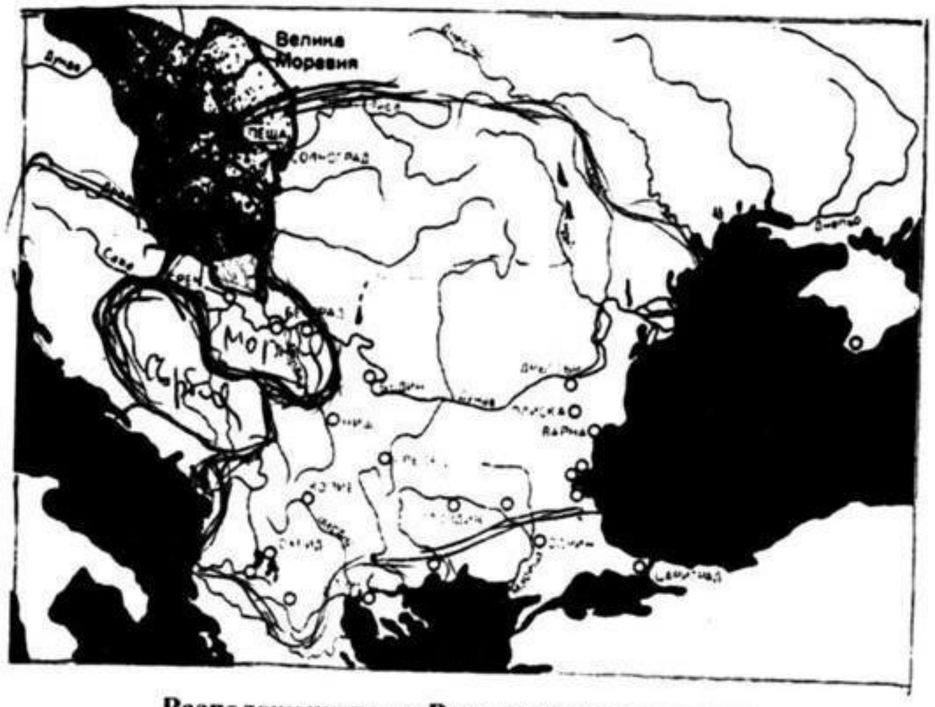

Разположението на Великоморавия съгласно традиционното схващане

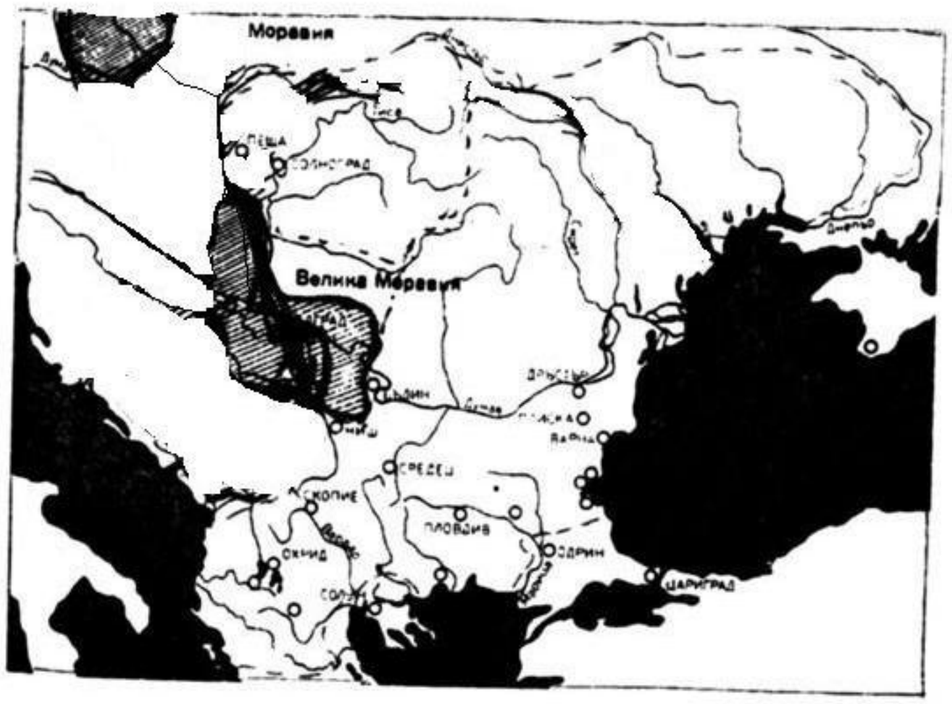

Разположението на Великоморавия според новото схващане на Петер Пюшпьоки Надь

ния бряг на р. Дунав. За последното ще намерим точна информация в онези бележки на Франкската хроника* от 864 г., които проследяват походите на Людовик Немски срещу моравските славяни, когато немският император сваля от престола Моймир I и на негово място поставя Ростислав.

Кведлинбургските хроники лаконично отбелязват: "Крал Людовик, син на Людовик, покори Панония и връщайки се, унищожи Чехия."[28] Идентично съобщение ще намерим и в Магдебургските хроники**: "Крал Людовик, син на Людовик, покори Панония и връщайки се оттам, унищожи Чехия."[29] Саксонските хронисти*** отбелязват споменатия факт по почти същия начин: "Кралят на немците Людовик покори Панония и по пътя за родината си унищожи Чехия."[30] За този поход по-ïîдробно се споменава във Фулденските хроники. Още Имре Боба обърна внимание на това, че за идентифицирането на точното място на Моравия голямо значение имат аналите от Фулда, в които във връзка със събитията в Моравия се споменава и река Дунав, конкретно там срещаме израза "Транс Данубиум".[31] Ако изходим от местонахождението на самата Фулда на север от Дунав и употребата на споменатия израз по отношение на Моравия, то не можем да не направим заключение, че събитията в Транс Данубиум са произтекли южно от р. Дунав, а не на север, на територията на по-малката Моравия, намираща се днес в Словакия. В аналите от Фулда четем: "Людовик Немски... през средата на месец август с войската си тръгна на поход срещу *славяните по поречието на Маргус* (т.е. Българска Морава; курсивът мой – П. Ю.), които се готвеха да се разединят. След като уреди делата си там и ги реши по свое усмотрение и възкачи на княжеския

* Annales regni francorum – отразява генеалогията и основни събития от живота на първите Каролинги. Публикувана е за първи път в Хановер през 1895 г.

** Магдебургски хроники – компилирани са от по-стари хроники през 1175 г. в манастира Бриген край Магдебург. Вж. ЛИБИ, т. III, С., 1965, с. 200.

*** Саксонските аналисти обхващат историята от 741 до 1139 г.

престол Ростислав, братовчед на Моймир (Моймир I – б. м. П. Ю.) – с големи трудности и загубвайки значителна част от войската си – се завърна..."[32]

Ако вземем предвид обстоятелството, че и преди похода на Людовик Немски от 846 г. Панония, до реката Драва, е била под господството на франките, то тогава ще стане ясно: през 846 г. Людовик Немски е завладял територията между Драва и Сава, така наречената Панония Савия, която нито Пипин* през 796 г., нито Карл Велики през 803 г. успяват да присъединят към Франкската империя. Южната граница на антична Панония е минавала по брега на р. Сава, следвайки първите хълмове от успоредната на реката планинска верига. С други думи, войските на Людовик Немски са водили сраженията си в междуречието на Драва и Сава. В резултат на победите си е трябвало да минат и на другия бряг на Сава, защото само по този начин ще са могли да влязат в допир с живеещите около р. Маргус (Българска Морава) славяни, а Людовик Немски – да свали Моймир I и на негово място да възкачи на княжеския престол Ростислав. А тъй като според Баварския географ Великоморавия е включвала в границите си и земите срещу устието на р. Драва, т.е. долната част от междуречието на Дунав и Тиса, то Людовик Немски ще е бил принуден да сломи съпротивата и на живеещите там великоморавски славяни. Оттук, от левия бряг на р. Дунав, е съвсем закономерно баварските войски да са се върнали именно през "земите на боеманите".

Многобройните извори потвърждават, че Великоморавия се е простирала и върху южната част на равнината, разположена източно от Тиса. Работещият през XVI в., но доказано опиращ се на стари извори, баварски писател–хуманист Авентин отбелязва: "През 892 г. маджарите се съгласяват да участват във войната на император Арнулф срещу Светополк само "ако получат като ландкнехтско заплащане онези земи, които те с оръжие са успели да завоюват".[33] По време на общия поход франкско–баварската войска, нападайки от запад, "навсякъде

* Пипин (781-810) – крал на Италия, син на Карл Велики.

пали, убива, граби и хвърля в скръб всички", а "маджарите са още по-яростни и безмилостни... отсам и отвъд Тиса", в тила на тогава хванатия в клещи моравски княз.[34] С други думи, и този извор потвърждава, че границите на Великоморавия са се простирали по двата бряга на р. Тиса.

За географското разположение на Великоморавия между 1050 и 1053 г. по идентичен начин съобщава и северноафганистанският учен–историк Гардизи, който в тази връзка е използвал произведенията на пишещия на арабски език мохамедански лексикограф и писател–географ Ибн Руста* от периода около 930 г. Всъщност първоначалният извор на описанието, което ще цитираме по-долу, е от Драйхани** – то е минало през Ибн Руста, осъвременено е от него, а Гардизи го допълва и превежда на персийски език.

Според Гардизи в обратната посока на течението на Долния Дунав "над нандорите (унгарското название на българите оногури – б. м. П. Ю.) има една голяма планина (южните Карпати – б. м. П. Ю.). Покрай нея тече една река, а зад планината живее един християнски народ, когото наричат моравски. Между него и нандорите има десет дни път пешком. Многоброен народ са (моравците). Дрехите им напомнят на арабските – тюрбан, риза и връхна дреха. Имат градини и лозя. Казват, че са повече от византийците и са отделен от тях (византийците) народ."[35]

А всъщност за кои моравци говори афганистанският учен–историк става пределно ясно, когато прочетем описанието му на славяните: "Между страната на печенезите и славяните има десет дни път пешком... Най-известният между тях (славяните – б. м. П. Ю.) е споменатият вече мъж, когото наричат "вожд на вождовете", а името му е Светополк. Той разполага с по-висок ранг от Субандж, този последният е само негов заместник."[36] В случая само името на Светополк не е било и не е предмет на

* Ибн Руста (вт. пол. IX в. - първа пол. X в.) – ирански историк и пътешественик, известен от по-старите историографски трудове като Ибн Даста.

** Драйхани (IXв.) – персийски историк и пътешественик.

каквито и да е спорове от страна на учените. За Субандж, както и за няколко имена на селища – поради оскъдните данни, все още се водят полемики.

Изводът обаче е един и ясен: Гардизи също поставя Великоморавия на юг, при Долния Дунав, над българите, т.е. на територията на Южна Моравия.

Както вече изтъкнахме Баварския географ, Франкските хроники, Гардизи и император Константин Багренородни единодушно поставят Великоморавия в района на Сирмиум, точно там, където според Пространното житие на Методий, е било и самото епископско седалище на Методий.

Тогава възниква въпросът: на какво основание славистите твърдят, че Великоморавия е била на територията на средновековното Моравско маркграфство?

Авторът на Панонските легенди не споменава дори и дума за това къде е била разположена Моравия, в която Кирил и Методий са проповядвали Божието слово, но съобщава, че папа Адриан II е ръкоположил Методий за епископ на "престола на св. Андроник, един от седемдесетте апостоли Христови", т.е. в Сирмиум.[37] И от този факт изводът може да бъде един: центърът на дейността на Методий е бил Сирмиум, на брега на р. Сава*, който тогава е в пределите на българската държава.

Невъзможно е да се предположи, че Методий е работил не в Сирмиум и неговите околности, а далече на север, на територията на днешна Словакия, тъй като църковните канони категорично ограничават юрисдикцията на всеки един епископ само в рамките на собствената му епископия.

Ако бихме искали да определим географското положение на Великоморавия въз основа на данните от Панонските легенди, можем да изходим само от споменаването на "престола на Свети Андроник, един от седемдесетте апостоли Христови" и от твърдението на Франкските летописи, че Ростислав е бил княз на славяните, живеещи по течението на р. Маргус, т.е. на р. Българска Морава. Защото, както

* Днешната Сремска Митровица в Сърбия.

ще видим, селище с име Нитра или Нитрава, за което знаем и от други извори, можем да намерим през тази епоха и в двете Моравии. Едното е "старият град" на Прибина в Южна Моравия, а другото се е намирало в Северна Моравия, където през 880 г., по искане на моравския княз Светополк, папа Йоан VIII (872–882) ръкополага Вихинг за епископ като помощник на Методий. Смесването на едната Нитрава с другата е възможно и поради това, че след 873 г. Светополк обединява двете Моравии и така и двата града Нитра (Нитрава) са вече във владенията на Светополк; според известното папско писмо от 880 г., започващо с думите "Industrie tue", по това време римският папа разширява юрисдикцията на Методий и върху всички новоприсъединени към Моравия земи, т.е. Методий е ръкоположен за архиепископ на една вече териториално разширена, цялостна Моравия. Така става разбираемо и съобщението в Пространното житие на Климент Охридски, че "Методий, който украсил Панонската епархия, станал архиепископ на Моравия". [38]

Ако преди 873 г. епархията на Методий е била в околностите на Сирмиум и е включвала области от Долна Панония и Горна Мизия, Дакия и Далмация, а според Пространното житие на Методий епископското му седалище е било в Сирмиум, тогава няма и не може да има никакво противоречие между Панонските легенди и онези жития и легенди, които поставят Моравската мисия на Методий в Македония, Горна Мизия, Далмация и Дакия, т.е. в България и разположените в съседство със северозападните ѝ граници територии. Тъкмо поради последното и въз основа на факта, че седалището на Свети Андроник (Сирмиум) е единственото географски точно определено място в Панонските легенди, свързано както с епархията на Методий, така и с Моравската мисия на Кирил и Методий, то у нас буди недоумение как е могло и как може тази важна податка да не се взема под внимание, с мотивировката за евентуалното незаемане на епископското седалище от страна на Методий. А

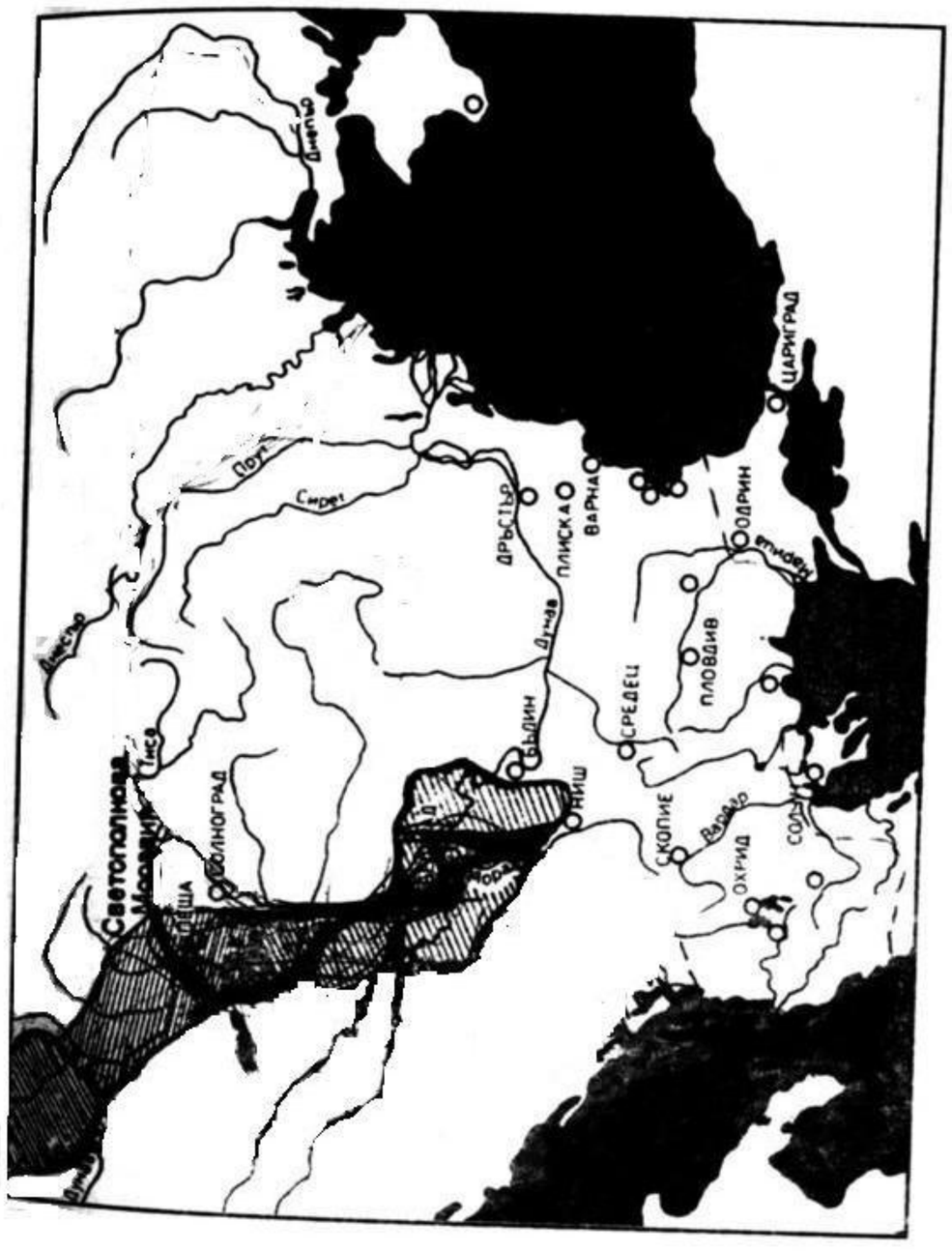

Разположението на Великоморавия след 873 г.

Методий не го заел, защото Сирмиум тогава е бил в пределите на българската държава! Може ли Коцел, обърнал се към папата с молба да ръкоположи Методий за епископ в Сирмиум*, а и самият папа, ръкоположил Методий за епископ в Сирмиум, да не знаят, че Сирмиум е бил в пределите на българската държава? Разбира се, знаели са. И двамата много добре са знаели този факт.

Онези, които твърдят, че Методий не е могъл да работи в Сирмиум, защото Сирмиум е бил в България, забравят, че точно по това време вече четвърта година изпратени от Римската курия свещеници са покръствали българите, организирали са църковното дело на цялата територия на България. Ако това е така, тогава защо да е било невъзможно българският Сирмиум да е бил епископското седалище на Методий?

Нататък: след едно такова самоволно "изключване" на Сирмиум, защо трябва да се оставят без каквото и да е внимание всички онези извори от IX в., които съобщават за съществуването на две Моравии и дават точно описание на тяхното географско местоположение? Може би поради това, че всичките тези достоверни писмени извори от IX в. са в противоречие с оформилото се и станало традиционно становище за една–единствена Моравия? Но защо тогава тази току–що спомената традиционна представа за Моравия не се основава на писмените извори от IX в., определящи мястото на Моравия около град Сирмиум, на брега на р. Сава и Маргус (Българска Морава), а изхожда от мистификациите на чешките хронисти от XIV–XVI век? И защо трябва днес да вярваме повече на последните, а не на достоверните писмени извори, създадени от съвременниците на Кирил и Методий? Нали още от пръв поглед е ясно, че споменатите "традиционни" възгледи, господстващи до денднешен в науката, са антинаучни и противоречат на достоверните писмени извори от IX в.

След като изворите от IX в. съобщават за съществуването на две Моравии, ненаучно е всяко изследване, което оставя без внимание този факт и на тази основа не поставя въпроса в коя от двете Моравии Кирил и Методий са проповядвали Божието Слово и са организирали църковните дела на славяните.

А дали нашият читател се е срещал дори с едно изследване от хилядите, посветени на живота и дейността на Кирил и Методий, което е цитирало и с убедителни аргументи е опровергало съобщението на Баварския географ, че през средата на IX в. са съществували две Моравии – едната на север, в непосредствено съседство с по-късната Чехия, а другата, по-голямата – на юг, срещу устието на р. Драва? Как е възможно никой от привържениците на традиционното схващане да не обърне внимание на съобщението на Баварския географ, адекватно с това на Авентин, че Моравия е била тетрархия, т.е. четирикняжество, за чието обединение усилия полага Ростислав, но успява да го обедини едва Светополк? В огромния поток от ценни монографии и статии за двамата братя защо никой от привържениците на традиционното схващане не цитира Франкските анали, които на десетки места категорично и точно сочат: Ростислав, който е поканил Кирил и Методий, е бил княз на славяните край р. Маргус, т.е. Българска Морава? Защо във внушителната литература за Кирил и Методий липсва анализът на труда на император Константин Багренородни "За управлението на империята"? Защо в хилядите и хилядите изследвания нито един от авторите, привърженици на така често споменаваното традиционно схващане, не цитира съобщението на императора, според което Мегали Моравия се е намирала между Драва и Сава в областта Сирмиум, между маджарите и хърватите, т.е. на територията на юг до Българска Морава, а на север до устието на р. Тиса в Дунав? Как е могло да убегне от вниманието на хилядите изследователи, че и Регинон споменава моравците именно на посочената по-горе територия, между каринтийци и българи? Как е възможно всичко това да се приема за грешка, когато презвитер Хелмолд направо отъждествява

* Ръкополагането е станало през 869 или 870 г.

моравците с каринтийците, а анонимният хронист на маджарския крал Бела (от края на XII в.) също говори за каринтийски моравци?

С какво право привържениците на традиционното схващане – при наличието на категорично определение на географското местоположение на Моравия от споменатите извори – оставят без внимание и съобщението на автора на Житието на Свети Апри, че Моравия е била между Мизия и Панония, с други думи, в областта Сирмиум? Каква е причината, накарала тези привърженици на традиционното схващане да си затворят очите пред съобщението на Авентин, според което територията на Моравия, респективно на Моравското четирикняжество "... е била твърде обширна. На запад тя е граничела с Чехия, а нейната източна граница по поречието на р. Дунав по онова време е стигала едва ли не до Черно море"?[39]

Посочените автентични исторически документи от IX–X в., както и базиращите се на тях тогавашни им съобщения, взаимно се допълват и потвърждават.

Защо най-удобно се оказва премълчаването на споменатите автентични исторически извори? Отговорът е прост и логичен: ако щяха да ги цитират, псевдоучените нямаше да са в състояние да опровергаят тяхната достоверност. Нататък: ако те биха приели неопровержимите по своята автентичност факти от IX в., тогава нямаше да имат възможността да нагаждат (по свой вкус) тезите си с онези постановки на чешките хроники от XIV в., на базата на които в цяла Европа се оформи традиционното (и неправилно) схващане за местоположението на Моравия.

Разкриването на истината с помощта на автентичните исторически извори от IX в. не само сваля ореола от привържениците на традиционното схващане (занимавали се цял живот с определяне на географското място на Моравия при пренебрегване на автентичните исторически документи от IX в.), но и срива до основи лелеяните столетия наред

и надути до пукване митове, харесващи се на определени политически среди.

Баварският автор Йохан Турмаир, известен в литературата като Авентин, в седемте си книги, написани между 1517 и 1534 г. под общото заглавие "Баварски анали", се опира на извори от IX в. и, както вече видяхме, отбелязва, че Моравия се е простирала там, където някога са били квадите, гетите, готите:

"... Синът на нашия крал, Карломан*, събирайки войските си в южната и източната част на Бавария и заедно с краля на гостите си, с Прибина, който живееше около Дунава, обърна оръжията си срещу Моравия. Победи войската на Ростислав, разби цяла Моравия, по тези земи, където някога са властвали квадите от скандинавски произход, гепидите и даките, т.е. гетите и готите..."[40]

Всеизвестно е, че Квадското кралство е било разположето между северната р. Морава (днес на територията на Словакия) и р. Ипой, Гепидия е лежала под басейна на р. Ипой, в междуречието на Дунав и Тиса, а от Тиса се е простирала до източните хребети на Карпатите, като южните ѝ граници са стигали и до долното течение на р. Дунав.

Въз основа на Фулденските анали Авентин предава събитията от 892 г. по следния начин: "Светополк биде обявен за враг на държавата. Маджарите и поляците обещаха помощ на Арнулф** срещу Светополк, ако този същият им позволи да завземат Дакия.

В началото на пролетта Арнулф излезе на границата на Бавария с Австрия; през май месец той проведе тържествено имперско събрание покрай Хенгстовелд. Тъй като на него Светополк не дойде, той биде обявен за враг на държавата. На имперското събрание се бяха представили княз Вратислав,

* Карломан (830-886) – син на Людовик II Немски. От 857 г. Людовик му предава управлението на Бавария и на зависимите от нея славянски земи на изток. През 858 г. осъществява споменатия поход срещу Ростислав. Вж. Кирило-Методиевска енциклопедия, т. II. С., 1995, с. 233.

** Арнулф (887-899) – извънбрачен син на Карломан, херцог на Каринтия, от 880 г. крал на Бавария, крал на Германия от 887 г., император – 899 г.

на намиращата се оттатък Полша, още пратеници на Кушал*, княз на унгарците, които тогава във въоръжени отряди бродеха из различните, неопределени (с граници) европейски земи на Сарматия; и те всички предложиха войските си срещу Светополк, ако като ландкнехтско заплащане ще получат онези земи, които с оръжието си ще завоюват. Подобна молба бе приятна за Арнулф: той веднага се съгласи с молещите го и реши, че войските ще нападнат моравците от три страни. За Кушал и неговия маджарски народ той определи Дакия, а на Вратислав заповяда да нападне в гръб противника със своите вени.

Арнулф напада Моравия. Маджарите завземат Дакия и с тегление на жребий помежду си си разделят нейните земи и поданици.

Арнулф заедно с франките, швабите и баварците направо напада моравците: за един месец, през целия юли преброжда надлъж и нашир цяла Моравия, навсякъде пали, убива, граби и хвърля в скръб всички. Който излиза пред тях, бива веднага посечен; в пламъци са посевите, селата, орните земи, къщите и постройките. Разбеснелите се войници изтръгват овошките из корен.

Кушал и маджарите са още по-яростно безмилостни; като облак покриват и двете страни на Дакия, отсам и отвъд Тиса, додето тя се простира – от река Гарам, от планината Свев и от реката Дунав до Черно море; с меч си проправят път и избиват старото население, земите си разделят с жребий и веднага съграждат свои домове, за да останат завинаги тук. Тези места и днес писателите наричат Маджарско, Ердей и Седмоградско. По тези места са живели язиги и гети, наричани още даки, а граничещите със свевите даки назовавали още и готи; старите писатели наричат тази провинция Дакия, на по-разпространен език – Скития. Гетите бидеха изгонени от хуните и Атила. След смъртта на Атила и изгонването на хуните** – казват – по тези места се били заселили потомците на гепидите. Гепидите били победени от един народ от скандинавски произход, от лонгобардите; а когато тези последните се преселили в Италия, то след тях тук се укрепили венедите. Едната част от хуните и аварите бяха изгонени от Норик* и Панония от баварците и Карл Велики**, които с оръжие преминаха и река Тиса. Тамошните народи тогава се подчиняваха на споменатия Светополк, на могъщия и войнствен княз на славяните. Значи маджарите унищожиха венедите, аварите и хуните, които живееха в Дакия и взеха тези земи от Светополк по заповед на Арнулф и тук избраха за себе си място за живеене..."

Както виждаме, Авентин пише историята на родината си Бавария, придържайки се към общоприетите традиции на тогавашната историография: за характеристиката на средновековните народи, институции и населени места използва античната терминология. Това архаизиране не е от полза за труда му, неточностите се обясняват именно с него. Например пише, че маджарите "като облак покриват и двете страни на Дакия, отсам и отвъд Тиса***" и във връзка с това употребява старото име на р. Тиса. Защото от стари извори и предания са известни поне 50 названия на тази река, сред тях е и формата "Tibiscus", употребявана погрешно от множина, тъй като в действителност е древното наименование на р. Темеш. Авентин изпада в същата грешка (citra et ultra Tibiscum), стараейки се да бъде автентичен. Същевременно обаче отбелязва, че въпросният Тибискус разделя на две простиращата се от Дунав до Черно море Дакия. Именно въз основа на тук посоченото съобщение може да бъде направен само един извод: названието крие в себе си конкретно р. Тиса. Следва да се добави и друго: Авентин засвидетелства почти съвременна историографска ерудираност в съчиненията си, защото при написването на своя труд използва не само вече споменатите средновековни хроники и анали, а и всички достъп-

* Курсан, Корсан, Кусан - унгарски вожд от края на IX в.

** Атила умира през 453 г., за хунско държавно присъствие отвъд левия бряг на Дунав в историческите извори се споменава до 485 г.

* Норик – стара римска провинция. През средновековието е включвала земите между дн. р. Ин, Винервалд, Дунав и Алпите. Главен град Регенсбург.

** Карл I Велики (768-814) – френски император (800), родоначалник на династията на Каролингите.

*** Дакия на запад се е простирала до р. Тиса.

ни нему грамоти. За историята на Моравия например той се опи-
ра на такива достоверни исторически извори, които в течение на
почти половин хилядолетие са били пренебрегвани от учените.
Затова произведенията на Авентин имат важно значение като
извори. Това е съзнавал и той самият, защото неведнъж подчер-
тавал съвестното си отношение към изворовия материал: "Тук
аз следвам, бих казал, не бляновете на хронистите, тъй като не
бих искал да ги нарека лъжа, а следвам достоверните докумен-
ти и достоверните съобщения на баварския епископ. В публич-
ните библиотеки на Бавария пазят казаното от майнцския ар-
хиепископ Хато, от залцбургския архиепископ Теотмар, от ар-
хиепископа на Пасау Рихариус, от фрайзингерския архиепис-
коп Валдо, от айнщадския архиепископ Захариас, пазят сега из-
пратените до папа Йоан IX* писма на бриксенския епископ – и
тези документи изброените по повече от трагичен начин изп-
лакват онова, което аз тук описах и което те – като съвремен-
ници – са били преживели, на което те са били съпричастни".[4]

От цитата е видно съвестното отношение на Авентин как
то към изворовия материал, така и към всички въпроси, трети
рани в него. Именно по тази причина изключително голямо значе
ние има съобщението на Авентин, че прогонените от Норик и
Панония хуни и авари след преминаването на р. Тиса попадат сре
такива народи, които *"тогава се подчиняваха на споменати
Светополк, на могъщия и войствен княз на славяните"*[43] (курси
вът мой – П. Ю.). От цитата се вижда, че владенията на
Светополк са се простирали и на изток от р. Тиса, т. е. включ-
вали са в себе си и южната част на днешната Голяма унгарска
низина (Алфьолд). Достатъчно е да хвърлим мигновен поглед
върху картата, за да видим, че това всъщност е северната част
на Горна Мизия. От посочения разказ на Авентин обаче става
ясно и друго: страната на Светополк е включвала и западния
бряг на р. Тиса, или с други думи междуречието на Дунав и
Тиса, за което той, както споменахме по-горе, отбелязва:
"Кушал и маджарите са още по-яростно безмилостни; като об-

* Йоан IX (898-900) – римски папа.

лак покриват и двете страни на Дакия, отсам и отвъд Тиса, до-
дето се простира – от река Гарам, от планината Свев и от река
Дунав до Черно море..."[44]

Ако прецизираме горното съобщение на Авентин и го до-
пълним с досега изброените други податки, ще видим, че то на-
пълно съвпада с казаното от император Константин
Багренородни и Гардизи.

Въз основа на извори от IX в. Авентин още е предугадил,
че Моравия е включвала и очертаната от реките Драва и Сава
провинция около Сирмиум, даже тази провинция е стигала до
междуречието на Драва и Южна (през IX в. – Българска)
Морава. Във връзка с Методий, когото тогавашните извори на-
ричат архиепископ на Моравия (но не на Северната!), Авентин
потвърждава: славянската писменост е създадена южно от
Дунав, в Далмация, та даже оттам Методий е започнал мисио-
нерската си дейност.

Два века и половина по-късно, в написаната на латинс-
ки език и издадена през 1784 г. своя монография "Най-старо-
то местоположение на Великоморавия..." Дьордь Скленар,[45]
отличен познавач на изворите на моравската история, обоб-
щавайки почти напълно събраните до негово време извори,
прави заключението, че Великоморавия най-напред се е за-
родила в Мизия, сетне е разширила своята територия в Дакия
(междуречието на Дунав и Тиса), била е по-могъща при
Ростислав, за да достигне върха на могъществото си при
Светополк, който с оръжие разширил Моравия до най-голе-
мите ú, познати досега граници.[46]

Възниква въпросът: ако на автентичните извори от IX–X в. все
пак по някаква причина не са обърнали внимание, защо това е ста-
нало и с трудовете на Авентин и Дьордь Скленар? И неволно тряб-
ва да си спомним една мисъл на Френсис Бейкън: "Ако човешкият
разум веднъж възприеме нещо, по-късно ще подрежда всичко така,
че то да подкрепя и да бъде в съзвучие с вече приетото някога."[47]

Именно с подобен подход и подобна цел славистите, дори
и несъзнателно, са отъждествявали някогашния град на

Прибина Нитрава със седалището на епископ Вихинг, т.е. със словашката Нитрава. Последното обаче следва да се ревизира така, както и становището, че градът на Ростислав – Довина, е идентичен с днешния град Девен, разположен между Виена и Пожонь (днес Братислава) при устието на р. Морава.

Наистина и на нас може да ни се стори приемливо, че папа Йоан VIII през 880 г., ръкополагайки Вихинг за епископ, по искане на моравския княз Светополк, е определил за негово седалище днешния словашки град Нитра. Но в писаните през пролетта на 900 г. писма на залцбургския епископ Теотмар (874–907) до папа Йоан IX четем: "По молба на княз Светополк твоят предшественик ръкоположи Вихинг за епископ, *но не го изпрати в старата архиепископия в Пасау*, а при един нов по своята вяра народ, *когото князът обузда във война* и успя да наложи волята си този народ от езически да стане християнски" (курсивът мой – П. Ю.).[48]

От писмото на епископ Теотмар определено проличава, че тази Нитра, която е била седалище на епископ Вихинг, е била покорена от Светополк. Последното изключва каквато и да е възможност Нитра на Вихинг да бъде идентична с Нитрава на Прибина. В противен случай логично би възникнал въпросът: защо тогава е било нужно великоморавският княз Светополк да превзема такъв град, който от древни времена е бил в пределите на Моравия – още от Прибина, при прогонилия го Моймир I и Ростислав?

Нека да съпоставим въпросното писмо на архиепископ Теотмар с една податка от Меморандума, изброяващ и осигуряващ правата на залцбургските епископи около 871 г., за да получим още информация. Теотмар отбелязва: предшественикът на папа Йоан IX изпраща епископ Вихинг не *"в старата архиепископия в Пасау, а при един нов по своята вяра народ,* когото князът обузда във война *и успя да наложи волята си този народ от езически да стане християнски"* (курсивът мой – П. Ю.). А в Меморандума можем да прочетем: "Някога архиепископ Адалрам е осветил за него (Прибина) една църква отвъд Дунава, в имението му, намиращо се в селище на име Нитрава."[49]

Ако залцбургският епископ Адалрам (821–836) е осветил за Прибина една църква в Нитрава, тогава това е безспорно доказателство, че в периода 828–830 г., т.е. когато Прибина е бил княз на славяните в Нитрава и нейните околности, територията около Нитрава трябва да е била в границите на Залцбургската епископия, т.е. тя или изцяло, или поне отчасти е трябвало да бъде християнизирана. С други думи някогашният народ на Прибина не е могъл да бъде езически и е приел християнството преди 873 г., т.е. преди покоряването му от Светополк. Защото е логично: залцбургският епископ Адалрам едва ли ще е осветил църквата за един езически народ. Успоредно с това, според залцбургския епископ Теотмар народът около онази Нитрава, която е била седалище на епископ Вихинг е приел християнството едва след покоряването му от Светополк, т. е. след 873 г. Да повторим: първо – залцбургският архиепископ през двадесетте–тридесетте години (вероятно през 831 г.) на IX в. не е могъл да освети християнска църква сред един езически народ. Второ: според Теотмар – един от следващите залцбургски архиепископи, живеещото около Нитрава (седалище на епископ Вихинг) население, е приело християнството едва през 873–879 г., т. е. по време на завоеванията на Светополк. Имаме и още един аргумент: би ли било възможно архиепископ Теотмар да не използва като довод принадлежността към Залцбургската епископия на онази Нитрава, в която през двадесетте–тридесетте години на IX в. архиепископ Адалрам освещава въпросната църква? Ако това в действителност е било така, би ли било възможно в писмото си до папата той да не спомене този факт, който е могъл да има решаващо значение и тежест в спора между архиепископиите на Залцбург и Пасау? Естествено не е било възможно. Защото за подобно важно обстоятелство архиепископ Теотмар едва ли би забравил. И ако в действителност Нитрава на Прибина е била идентична с Нитра, със седалището на епископ Вихинг, тогава по-късният залцбургски архиепископ Теотмар едва ли е щял да пише, че предшественикът на папа Йоан IX изпраща епископ Вихинг *"в старата архи-*

епископия в Пасау, при един нов по своята вяра народ" (курсивът мой – П. Ю.).[50] Сигурно е щял да съобщи друго – Вихинг е бил изпратен не в старата архиепископия в Пасау, а в Залцбургската, тъй като Нитрава на Прибина е била именно там. Повтаряме: горепосоченият аргумент не е бил използван от архиепископ Теотмар по простата причина, че не е съществувал. Междувпрочем епископ Теотмар също много добре е знаел: ако епископското седалище на Вихинг – Нитрава, е било завзето от Светополк едва след 873 г., то тогава въпросното селище не е могло да бъде идентично с онази друга Нитрава, която вече през двадесетте–тридесетте години е била град на Прибина, след това на Моймир I, на Ростислав и накрая на Светополк. Абсолютно нелогично е Светополк да превзема такъв град, който от десстилетия е в негови ръце.

От тези автентични стари извори несъмнено става ясно, че Нитра и Нитрава са били два различни града. Между другото за това, макар и косвено, свидетелства и следното: в града Нитрава на Прибина църквата е била осветена от залцбургския архиепископ Адалрам, а Вихинг е бил ръкоположен от папа Йоан VIII (872 – 882) за епископ* в Нитра; до ръкополагането му в епископски сан е бил презвитер в Пасау. От последното се налага заключението, че в обстановката на спорове и съперничество между Залцбург и Пасау папата едва ли би направил нетактичната стъпка да ръкоположи един презвитер от Пасау за епископ в Залцбургския диоцез.

От двете Нитри (Нитрави) едната е била в днешна Словакия, а другата – някъде в междуречието на Драва и Сава или в онази част на Горна Мизия, чиито предели очертават реките Дрина и Южна Морава, а може би е била разположена в южната част на междуречието на Дунав и Тиса, за което се споменава в Меморандума.

Въз основа на горните данни можем да твърдим, че Прибина се е спасявал от Моймир I, тръгвайки не от територията на днешна Словакия, а от южната, включваща и Сирмиум, Великоморавия. Ето защо дори и автентичните, писани през IX–X в. извори, не са нужни, за да се види, че Нитрава на Прибина можем да търсим само там, откъдето е бил прогонен от Моймир I, т. е. където е управлявал след изгонването му Моймир I. Но както видяхме, Франкските анали последователно наричат Моймир I господар на славянските земи и славяните около Южна, Българска Морава (Margus). От само себе си се разбира и следното: Прибина е бил изгонен именно от тази Нитрава.

Асемани пише, че владенията на Прибина са били между Драва и Сава: "По времето, когато славяните в Долна Панония между Драва и Сава бяха управлявани от Привина, княз на моравците отвъд Дунава (значи на юг от Дунав) е бил Растица..."[51] Произведението от XIII в. "Архиепископията в Пасау и баварските владетели"[52], изброяващо онези стари архиепископства в Панония и Моравия, които са принадлежали към бившата лорхска архиепископия, основана по времето на папа Симахий (498–514) и предшестваща тази в Пасау, също поставя Нитрава в Мизия. По тази причина не бива да се учудваме, че по-късно житията на Климент и Наум последователно сочат като място на Моравската мисия Мизия и околностите й. В този случай става дума за следното: житията на Климент и Наум са поставяли Моравската мисия в Мизия не защото авторите им вече са забравили за географското разположение на Моравия, а обратно – за същото те са били осведомени много добре и по тази причина определят като място на Моравската мисия именно Южна Моравия в Горна Мизия и в Дакия. На този въпрос по-нататък ще се спрем значително по-подробно.

Досега цитираните десетки автентични извори от IX–X в. без изключение сочат, че Прибина, Моймир I и Ростислав, а в началото и Светополк, са били князе на българославянски племена, живеещи около Южна, Българска Морава (Маргус). Именно от тази Южна Морава през 873–879 г. Светополк разширява своите владения на север по междуречието на Дунав и

* През 880 г. по искане на Светополк I Вихинг е ръкоположен за епископ в Нитра. През 893 г. напуска Нитра и става канцлер на крал Арнулф, около 899 г. умира.

Тиса, за да стигне до словашката Нитра и Малка Моравия. За тази епоха намираме податка и в Похвалното слово за Кирил и Методий*: "От този ден започна много да се разпространява божието учение и духовниците да се умножават по всички градове, а езичниците да вярват в истинския Бог, отказвайки се от своите заблуди. Толкова повече и *моравската държава започна да се разширява по всички страни и със сигурност да побеждава вразите си* (курсивът мой – П. Ю.), както самите (моравци) разказват за това."[53]

След като сме се запознали с автентични писмени извори от IX–X в., веднъж завинаги следва да скъсаме с традиционното, появило се за пръв път в чешките хроники от XIV в. схващане, че някогашният град на Прибина е идентичен с днешния град Нитра в Словакия. Същото следва да кажем и за схващането, според което градът на Ростислав – Довина, трябва да се търси между Виена и Пожонь (Братислава). Защото е съвършено ясно, че този град е могъл да се намира само в княжеството на самия Ростислав, а него, както вече видяхме, Франкските анали, засягащи периода 846–872 г., последователно поставят в околностите на Южна, тогава Българска, Морава (Маргус).

По отношение на намиращия се в околностите на Пожонь (Братислава) град **Девин** Станислав Ян приема, че названието му е една по-нова мутация на немския **Тебен.**[54] Това схващане, че градът на Ростислав – Довина, е идентичен с Девин за пръв път се появи в така наречената школа на Щур** през средата на XIX в. Като название на селище формите **Девен, Дивина, Довина** се срещат често. В Словакия има две селища с това име. Можем да го намерим както в Югославия, така и в България, та даже и в Унгария, където има също две такива имена – **Девен** и **Дьовен.**

Независимо от обстоятелството, че селища с името Довина, както видяхме, можем да намерим на много места, от Словакия до България, "необикновената крепост на Растица" (inffabilem

* Съчинение от неизвестен автор, приписвано на св. Кл. Охридски.
** Людовик Щур (1815-1856) – словашки политик и писател, привърженик на австрославизма.

Rastici munitionem – 869, Фулденски анали) следва да търсим само по онези места, където Ростислав е живял, т. е. някъде около р. Южна Морава (Маргус). Същото трябва да кажем и за столицата на Великоморавия, за Велеград, който през 871 г. се споменава във Фулденските анали като "старият град на Растица (Ростислав)". Както досега вече на много места споменахме, Фулденските анали през 846, 855, 858 и 863 г. титулуват Ростислав като княз на славяните около Южна, Българска Морава ("ad Sclavos Margenses… ducem eis constituit Rasticen" = Людовик Немски свали Моймир I и "постави за княз на славяните по поречието на река Маргус Ростислав"; "in Sclavos Margenses contra Rasticen" = "Людовик Немски води война срещу славяните на Ростислав по течението на Маргус" и т.н.). От своя страна Ксантентинските анали* през 871 г. титулуват Ростислав като крал на славяните по поречието на р. Маргус, в тях се говори още за кралството, тогава съществуващо по поречието на р. Маргус; във връзка с 870 – 872 г. аналите отбелязват, че Людовик Немски е водил война срещу живеещите около р. Маргус славяни.

Под името на река Маргус следва да се разбира изключително само Южната (тогава Българска) Морава, защото Северна Морава в днешна Словакия на латински език е била наричана Марус, Мароан и т. н.

Южна Морава е получила латинското си име от построената недалече от нейното устие римска крепост **Маргус.** Така я споменава около 700 г. и Равенският безименен географ, а именно, че

* Т. нар. Ксантентински анали са намерени сред ръкописи на Британския музей през 1827 г. от Г. Х. Пертц и за първи път са публикувани в Monumenta Germaniae Historica, Scriptores, т. II. В самия текст не е отбелязано къде са създадени, но названието им е било избрано въз основа на това, че под 864 г. се споменава за опустошаването на Ксантен от норманите, което авторът видял със собствените си очи. Първата част от аналите е дело на свещеника Хервард, библиотекар на Людовик Благочестиви. Събитията от 790 до 829 г. той е представил в сбита форма, използвайки по-стари анали. Събитията от 831 до 860 г. са изложени в самостоятелен труд. Данни за 830 г. в ръкописа липсват. А след смъртта на Хервард през 860 г. в продължение на 10 г. никой не е продължил аналите до 870 г., когато в Кьолн текстът за годините 852–860 бил преработен и допълнен от неизвестен автор със сведения, отнасящи се до 873 г. Вж. Историки эпохи Каролингов. М., 1999, с. 220–221.

Маргус тече недалече от р. Дринус (днес Дрина).[55] С други думи: дори и най-повърхностният и разсеян читател на латинските извори не може да идентифицира едната Морава с другата, защото – очевидно – имената им в латинския език се различават значително, а освен това в околностите на Северна Морава я няма нито бившата римска крепост Маргус, нито пък река Дрина. Терминът "моравци" (лат.: "maravani, marvani") през епохата на Кирил и Методий също не е давал абсолютно никакво основание за смесване на принадлежащите към българославянската група южни моравци с родствените на чехите северни моравци, тъй като названието "маравани" за пръв път е употребено през 884 г., т.е. тогава, когато след походите и войните си от 873–879 г. (!!!) Светополк, тръгнал в самото начало от Южна Моравия на север, вече е разпростpял властта си и върху Малката (Северна) Моравия; с въпросния термин може да се срещнем и в няколко гръцки извора, но тяхната датировка е от почти същата епоха, както на цитираните по-горе.

Или с други думи: в никакъв случай не може да се твърди, че разказващите за живеещите по поречието на р. Маргус южни славяни, за техните владетели Прибина, Моймир I, Ростислав и Светополк латински източници, респективно техните преводи, са такива извори, които описват славяните в Северна Моравия, намираща се тогава на територията на днешна Словакия. Същевременно при превода на въпросните латински извори и ние можем да си служим само с термините "славяни по поречието на р. Маргус" или просто маргенци. И още: старият град на Ростислав ("необикновената крепост на Растица") следва да се търси на мястото, посочено от Фулденските анали, т. е. в околностите на Южна, тогава Българска, Морава.

Споменът за Южна (Българска) Морава е заличен от византийското, а после от османското робство, тъй като много от изворите през тези векове са били унищожени. За това говори и Петър Коледаров: "Много от тях са били съзнателно унищожени още през византийското иго в българските земи (1018–1186 г.) и по-късно, а други – с оглед целите на Византийската империя и Цариградската патриаршия да погърчи българите – са били съзнателно и умело фалшифицирани."[56] Констатацията си българският учен завършва с думите: "При тези поправки с компилативен характер са допуснати груби до неузнаваемост изопачавания на лични имена и топоними."[57] Видно е: в по-голяма или по-малка степен вековете на потисничество са замъглили някогашната пределна яснота и по отношение на Южна Моравия. Ала веднага възниква въпросът: **защо трябва да търсим "необикновената крепост на Растица" в далечната, Северна, Моравия?**

В никакъв случай не бива да тръгнем по пътя жалониран от някои изследвания за Северна Моравия. Повтаряме – старият град на Ростислав можем да търсим и намерим само там, където според изворите от IX в. (а не на базата на източниците от XIV–XX в.!) е живял и управлявал този владетел. Защото в противен случай ще заприличаме на някои наши словашки колеги, които едва ли не с всяко изминало десетилетие идентифицират с различни днешни словашки градове някогашния стар град на Растица – Велеград. Но нека да не бъдем голословни: "Решението на въпроса за мястото на главния център на Велика Моравия, на княжеската резиденция и епископския център на Методий, е свързано с проучвания на писмени източници и археологически паметници в продължение на повече от столетие и особено през последните десетилетия. На основата на топонимичните и писмени данни първоначално като Велеград се определят околностите на съвременното селище Велеград с големия цистерциански* манастир, построен около 1198 г. на няколко километра от Старе место, близо до основания от чешкия крал Пржемисъл Отокар II** град-крепост Нови Велеград (днес Ухерско градище). Тази идея се подсилва и от интере-

---

* Манастир, който принадлежи на Цистерцианския религиозен орден, създаден през XI в. в град Цисто (дн. Франция).

** Пржемисъл Отокар II (1230-1270) – владетел на Чехия и Моравия. Постига големи териториални завоевания, но в крайна сметка е разгромен от Рудолф Хабсбургски (1218-1291) и маджарите.

сите на църквата. От началото на XX в. проучванията се съобразяват и с първите археологически находки, според които Велеград се локализира в Нитра и най-често в Девин.

След 1948 г. започва активната системна археологическа работа на останките от средновековни селища в Северното Поморавие. Проучванията в района на Старе место, осъществени в резултат на 15-годишни системни разкопки на големи (доколкото е възможно) терени (1948–1963), дават основания на В. Хруби да локализира там Велеград и да изгради картината на израстване на този великоморавски център. През 1954 г. започват обаче проучванията на друг значителен център на р. Морава между съвременните градове Ходонин и Бржецлав – княжеския център Микулчице, резиденцията, която откривателят Й. Поулик смята за резиденция на Моймировци. С характера на находките си тя дава основание за подобно предположение, макар че Й. Поулик не я нарича Велеград".[58]

Името на "стария град на Растица" във Фулденските анали се споменава в различни варианти: през 973 г. като Vetuar (Ветуар); през 1202, 1220, 1228 и 1301 г. като Welegrad (Велеград); през 1222 г. като Welgrad (Велград); през 81Пг. и 1298 г. като Welehrad (Велехрад); през 1228 г. като burgus Weligrad (град Велиград); през 1137 г. като Weligrad (Велиград).

С много повече основание обаче ние можем и следва да търсим Велеград на Растица не в далечната, Словашка Моравия, където Растица никога не е живял, а в Българска Моравия. Защото в Българска Моравия е имало много селища с име **Белград;** за византийците обаче той е бил **Велеград,** така записан го намираме в първата грамота на византийския император Василий II, която за нас е важна и по друга причина – в нея Василий II заедно споменава укрепленията на Велеград и Морава, построени по бреговете на Дунав![59]

КЪДЕ Е МИНАВАЛА ЮЖНАТА ГРАНИЦА НА ВЕЛИКА МОРАВИЯ

Нито един от досега изброените източници не си е поставял задачата да опише докъде на юг Великоморавия се е вклинявала в земите на хървати и сърби, разположени по долното течение на реките Дрина и Морава.

За това данни ще намерим най-напред в Дуклянската хроника.[60] Според нейния автор, Дуклянския презвитер (средата на XII в.), Светополк е бил погребан в Дукля ("Diocletianus, Dioclea", Диоклея – древен град на територията на днешна Черна Гора. Тук през 243 г. се е родил римският император Гай Аврелий Валерий Диоклетиан). Развалините на този древен град и днес могат да се видят недалече от Подгорица. Последното показва, че южната граница на Великоморавия е стигнала чак до района на изворите на р. Дрина. В латинския текст изразът "sepultus est in civitate Dioclitana" в еднаква степен може да се отнася и до центъра на Diocletianusi Illiricum, т. е. до Сирмиум. В крайна сметка обаче това не променя същността на нещата, тъй като и двете населени места са в Мизия или в околностите ú.

Наясно сме и с обстоятелството, че някои от сведенията и съобщенията на Дуклянския презвитер имат легендарен характер. Не отричаме и наличието на неточности. Ръководейки се от патриотични подбуди, Дуклянския презвитер съзнателно е внасял изменения в някои извори. Например, според него дуклянската църква е основана в едно и също време със солунската. Възможно е и подобни "патриотични" подбуди да са го накарали да обозначи като място на погребението на Светополк Дукля (или Сирмиум). Но последното съобщение на Дуклянския презвитер не можем да оставим без внимание по две основни причини. Първата: Дуклянската хроника, независимо от неточностите и непълнотите ú, е оценявана и се оценява като важен исторически извор поради ранния си произход, голямата географска осведоменост и ерудираност на нейния автор. И втората:

редица други извори и данни подкрепят напълно записаното от Дуклянския презвитер.

Немският хронист Хелмолд (XII в.), след като бива поощрен от архиепископ Геролд и работи в населените със славяни земи, написва съдържащата ценни съобщения "Славянска хроника" ("Chronica Slavorum"). В нея между другото отбелязва: "На юг от поляците живеят чехите, както и онези славяни, които се наричат моравци или каринтийци, както и сорбатите (сърбите)". Тъй като е общоизвестно, че по-голямата част от Каринтия е била в междуречието на Драва и Сава, на базата на цитата от Хелмолд, следва да се приеме, че Великоморавия е включвала в своите граници и територия от Панония Савия.

Анонимус, хронистът на унгарския крал Бела, също е знаел за "каринтийските моравци".[62] В своята "Венецианска хроника" Андреа Дандоло* пък нарича Светополк "крал на Далмация" ("... Svethopolis rex Dalmacie"). В хрониката си за 864 г. той отбелязва: "А благодарение проповедта на блажения Кирил кралят на Далмация Светополис, който произхождал от Одроил, брата на готския крал Тотила, приел католическата вяра заедно с целия си народ. Той бил коронясан от легата на Апостолическия престол кардинал Хонорий в Далматинската равнина в присъствието на православни епископи и апокрисарии на константинополския император Михаил, с чиято помощ бе възвърнал кралството си и го разделил на четири части." [63]

Тук цитираното съобщение на Андреа Дандоло се потвърждава и от "Chronica Ragusina Junii Restii"**, която – описвайки събития, засягащи само Рагуза и околностите ú – сочи сключения между града и "Svetimir, rex di Bosnia, padre di Svetopolek" мирен договор.[64] Този

* Андреа Дандоло (1309-1354) – венециански дож, автор на хроника, засягаща събития от времето на патрона на Венеция апостол Марко (I в.) до 1339 г.

**Chronica Ragusina Junii Restii – Дубровнишки паметник от XVIII в., дело на известния в хърватската литература Джоно Растич (1669-1735). Въз основа на архивни документи и ръкописите на Франьо Гундулич и Иван Гундулич (XV-XVII в.) хрониката засяга събития до 1451 г. Вж. Chronica Ragusina Junii Restii item Joanis Gundulae, izdao N.Nidolo u Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 25. Zagreb, 1893.

Светимир, крал на Босна и баща на Светополек (Светополк), е познат и на Дуклянския презвитер като потомък на Ратимир и баща на Светополек. Босненският произход на Светополк е потвърден косвено и от други два източника също от Рагуза. Единият от тях е "Annales Ragusini anonymi"*, а вторият – "Annales Ragusini di Nicolai Raguina"**. Именно в тези извори се отбелязва, че през 872 г. "принц от Албания" (т. е. от Croatia Alba), след като е окупирал Босна, е управлявал там цели пет години. След неговата смърт Босненското княжество е било завладяно от моравци".

Съобщенията в цитираните извори не са продиктувани само от някакви патриотични подбуди. В това ни уверява Имре Боба, според който конфликтът между Светополк и Карломан през 873 г. е произлязъл на територията на Каринтия или около нея.[65] Примирието, постигнато между Людовик Немски и славяните, е поставяло условието и за полагане на официална клетва за вярност от страна на Светополк. За същото се определя специална мисия до Людовик Немски, тя е от моравци под предводителството на венецианския презвитер Йоан, който се е заклел пред владетеля на немците, че Светополк ще му остане лоялен до смъртта си и ще плаща наложения му годишен данък. В крайна сметка заключението на Имре Боба е абсолютно правилно: ако Моравия се е намирала на север от р. Дунав, на територията на днешна Словакия, то тогава присъствието и поверяването на водачеството на споменатата мисия на свещенослужител от Венеция би било повече от необичайно и поне толкова необяснимо. И обратно – ако една от областите на Моравия на Светополк до 873 г. е била под Дунава, т. е. южно от течението на реката, та дори се е простирала и върху територии, лежащи южно и от р. Драва в Панония Секунда, то участието на ве-

* Annales Ragusini anonymi – анонимен дубровнишки летопис, засягащ събития от IX в. до 1452 г. Вж. следващата бележка.

**Annales Ragusini di Nicolai Raguina – хроника, съставена през 1552 г. от дубровнишкия аналист, преписвач и компилатор на исторически, литературни и юридически текстове Николай Ранина (1494-1582), който преписва дубровнишките анонимни хроники и ги допълва с данни от някои странични извори. Вж. Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ragnina, izdao N. Nidolo u Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium, 14, str. 164 - 301. Zagreb, 1883.

нецианския свещеник и подчертаната му роля в мисията, свързана със Светополк, не може да изненада никого.

Неоспоримо потвърждение за разпространението на Великоморавия южно от р. Дунав, дори от р. Драва, намираме в съобщението на Константин Багренородни: че Великоморавия, преди завладяването ѝ от маджарите, се е намирала между маджарските и хърватските земи.[46] Достатъчно е да хвърлим само бегъл поглед върху картата, за да се убедим: тази Великоморавия е била в междуречието на Драва и Сава, в околностите на Сирмиум, респективно на юг от тях, за да стигне почти до долното течение на р. Българска Морава. А на север тя се е простирала до устието на р. Тиса. Описаната тук територия според античните и ранносредновековните схващания е включвала в себе си области от Панония Савия, Дакия, Горна Мизия и Далмация (Илирия). С други думи, това е точно онази територия, където – според автентичните извори от IX в. – Кирил и Методий са организирали църковните дела на славяните, а по-късно там е била и епархията на Методий.

И БОГ Е БЕЗСИЛЕН ДА ПРОМЕНИ МИНАЛОТО, НО СЪБИТИЯТА СЕ ПРЕДАВАТ НЕ ТАКА, КАКТО СА СЕ СЛУЧИЛИ

Откакто свят светува силният обосновава претенциите си спрямо слабия. Така е и в междудържавните отношения – всяка велика сила идеологизира своята експанзия. И колкото по-ниско е стъпалото на обществото, толкова по-наивна е обосновката на агресията. Докато гръцките градове–държави водеха Троянската война заради хубавата Елена, отвлечената съпруга на цар Менелай, Римската империя завладя гръцките градове–държави за това, че пергамският цар Атал през 133 г. пр. н. е. "завещал" Пергамското царство на Рим срещу дългове!...

От началото на своите експанзии римляните налагат едно традиционно и достатъчно "салонно" обяснение за всяко завоевание:

владетелят или народът на нападната страна "моли" империята да окаже дружеска помощ. По този начин вече хилядолетия завоеванията и разширяването на сферите на влияние се извършва в името на братската взаимопомощ... Вероятно в подобно положение е бил и княз Ростислав, когато е помолил император Михаил III да му прати знаещи славянски език свещеници–мисионери. Едва ли е случайно и това, че през 864 г. в Българска Моравия и Сирмиум – еднакво смятани за свои както от римския папа, така и от константинополския патриарх – веднага след пристигането на византийските мисионери се появяват български войски. Защото Борис I през средата на същата година се срещнал с Людовик Немски и уговорил едновременното нахлуване в Моравия. В резултат на това обсаденият в крепостта Довина княз Ростислав "доброволно" положил клетва за вярност към двамата владетели.

Така и авторите на житията на Кирил и Методий са "оформили" една твърде хубава история за пратениците на княз Ростислав в двора на византийския император Михаил III и молбата им за изпращане на знаещи и славянски език мисионери. Но самата действителност е била значително по-проста и потежка. Началото на мисионерската дейност е било органично свързано с похода на кан Борис I и Людовик Немски през 864 г. Вероятно едно от условията за сключване на мир е било приемането на християнството.

Или с други думи: покръстването на славянобългарските моравци, откъснати от България през 818 г., а след това част от тях отново върнати в българските граници, е било в много по-тясна зависимост от процесите в самата България, отколкото предполагахме досега.

Проблематично е да се реконструират взаимоотношенията между южните моравци и славянобългарите през средата на IX в., не само защото първите – за разлика от родствените с чехите северни моравци – са били южни славяни от българската група, т. е. били са разделени от българите не с етническа, а само с политическа граница (макар че според нас значителна

част от тях докрай са останали в български земи). А за северозападната българска граница трябва да се каже, че дори авторите на най-новата, издадена от Българската академия на науките, "История на България" признават, че е "трудно да се определи точно къде е минавала границата на България на северозапад, север и североизток, тъй като по онова време едва ли е съществувала строго трасирана гранична линия в отделните райони. Имало обаче опорни пунктове, крепости, от които българите чрез оставени военни части контролирали тези райони: имало също така на някои места защитни валове и други укрепителни съоръжения. Може да се приеме, че на запад р. Тиса, като естествена водна преграда, е служила за граница на държавата; земите между Тиса и Средния Дунав по всяка вероятност са били под върховната власт на българите, като под франкска власт оставали съответно земите на запад от Дунава".[67]

Неувереността на автора на този раздел (Борислав Примов) намира израз в предпазливата и дипломатична формулировка, че след 805 г. земите между Тиса и Дунав "по всяка вероятност са били под върховната власт на българите".[68] За споменатата неувереност свидетелстват и по-нататъшните разсъждения на Примов: "С успешни действия на северозапад територията на България е била разширена до Средния Дунав или до р. Тиса".[69] В издадената през 1966 г. от "Наука и изкуство" "Кратка история на България" Александър Бурмов отбелязва: "През 805 г. българите окончателно унищожиха аварската държава и присъединиха към земите си и широката ивица от територията между р. Дунав и Карпатите".[70] И според публикуваната карта в излезлия през 1981 г. втори том от академичното издание на "История на България" (с. 140–141) след войните на кан Крум и кан Омуртаг земите, намиращи се под върховната власт на българите, са граничели със Средния Дунав.

Привидно противоречие между становищата на двете групи български учени за западната граница на българската държава, а именно дали тя е стигнала до р. Тиса или до р. Дунав

– независимо от обстоятелството, че междуречието на Тиса и Дунав е било под върховната власт на българите – се решава от онези най-нови изследвания на Имре Боба,[71] Петер Пюшпьоки Надь,[72] Дюла Крищо[73] и Ласло Сегфю,[74] които засягат въпроса за Великоморавия. Според Имре Боба и Петер Пюшпьоки Надь Великоморавия е лежала в междуречието на Дунав и Тиса. Сходно мнение по въпроса има и Дюла Крищо. Той приема, че Великоморавия "се е простирала в южната част на междуречието на Дунав и Тиса и в ивицата на междуречието на Дунав и Темеш".[75] Въз основа на изворите от IX–X в. Ласло Сегфю потвърждава посоченото географско местоположение на Великоморавия: "в южната част на Алфьолд, главно по течението на реките (Дунав, Тиса, Кишкьорьош, Марош и Темеш)".[76]

При анализа и преценката на този въпрос трябва да вземем под внимание и следното: точно на посочената територия са живели онези славянобългарски племена (абодрити, браничевци и тимочани), които още от времето на кан Тервел (700–721) са влизали в състава на българската държава, а през 818 г. се отметнали и изпратили свои пратеници при франкския император Людовик Благочестиви в Херистал, предлагайки му да минат под върховната власт на франките, като обаче запазят известна вътрешна самостоятелност.[77] След 818 г. дълго време българо–франкската граница не е била точно определена,тъй като споменатите славянски племена, наричани с общото име **моравци,** са правили непрекъснати опити за откъсване от българската държава. През 825 г. български пратеници отишли във Франкската империя, за да уточнят "границите и пределите между франки и българи".[78] Вероятно тези първи преговори са били неуспешни, защото през 826 г. българският владетел кан Омуртаг отново изпратил свой емисар при Людовик Благочестиви, "молейки го незабавно да стане определянето на границите, или ако това не му е угодно, всеки да пази границите си и без мирен договор".[79] И тъй като Людовик Благочестиви и този път протакал преговорите, кан Омуртаг трябва да е разбрал, че въпросът за границите не ще може да се реши по мирен начин – по тази причина през 827 г. българска въоръже-

на флота (navalis extercitic) била изпратена по р. Драва: "... българите... разорили с огън и меч славяните, които живеели в Панония, изгонили техните князе и им назначили български управители".[80] През 829 г. по р. Драва българската войска отново навлязла във франкските владения и опожарила някои селища в Панония, без да срещне каквато и да е съпротива. Тези успешни действия показват, че кан Омуртаг (814–831) съумял да задържи под своя власт онези отцепили се славянски племена, които в стремежа си към известна вътрешна самостоятелност потърсили за същото помощта и закрилата на западния съсед. Българският учен В. Златарски смята, че границите между България и Франкската империя са били определени след второто нахлуване по р. Драва. Предполаганата от В. Златарски граница – теоретично погледното – означава, че България и Франкската империя са разделили помежду си земите на откъсналите се от България през 818 г. славянобългарски моравски племена (тимочани, абодрити, преденеценти или браничевци*): "... областта Срем (Sirmium) между р. Дунав и долното течение на р. Сава след Омуртаг се намирала вече под българска власт и останала българска през IX и X в. Имаме достатъчно основание да твърдим, че второто навлизане на българите по Драва във франкските владения през 829 г. е завършило с прекратяването на враждебните действия и с пълно съгласие между Омуртаг и Людовик за точно определяне на границите между двете държави... несъмнено е това, че оттогава: 1.) се е турило край на франкската офанзива към Балканския полуостров и 2.) областта Срем е била отстъпена окончателно на българите, с което се осигурявала важната крепост **Сингидунум,** оттогава наречена със славянобългарско име **Белград,** и се закръглявала северозападната българска граница, която сега вървяла така: от устието на Тиса, обхващайки областта Срем, тя слизала към средното течение на р. Сава..."[81]

* Според стратификацията на Л. Нидерле едната част от абодритите носелявала страната по левия (северен) бряг на Дунав, между Дунав и Тиса, от устието на р. Сава до устието на р. Тимок, а другата, под името преденеценти или браничевци – по десния бряг на Дунав в областта на р. Млава. Вж. **Златарски. В.** История на българската държава през средните векове. С., 1994, т. I ч. 1, с. 312.

Разделянето на сферите на влияние в Моравия на практика обаче не е било адекватно с разделянето на Моравия между България и Франкската империя, тъй като през следващата година франките водят военни действия срещу онези моравци, които са живели в присъединените към българската държава земи. За похода на Людовик Немски от 846 г. срещу моравците в Кведлинбургските анали четем следното: "Людовик, син на Людовик, покори Панония".[82] Дори само този единствен факт, че Людовик Немски, сражавайки се срещу моравците, е покорил Панония, изключва възможността да става дума за моравци, населявали северната, днес намираща се на територията на Словакия тогавашна Моравия, тъй като северната граница на антична Панония е вървяла по р. Дунав и по тази причина в случая става дума за Южна Панония. А ако вземем под внимание покоряването на Панония до р. Драва от Пипин през 796 г., а сетне от Карл Велики през 803 г., пределно ясно става действителното значение на изречението "Людовик, син на Людовик, покори Панония", а именно: Людовик е покорил онази, намираща се между Драва и Сава част от Панония, която още не е била присъединена от Пипин и Карл Велики към Франкската империя, защото южната граница на антична Панония е била р. Сава, по-точно успоредната на реката планинска верига, затваряща нейната долина. Бележките във Фулденските анали за 846 г. разсейват и последните съмнения по отношение на това, че през същата тази 846 г. Людовик Немски се е сражавал срещу Моймир I и поданиците на българската държава в междуречието на Драва и Сава, респективно в лежащата на югозапад от него територия на Долна Панония: "Към средата на месец август Людовик се отправил с войска срещу славяните маргенци, които се опитвали да се отцепят, и след като уредил въпроса според желанието си, им поставил за княз племенника на Моймир – Растица".[83] С други думи: тъй като Маргус е старото латинско име на вливащата се източно от Белград река Морава, то Людовик Немски след завладяването на междуречието на Драва и Сава е трябвало да форсира с войските си р. Сава, за да стигне до р. Маргус (т. е. Българска Морава) и живеещите около нея

славяни. От друга страна, понеже според Баварския географ Великоморавия е включвала в себе си и южната част на междуречието на Дунав и Тиса,[84] Людовик Немски ще е трябвало да бъде принуден да сломява съпротивата именно на великоморавците. Нататък: намиращата се тогава в междуречието на Дунав и Тиса войска на Людовик Немски се е завърнала по левия бряг на р. Дунав и по тази причина тя е могла да мине само през земите на Бохемия (днешна Чехия). Така става ясно и продължението на горния цитат: "... и завръщайки се, опустошн Чехия...;"[85] "... откъдето (от провинцията около р. Маргус – б. м. П. Ю.) се завърна през земята на бохемците с големи трудности и като загуби много от войската си".[86]

Ако през 846 г. Людовик Немски е водил война със съседната на Франкската империя Северна Моравия, което всички досега цитирани извори и данни изключват, тогава защо немският крал е могъл да се завърне единствено през Бохемия, и то "с големи трудности и като загубил много от войската си"? Тъй като според Фулденските анали Людовик Немски е водил войни срещу маргенските славяни и Ростислав още през 855, 858 и 863 г. ("in sclavos Margenses contra Rasticen")[87], а в Ксантентинските анали четем, че тези войни на Людовик Немски са продължили и през 870, и през 872 г. ("Contra Margenses")[88], трябва да се съгласим с констатацията на Б. Примов: "Трудно е да се определи къде точно е минавала границата на България на северозапад, север и североизток, тъй като по онова време едва ли е съществувала строго трасирана гранична линия в отдалечените райони. Имало обаче опорни пунктове, крепости, от които българите чрез оставени военни части контролирали тези райони...".[89] Изясняването на тук поставения въпрос има изключително важно значение, защото ако това не се направи, няма да бъде възможна правилната локализация на свързаните с моравците (маргенците) събития, описани от цитираните вече Франкски анали, а също така няма да бъде възможно да се намери отговор и на въпроса: **сред кои моравци в действителност са развили мисионерската си дейност Кирил и Методий?**

При анализа на този въпрос трябва да вземем под внимание и следното обстоятелство: средновековните граници, особено при народите от тюркски произход, далече не са били такива, каквито са днешните, каквато е нашата представа за държавна граница. Обикновено народите от тюркски произход, между тях и българите, са имали две граници. Първата е била засека от насадени живи плетове, изкопани ровове, землени или каменни насипи, а най-често от стволове на изсечени дървета. Засеките по традиция са били съграждани в удобни за нахлуване места и като цялостна верига са опасвали дадената страна. На местата за преминаване са били заселвани лица от други народности, покорени или съюзени с народа, чиято държава охранявали. Именно мъже от покорени или съюзени с България племена от славянски произход са стояли на стража на североизточната граница на българската държава.

По протежение на външната страна на засеката се е простирала необитаема, преминаваща се за няколко дни пеша ивица земя. В тази връзка например Ибн Руста и Гардизи пишат: "Между печенезите и хазарите има десетдневен път пеша, водещ през пустинни места и гъсти гори. Между тях няма утъпкани пътеки или големи пътища, водещи към определени цели".[90] За волжките българи Ибн Руста и Гардизи са отбелязали и следното: "Имат три основни (племена – б. м. П. Ю.). Едните се наричат барсула, другите – sz.gh.l (за декодиране на това наименование и понастоящем се водят спорове), а третите са българите ... Между барсулите и българите пътят е три дни пеша".[91]

След като вземем под внимание тази външна гранична ивица, която пеша се изхожда за цели дни, веднага ще разберем защо според някои северозападната граница на България през първата половина на IX в. е била река Тиса, а по мнението на други – река Дунав. В духа на казаното дотук на първо място би трябвало да предполагаме, че през разглежданата епоха североизточната граница на България е била между реките Тиса и Дунав.

Не бива да се учудваме, че през първите десетилетия на IX в. въпросната територия е била обитаема. Там са живели абод-

ритите и други славянски моравски племена, откъснали се от България през 818 г. Обяснението е твърде просто: след завладяването на определени, до този момент незаселени територии, често се е осъществявало бързото им заселване. При възможност естествено засеките са се изнасяли напред, доколкото местността е позволявала. Вероятно така са действали и отцепилите се от България през 818 г. и поискали помощ от франките моравци, още повече, че по този начин те са се приближили до Франкската империя, на чиято помощ са разчитали.

Каква е била взаимозависимостта между българи и моравци през този период свидетелства и следният факт: през 852 г. **пратениците на българите пристигнали в Майнц при крал Людовик Немски заедно с пратениците на моравските славяни,**[92] вероятно за да занесат известието за възкачването на Борис I (852–889) на българския престол и изразят готовността на българския владетел и занапред да поддържа сключения през тридесетте години на IX в. и продължен през 845 г. българо–немски мирен договор. Предполагаме, че моравците са се явили заедно с българите в двора на Людовик Немски в Майнц, тъй като тогава те са били васални на българската държава и по тази причина са били включени в нейното пратеничество. Освен горното, според нас покръстването на българските моравци е било само част от цялостния процес на приемането на християнството в България.

От досега разкритите извори обаче констатираме, че сред българославянското население на Моравия много по-пряко и силно се е реализирало византийското влияние, отколкото в самата България. Византия е дала съгласието си в Моравия да се въведе славянското писмо и литургията на славянски език (срещу което се е борила както в собствените си граници, така и в България) не само защото е искала да попречи на експанзията на римската, респективно на немската църква, но и защото се е стремяла да предотврати обединението на славянобългарите от Моравия и от България в рамките на единна самостоятелна българска църква.

Византия е разбирала много добре: ако България успее да създаде своя самостоятелна църква и езикът на тази църква ще бъде официалният език на държавата и на преобладаващото мнозинство от населението. По тази причина славянската писменост и литургията на славянски език за Византия не са били факел на културата в Моравия, а своего рода насрещен огън, който ще може да спре разпространението на възмогващата се тогава българска култура.

Ала хронистите предават събитията не така, както те са се случили в действителност. Случаят с покръстването на българския народ напълно потвърждава горната мисъл.

Общоприето е становището, според което през 864 г. България водила несполучлива война с Византия и по тази причина Борис I бил принуден да приеме християнството именно от Византия. Или с други думи, Византийската империя успяла да наложи църковната си власт над България и по свидетелството на видни византийски хронисти българите и техният кан Борис дори сами пожелали да се покръстят. В тази връзка Генезий* отбелязва: от българите "всички решили да приемат християнското кръщение, а князът им поискал да се нарече Михаил по името на императора…".[93] Симеон Логотет** пише следното: "Но българите като узнали за това (за похода) били поразени като от гръм и преди борбата и сражението се отчаяли в победата и *молели да станат християни и да се покоряват на императора и ромеите*…" (Курсивът мой – П. Ю.).[94]

Имаме обаче достатъчно основания да се съмняваме в правдивостта на посочените свидетелства за покръстването на българите. Докато нито един официален документ на ромейския император не споменава за сражение с българите, то един друг документ на Михаил III от 863 г. подчертава: "В 863 г. мир с княза на българите Борис. Борис получава областта между Желязната врата (Демир–капу) и Дебелт (при днешния Бургас), наричана от българите "Загоре", Борис преминава към християнството – изпращане на един епископ и няколко свещеници за мисионерстване".[95]

* Генезий (Хв.) – написал историческия труд "Царе", в който са обхванати събития от 813 до 886 г.

** Симеон Логотет (X в.) – автор на съчинението "Хроники", преведено на български език през XIV в.

Видно е: според византийския император Михаил III началото на покръстването на българите се осъществило в мирни условия през 863 г., а не през 864 или 865 г. В преведената в Търново между 1311 и 1340 г. Манасиева хроника неизвестен книжовник е направил 19 приписки, едната от тях представлява твърде голям интерес за нас и тя гласи: "При този цар (император Михаил III; 842–867) и неговата майка се покръстиха българите. Оттогава досега има 511 години. Някога, не зная как, сестрата на българския княз бе пленена от гърците и бе предадена в царския двор, покръстена бе и научена на книгата. В царството на тези царе, понеже съществуваше голям мир между гърци и българи, тя бе разменена за един болярин на име Теодор Куфарá. Когато пристигна, тя не преставаше да поучава своя брат относно Христовата вяра, догдето го покръсти. След като той се покръсти, българите въстанаха срещу него, като искаха да го убият, понеже оставил тяхната вяра".[96]

Цитираната приписка от Манасиевата хроника свидетелства, че Борис се е запознал с Христовата вяра не през 863 г., а преди това, и то с помощта на сестра си, покръстена и научена на книга в императорския двор в Константинопол. От едно послание на император Михаил III от 844 г. до Борис се изяснява, че "приемането на Христовата вяра" от Борис е било процес, траял почти две десетилетия.[97] В същото това послание от 844 г. император Михаил III пише още: "Борис трябва да освободи монах-Теодор Куфарá на всяка цена, която би поискал".[98]

От посочените цитати е видно и друго: византийските управници и висши духовни сановници под булото на християнството мълчаливо и с голямо търпение са искали да направят българската държава зависима. Въз основа на обмислян години наред, добре подготвен свой план, те извършили покръстването на българския владетел и семейството му, на българския народ. За траещата години подготовка говори и следният факт: Константин още около 843 г., е бил отведен от Солун в Константинопол от логотет Теоктист* и получил свободен достъп в императорския двор. С пълно право Ангелика Х. Е. фон Сулмтал и Михаил Маргаритов питат: "Какви причини биха могли да подтикнат византийското управление, респективно императора, към това? Константин сигурно е притежавал изключителна интелигентност. Обаче само това качество никога не би било достатъчно основание за свободен достъп в който и да е императорски двор и още по-малко за един 17–годишен младеж от провинцията. Правителството в Константинопол сигурно имало други основания освен тези, за да доведе в Константинопол умния младеж, произхождащ от българско болярско семейство".[99]

Напълно сме съгласни и със следното предположение на по-горе цитираните автори: *"Намеренията на византийското управление при случая с Константин* не могат да се подкрепят с документи. Ние предполагаме, че те *били свързани с покръстването на българите..."* (Курсивът мой – П. Ю.).

Не можем обаче да се съгласим с констатацията им, че "Константин изнамерил българо-славянската азбука по собствено решение, без поръчение и без да му е възложено задължение от светска или църковна власт".

Нататък Ангелика Х. Е. фон Сулмтал и Михаил Маргаритов правилно предполагат и следното: "Константин с най-голяма вероятност започнал дълго време преди 863 г. работата с азбуката и с преводите, които първоначално били замислени за българите". Изброените от тях доводи в подкрепа на цитираното твърдение смятаме за логични и убедителни:

"Промеждутъкът от време, който се намира между деня, когато Константин почнал да обмисля дали трябва да създаде българската азбука, и деня, когато били обявени в обществеността готовите преводи на българския език, трябва според всеки логически мисловен процес на човека и според опита да обхваща години. Освен това следва също да размислим, че всички основания говорят в полза на предположението, че това обявяване не е извършено веднага след приключване на работата, а че Константин е трябвало да изчака подходящ случай за обявяването.

* Теоктист става и регент на Византия след смъртта на император Теофил (829-843).

Този промеждутък от време включва например трудния процес за идване до решението да вземе върху себе си такова бреме. Създаването на азбуката, за която трябвало да бъдат намерени не само оптимални графични решения за всяка буква, но и предварително да бъдат направени точни фонетични изследвания, е трудна и продължителна работа. (Във фонетично отношение азбуката на Константин е една от най-точните от всички забележителни азбуки.) Също така трябва да се приеме, че в началния си вид тя не е била окончателно оформена, поради което новата азбука с трябвало много пъти да бъде преработвана.

Същото важи за превода на части от Библията и на други богослужебни текстове на български език. Такива преводи бездруго принадлежат към най-трудните и се извършват продължително време. Константин ги написал с новата азбука, т. е. той трябвало продължително да се е упражнявал с нея, докато придобие необходимата сръчност, за да може да пише книги с новите писмена. *Трябвало да изработи за езическия български език нова християнска терминология и нова християнска фразеология".* (Курсивът мой – П. Ю.)[100]

Двамата автори Ангелика Х.Е.фон Сулмтал и Михаил Маргаритов обаче дълбоко грешат, когато предполагат, че Константин изнамерил българославянската азбука "без поръчение и без да му е възложено задължение от светска или църковна власт",[101] а не по-малко грешат, когато подкрепят твърдението си със следната мотивировка: "Новата азбука не само не била необходима за изпълнение на мисионерската задача, но нейното въвеждане и разпространение създавали допълнително и напълно излишно затруднение. Моравците вече употребявали латинско писмо. Константин нямал повод да изнамери за тях нова писменост. Напротив, би било странно начинание да изнамериш нова азбука, която никой не е изисквал, на език, който никой не е владеел, за страна, която не е познавал, и за народ, който не се е нуждаел от писменост, понеже притежавал такава отдавна.

Накрая по-нататъшното поведение на Константин показало, че той нямал интерес да пригоди азбуката си към мо-

твеното си влияние като цяло сред околните народи и реализирането им с помощта на специално изпратените за целта мисионери сякаш ставали не по инициатива на цариградските светски управници и висши духовни сановници, а по искане и почин на самите езически князе.

Гръцките писмени извори от периода на управлението на императорите Михаил III и Василий Македонец съобщават, че киевските руси също искали от Цариградската патриаршия християнски учители. В посланието си от 867 г. до източните патриарси патриарх Фотий не без основание пише: "Не само тоя народ (българският) е заменил предишното си нечестие с вярата в Христа, но и така наречения народ Рос"[113], т. е. русите.

В интерес на истината следва да се отбележи: стремежите на Византия за насаждане и разпространение на християнството сред езическите народи се предават по описания начин не само от византийските хронисти, но и от славянските летописци и житиеписци. Например Кириловото житие разказва, че изпърво хазарите, а сетне моравците се обърнали към византийския император Михаил III с молба да им изпрати учени мъже, които ще разяснят християнското учение на техния език.

Разбира се, че подобно обяснение на тогавашните исторически събития е наивно и легендарно. По своята същност разпространението на християнството сред околните на Византия народи е било един от проводниците на византийската светска, политическа и църковна експанзия. Иначе би трябвало да вярваме в невъзможното – че византийските светски управници и висши духовни сановници са били сляпо послушни и напълно безкористни изпълнители на желанията на съседните нехристиянски народи, респективно на техните князе. Дори само примерът с княз Ростислав напълно би могъл да опровергае подобно предположение.

Естествено е, че освен гръцки Константин е говорел и езика на българославянските моравци в Южна Моравия, защото той не се е различавал от езика на живеещите в Солун и околностите му българославяни. Или с други думи: Ангелика Х. Е. фон Сулмтал и Михаил Маргаритов изказват погрешно предположение, за да направят и погрешен извод: "Тук императорската канцелария преувеличава. Константин не е владеел моравски език, все пак той го разбирал донякъде".[105]

В своето изследване* Ангелика Х.Е.фон Сулмтал и Михаил Маргаритов изпадат в едно странно противоречие: с убедителни доводи доказват българския произход на Константин–Кирил и Методий, но успоредно с това пишат, че Константин не е владеел, а само донякъде е разбирал моравския език. Към това още следва да се добави: езикът на българските моравци е бил идентичен с езика на останалите славянски племена в българската държава. Последното потвърждават и подкрепят и споменатите двама автори, когато говорят за "по-нататъшното поведение на Константин", което "показало, че той нямал интерес да пригоди азбуката си към моравския език".[106] Дори и да би искал, той пак не би могъл да направи подобно нещо, защото е съставил азбуката на славянобългарски език и точно по тази причина не се е налагало да се правят каквито и да е адаптации в изнамерената вече азбука.

Същевременно логичните по своята същност констатации на Ангелика Х. Е. фон Сулмтал и Михаил Маргаритов биха били основателни само ако Константин беше съставил азбуката си не за южните, българославянските моравци, а за родствените с чехите северни моравци: "Той бездруго би извършил това, ако азбуката би била замислена за моравците (за северните моравци – б. м. П. Ю.), дори предварително би могъл да го направи, понеже пратениците на Ростислав биха му дали всички сведения още в Константинопол. Най-късно в Моравия би трябвало да го извърши, понеже там направи преводи".[107]

* Изследването бе издадено като отделна книга от общобългарската фондация "Тангра ТаНакРа". Вж. Михаил Маргаритов, Ангелика Маргаритоф – Хавер Едле фон Сулмтал. За Кирил и Методий. С., 1999.

Но тъй като Константин е съставил азбуката си за южните, българските моравци, напълно естествено е да не стори онова, за което говорят цитираните автори. Азбуката му останала непроменена; тя била насочена единствено към старобългарския език".[108] Друго решение в случая не е било възможно – та нали Константин изнамерил азбуката си за имащите българославянски произход моравци, за техния език и употреба.

Ангелика Х. Е. фон Сулмтал и Михаил Маргаритов обаче са прави в следното: "Наистина очевидна е едновременността на покръстването на българите, което, както още се мисли днес, станало повече или по-малко случайно, и на завършването на създадената от Константин българска азбука, и на направените от него свещени преводи. Не може да е случайност, че Константин работил в продължение на години върху произведенията си, както се предполага, които от тогавашното гледище можели да намерят приложение само в езическа България след покръстването ѝ.

Фактът, че след като Борис I бил обърнат към християнството, кръстен и започнал мъчителният процес за християнизирането на българския народ, Константин разполагал с нужните за това преводи, показва, че е съществувала известна съгласуваност между преводаческата работа на Константин и подготовката за покръстването на българите, без оглед кога, къде и от кого би започнало. Едва ли би следвало то да се обясни със "случайност".[109]

Не споделяме обаче извода, че "Константин без всякакъв видим повод превел християнски свещени книги на езика на езичниците българи и сестрата на българския владетел обърнала към християнството брат си. Било ли е всичко това своеобразна случайност или общ план на княжеската сестра и на Константин? Ние сме склонни да приемем второто разбиране".[110]

Ние пък сме склонни да приемем едно трето разбиране. Според нас сестрата и Константин ще да е трябвало да действат по съгласуван план – тя в интерес на покръстването на брат си, а той над превода на книги, които обаче биха намерили приложението си едва след покръстването на България. Но всичко това не е бил план, "заговор", само на двамата, както предпо-

Венеция не е "моравски". "Моравският" е пътят през западните български краища" – пише Емил Георгиев.[118]

И Георгиев, и Бернщайн смятат, че "моравският път" минава през "западните български краища" до Белград, оттам върви "по Дунава или покрай него" в северна посока, за да стигне до територията на днешна Словакия. Но нито един от двамата учени не е обърнал внимание на друг факт: "моравският път" е вървял и успоредно на р. Брегалница, където – според Краткото житие на Кирил (Успение Кирилово) – Константин–Философ е покръстил 54 000 българославяни и създал за тях славянската азбука. Въпросният "моравски път" следва линията на долината на река Морава, пресича Моравия чак до устието на реката в Дунава, където някога е бил градът Моравск, от който именно и пътят е получил името си, а не както се приема от някои – от далечната, позната не на всички през онази епоха Северна Морава.

През втората половина на IX в. и във Византия тази територия е била наричана Моравия, твърдението се доказва и с това, че в актовете на Цариградския събор от 879 г. сред подписите на архиепископите и митрополитите, конкретно между подписите на навпактския и дирахийския, фигурира и името на Агатон Моравски от Моравската епархия на България.[119] И тази податка несъмнено доказва: Моравската мисия е била само част от Българската мисия на солунските братя. За Българско–Моравска мисия последователно пише и Йосиф Симоний Асемани. Становището му се подкрепя и от един друг, досега оставян без внимание факт, че в същите тези актове на Църковния събор от 879 г. моравският княз Светополк (Тувентабор)* фигурира като член на българското пратеничество. През първата половина на X в. византийският император Константин Багренородни дори

*Отбелязван в различните извори като Sfendoplecus, Sfendoplocus, Sfentipulcus, Sfentopluchus, Sphentoplucos, Sfetopelek, Sphendoplectus, Sphendoplectus, Sphendopluchus, Sphentopelech, Suatoplucus, Svatopluchus, Sventopluchus, Sventoplucus, Sventopuulchus, Sveopilus, Sveropolisq Svetopelechus, Svetopelelecos, Swadopluk, Swantoplucus, Swatoplucus, Swatopluk, Zuantoblok, Zuentepluck, Zuentibaldus, Zventobolch, Zwentibaldus, Tuventibar, Tuventarus... Срв . Асемани, Й. С. Пос. съч., с. 234., бел. 10. Не може да се твърди обаче с абсолютна сигурност, че във всичките извори става въпрос за една и съща личност.

равския език. Той бездруго би сторил това, ако азбуката би била замислена за моравците, дори предварително би могъл да го направи, понеже принадлежащите към пратеничеството на Ростислав биха му дали всички сведения още в Константинопол. Най-късно в Моравия би трябвало да го извърши, понеже там направил преводи. Но той не сторил нищо в това отношение. Азбуката му останала непроменена; тя била насочена единствено към старобългарския език".[102]

Ако вземам под внимание подкрепяния от многобройни автентични исторически писмени извори от IX в. факт, че онази Великоморавия, в която са работили Кирил и Методий, е била не на територията на днешна Словакия, а е била Южна Моравия, обхващаща земите от долината на р. Тимок до реките Сава и Драва, тогава всички гореизброени от Ангелика Х. Е. фон Сулмтал и Михаил Маргаритов аргументи като бумеранг ще опровергаят становището им относно взимане на някакво самостоятелно, независимо от светски и църковни власти решение на Константин за създаване на азбуката. Наистина сред живеещите в Южна Моравия българославянски племена баварските и франкските мисионери постигат известни успехи, но там моравците не са употребявали латинското писмо. С други думи, Константин е имал реален повод да изнамери за тях нова писменост. В никакъв случай не е меродавно да се твърди, че "би било странно начинание да изнамериш нова азбука... на език, който никой не е владеел, за страна, която не е познавал".[103] Ако в действителност Кирил беше създал азбуката си за населението на Северна Моравия, авторите щяха да бъдат напълно прави – та нали той нито е владеел езика на тази страна, нито я е познавал. Двамата братя–апостоли обаче отлично са владеели езика на българославянските племена в Южна Моравия, а също така отлично са познавали и страната. Последното е даже документирано в препоръчителното писмо на ромейския император Михаил III до княз Ростислав, защото в него изрично се подчертава: "Императорът по Божия милост му изпраща (на Ростислав) наймъдрия мъж, който владее и моравския език..."[104]

ЗАЩО ДЕЛОТО НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ Е БИЛО ОСЪДЕНО НА МЪЛЧАНИЕ ВЪВ ВИЗАНТИЯ

Във византийските книжовни извори от IX в. е невъзможно да намерим сведения за Моравската мисия на Кирил и Методий. За да си отговорим на въпроса защо делото на славянските първоучители тогава е било осъдено на пълно мълчание във Византия, нека да започнем с констатацията на Емил Георгиев: "Това премълчаване може да се обясни само по един начин: делото на Кирил и Методий израства като крупно историческо дело сред славянския свят. Официална Византия, удовлетворявайки молбата на моравския княз Ростислав, изпраща като учители на моравците солунските братя и не проявява по-голям интерес към дейността им. От тая дейност Византия не е могла да извлече по-голяма полза за себе си. Нещо повече. Делото на славянската писменост и просвета наскоро започва да играе ролята на щит, обърнат срещу нейните домогвания и стремежи сред славяните.

При това положение е ясно, че трябва да престанем да виждаме в солунските братя обикновени агенти на Византия. Истината изисква от нас да ги видим като дейци на славянството, апостоли на славянската култура и образованост, възторжени будители на славянската народност".[114]

Напълно сме съгласни с цитирания краен извод на Емил Георгиев, но заедно с това не може да ни задоволи неговото обяснение за почти пълното премълчаване, на което ромейските хронисти и житиеписци и византийските официални документи са осъдили епохалната дейност на Кирил и Методий.

Как Византийската империя веднага е усетила, че "делото на славянската писменост и просвета започва да играе ролята на щит, обърнат срещу нейните домогвания към славяните"?[115] И ако империята предварително е знаела, че от делото на Кирил и Методий няма да извлече полза за себе си, тогава защо все пак е изпратила Кирил и Методий в Моравия?

Димитър Ангелов също приема обяснението на Емил Георгиев за незадоволително и недостатъчно, защото сам той

тълкува мълчанието на Византия по друг начин: "Византийците нямали интерес да се създава в българската държава славянска църква и славянска писменост и култура. Поради това мисията на Кирил и Методий във Великоморавия трябвало да остане в тайна от българите..."[116]

Димитър Ангелов изхожда от априорното предположение: всички средновековни български, византийски, хърватски, моравски, чешки, руски и сръбски хронисти и житиеписци грешат, когато пишат, че Кирил и Методий са извършвали мисионерска дейност и сред българите. Как изобщо е било възможно мисията на Кирил и Методий да се пази в тайна от българите? Та нали двамата солунски братя, тръгвайки за Моравия, е трябвало и са могли да минат само през България*

Въпросът може още да се конкретизира: как при посочените обстоятелства е могла да се пази в тайна Моравската мисия на Кирил и Методий, когато в крайна сметка двамата апостоли са я започнали именно сред моравците от българославянски произход, т. е. сред тези, за които е "трябвало да остане в тайна"?

Казахме, че пътят на Кирил и Методий за Моравия е минавал през България. За този път намираме съобщение в Пространното житие на Методий: след като създава азбуката и написва беседата, Константин "поема моравския път".[117] Южната, Българската Моравия, е обхващала земите от долината на р. Тимок до реките Драва и Сава и южната част от Голямата унгарска низина (Алфьолд) и по тази причина главният път на Балканския полуостров е пресичал нейната територия. Този главен път през IX в. във Византия е бил наричан "моравски път".

Емил Георгиев и С. В. Бернщайн правилно са определили откъде е минавал въпросният моравски път, по който Кирил и Методий са се отправили за Моравия. "Пътят по море през

*Доста алогично и непотвърдено от нито един извор е предположението на Г. Сотиров, автор на статии в Кирило-Методиевската енциклопедия, който допуска, че Константин и Методий "поради обтегнатите отношения между България и Византия... са предпочели пътя Via Egnatia (Константинопол – Солун – Дирахиум (дн. Дураце) , след това по море до Венеция и оттам към Моравия)". Вж. Кирило-Методиевска енциклопедия, т. II, С., 1995, с. 735.

лагат Ангелика Х. Е. фон Сулмтал и Михаил Маргаритов, а е било съгласувано от и с византийски светски управници и висши духовни сановници, които, както вече казахме, под булото на християнството мълчаливо и с голямо търпение – като паяк–кръстоносец – са плели мрежата на една бъдеща зависимост на България от Византия.

Доказателство са и двете послания на патриарх Фотий – първото до Борис I, а второто до източните патриарси. Ако Фотий, седял два пъти на патриаршеския престол (858–867 и 878–886), не би имал голям дял в предварителната подготовка на покръстването на българите, едва ли би се обърнал към Борис по следния начин: "О, благородна и истинска рожба на духовните ми болки"[111], едва ли би продължил с думите: "Не ощетявай трудовете и подвизите, които с радост предприехме за вашето спасение".[112]

От деня, когато Фотий се възкачил на патриашеския престол, византийската църква с още по-голяма упоритост започнала да работи за разпространението на християнството сред съседните на Византия езически народи, за да им наложи собственото си духовно и културно влияние, което от своя страна открива пътищата за проникване на политическото влияние. През този период Византия привлякла една част от арменския народ и я подчинила в духовно отношение на Цариградската патриаршия; тогава Византия изпратила солунските братя в земята на хазарите*, за да ускорят разпространението на християнството сред хазарите и малорусите; по това време (около 866–867) и русите били посетени от двама гръцки мисионери – някой си Анастасий и Кирил, а целта била покръстване. И не на последно място около 878–886 г. император Василий Македонец се опитал да привърже сърбите и хърватите още поздраво към цариградската патриаршеска колесница.

Според старите хронисти и житиеписци посочените погоре опити на Византия да насажда християнските идеи и собс-

*Хазарската мисия на светите братя започва в края на 860 г. и трае около осем месеца. Обзор на изворовия материал за нея вж. у **Трендафилов, Хр**. Хазарската полемика на Константин-Кирил. С., 1999, с. 21-47.

и след падането на Моравия е продължил да води кореспонденция с архонта на Моравия от Балканския полуостров.[120]

С други думи няма противоречие между съобщението на Кириловото житие (Успение Кирилово), че Кирил създал азбуката за славяните по р. Брегалница и известието на Панонските легенди, според което Константин–Кирил създал писмената си тогава, когато бил натоварен с Моравската мисия, тъй като дейността на Кирил сред живеещите в долината на р. Брегалница славяни е била всъщност неделима част от Моравската мисия. За последното намираме потвърждение и в Моравската легенда: № 4: "И така, като тръгнал (Кирил заедно с Методий), първо пристигнал при българите, които с Божия помощ обърнал чрез своята проповед във вярата. Като продължил оттам, пристигнал в страната Моравия..."[121] и № 6: "Когато узнал всичко това, папа Николай се възрадвал на това, което му било съобщено, именно за покръстването на българския моравски народ..."[122]

Обобщено: имаме пълното основание да търсим началото на развитието на Кирило–Методиевото дело именно сред българските славяни. Двамата солунски братя са употребявали в своето книжовно дело българославянския език не само защото са познавали този език, а преди всичко защото са работили като мисионери и просветители сред тези български славяни, затова те създали азбука и писменост на този език.

За да си обясним защо Моравската мисия на Кирил и Методий е била съпроводена с такова дълбоко мълчание във Византия, нека се обърнем към още един извор.

В посланието си до източните патриарси от пролетта на 867 г., в което напада римските духовници за отклоненията им от православната вяра и оплаква попадналите под тяхно влияние и власт българи, патриарх Фотий все пак с гордост съобщава: "И така не само този народ (българите) промени своето първоначално безчестие във вярата в Христа. Но дори и този народ, който многократно и от мнозина се превъзнася за своите деяния и който превъзхожда всички други народи по жестокост и кръвожадност – така наречените **роси**, които, като по-

кориха всички съседни народи, се възгордяха и повдигнаха ръка против Римската (т. е. Византийската) дйржава. Сега и те сменят елинската (т. е. езическата) и поганската вяра, която изповядваха преди, с чистата и истинната християнска религия и се отнасят към нас като наши поданици и приятели и вече не проявяват своето грабителство и дързост, както неотдавна".[123]

На базата на цитата не можем да предполагаме, че Фотий е премълчавал за Моравската мисия от някакви тактически съображения. Защото ако в дадения случай цариградският патриарх споменава българите, от чиято страна точно преди една година са били изгонени гръцките духовници, ако говори за росите (русите), сред които покръстването през тази година не е било повече от безуспешен опит, тогава защо е трябвало – дори и ръководен от тактически съображения – да мълчи за Моравската мисия? Още повече, че целта на Фотий е била спечелването на източните патриарси в борбата му срещу римския папа, а е избрал този път, за да може да откъсне българския владетел от римската църква и го въведе в лоното на източноправославната, начело на която стояла Цариградската патриаршия. И ако сам Фотий е премълчавал за покръстването в Моравия, с това в действителност съзнателно е омаловажавал собствения си успех, а това в крайна сметка е можело да попречи и да забави постигането на поставената цел. Още повече всеизвестно е, че Фотий е бил най-ревностният радетел за насаждане на християнската вяра и на византийското влияние сред съседните народи.

И така, с още по-голяма сила отново възниква въпросът: защо в рамките на постигнатите успехи Фотий не споменава покръстването в Моравия?

Тук може да се намери един-единствен приемлив отговор. Моравската мисия е била проведена сред българославянските моравци в България и в съседната ѝ Моравия, но тя се е явявала само част от цялостното покръстване на българите. А за последното събитие във Византия са знаели всички, то е било известно и на източните патриарси. По тази причина споменаването на българославянските моравци от Фотий би било поне толкова излишно, колкото и изрежданието на останалите покръстени българославянски племена*. И в интерес на яснотата нека да повторим: взимайки предвид гореказаното, много по-правилно и целесъобразно е да говорим за Българско-Моравската, а не само за Моравската мисия на Кирил и Методий, както това последователно се прави от Йосиф Симоний Асемани[124], защото той – работейки с гръцки и латински извори, се е убедил, че двамата апостоли най-напред са проповядвали сред българите, а после – сред моравците.

КОГА КИРИЛ И МЕТОДИЙ СА ПРИСТИГНАЛИ В МОРАВИЯ

На току-що направеното заключение привидно противоречи традиционното схващане, че началото на Моравската мисия трябва да се датира към 863 г., т. е. една-две години преди покръстването на България. Традиционното схващане обаче е само предположение, защото, от една страна, пристигането на гръцки епископ в България през 864 г. е означавало не началото на приемането на християнската вяра и покръстването, а полагане основите на организацията на българската църква, и от друга – досега ние не разполагаме с точни данни кога двамата солунски братя са заминали за Моравия. Историческата наука обикновено като хипотеза

* Въз основа на изворовите податки можем също да изтъкнем, че Моравската мисия на св. св. Кирил и Методий е премълчана в тогавашната Византия, защото от самото начало тя е била неуспешна за политиката на Константинопол. В Българската Моравия двамата братя започват да служат по римския канон, влизат в контакт с папските легати, по-късно посещават апостолския престол и дори са ръкоположени за служители на Римската курия. От друга страна, утвърдилият мисията им патриарх Фотий, който е и учител на Константин-Кирил, през 867 г. е свален от патриаршеския престол и до 877 г., когато отново е ръкоположен за патриарх, вероятно връзката на двамата братя с високопоставените среди в Константинопол, респ. само на Методий след смъртта на Кирил, е била прекъсната.

приема 863 г., тъй като съюзът между Людовик Немски и Борис I е бил уговорен през 862 г. и може да се предполага, че пратеничеството на Ростислав е пристигнало в Цариград през есента на същата година или началото на 863 г., което според някои е и времето на отправянето на Кирил и Методий към Моравия.

Нека засега не разглеждаме въпроса дали в действителност Ростислав е изпратил свои хора в Цариград, или това е само наивно и легендарно обяснение. За нас е по-важно друго: историческата наука върху една хипотеза (предполагаемото време на пристигането на пратеничеството на Ростислав в Цариград) гради нова хипотеза (вероятната дата на началото на Моравската мисия) и на базата на двете хипотези ни дава дата, която приема за автентична и точна.

И ние няма да успеем да определим точната година дори и ако въз основа на времетраенето на пребиваването на Кирил и Методий в Моравия се опитаме да датираме началото на самата мисия. В житието на Кирил от Панонските легенди четем: "Като навърши 40 месеца в Моравия, Философът отиде да освети учениците си"[125], а в житието на Методий – друго: "А като се изминаха три години и половина и изучиха учениците, те се завърнаха* от Моравия".[126] Тъй като обаче нито в житието на Кирил, нито в житието на Методий се споменава кога двамата братя са напуснали Моравия (знаем само, че славянските учители пристигнали в Рим след смъртта на папа Николай в края на 867 или началото на 868 г.), на базата на достигналите до нас данни от хронисти и житиеписци точното датиране на началото на Моравската мисия се оказва невъзможно.

Нищо обаче не противоречи на нашето предположение, че времето на Моравската, а още по-точно на Българско–Моравската мисия съвпада с времето на покръстването на България, и не само съвпада, но и самата мисия е част от споменатото покръстване.

* Глаголът "се завърнаха" ни дава основание да предполагаме, че те са се завърнали във Византия.

Така вижда нещата и Йосиф Симоний Асемани, който с помощта на Моравската легенда и Стария Оломоуцки бревиарий * определи времетраенето на Моравската мисия в рамките не на три и половина, а на четири и половина години.[127] Пак в Моравската легенда ще намерим и изречението: "А те останали в Моравия четири години и половина, през които насочили народа на тази земя по спасителния път".

Към горните два извора Асемани използва като косвено свидетелство и един намек от Италианската легенда,** – нареждането на византийския император Михаил III Константин–Кирил Философ да отиде при него, което ученият тълкува по следния начин: императорът е повикал Кирил от България, за да го изпрати в Моравия.[128]

Използвайки горепосочените два латински извора за определяне времетраенето на Българско–Моравската мисия на Кирил и Методий, което според него е четири години и половина, Асемани констатира и следното, което дава доста изчерпателен отговор на въпроса: "И така, понеже българският крал е приел Христовата вяра и кръщението малко преди да изпрати пратеници при папа Николай, и понеже неговите пратеници пристигнали в Рим през месец август 866 г., следва, че той бил кръстен или в края на 865 г., или в началото на 866 г., както това се потвърждава и от посланието на Фотий, в което за папските легати (които, пристигайки в България в началото на 867 г., са миропомазали отново [вече] миропомазаните от свещениците, и според изпратените до българите "Отговори" на папа Николай, са учили българите да постят в събота и други неща, обратно на това, което са ги учили изпратените там от Фотий гръцки свещеници и монаси), той казва следното: "Онзи народ за две години още не е прегърнал правата християнска вяра [...]". А две години от 867 г. ни връщат към 865 г. Защо не е възможно, както Пагий ни натрапва, за да отнесе покръстването на българите към 861 г., вместо две години да бъдат пет години? Защото

* Латиноезичен паметник, създаден през 1495 г.

** Паметник от втората половина на IX в. За автор на Италианската легенда се приема велетрийският епископ Гаудерих.

свидетелствата на Анастасий и папа Николай, които цитирахме по-горе*, и тези на Бертинския** и Фулденския аналисти към 866 г. за пратениците, отправени от току–що обърнатия в Христова вяра български крал до краля на Германия Людовик, ясно показват, че от покръстването на българите до пристигането на папските легати в България са изтекли *две*, а не *пет* години.

А понеже Методий, повикан заедно с брат си Кирил в Рим от същия папа Николай, е пристигнал там, както казахме по-горе, когато Николай е бил вече починал, т. е. в края на 867 г. или в началото на 868 г., след като в продължение на четири години и половина е проповядвал християнската вяра в България и Моравия, просто се стига до извода, че самият той не е бил различен от онзи живописец Методий, който по заповед на българския крал Михаил е изписал онази прочута картина на Второто пришествие Господне. Съвпадат времето, името на Методий, мястото на проповядването, най-после – единодушни са историците, които пишат, че той проповядвал първо сред българите, после – сред моравците. Не пречат и онези четири години и половина, през които се казва, че преди края на 867 г. или началото на 868 г. (когато, повикан, Методий е пристигнал в Рим) той е проповядвал Евангелието в Моравия; а тия пък години отнасят покръстването на българите към началото на 863 г. след Хр. Не пречат, казвам, онези четири години и половина, защото, първо, станаха известни доказателствата, които привлякохме от по-новите автори, за да се посочи, че българите са били покръстени през 865 г., както това се разказва в житието на св. св. Кирил и Методий за времето, през което те са се намирали в Моравия. Второ, този период от четири години и половина не трябва да се схваща само за Моравия, а за България и Моравия заедно, понеже се казва, че тези светци са преминали от българите при моравците и че са разгърнали дейност за привличането и на едните, и на другите към християнската религия".[129]

* Асемани има предвид сведенията на ватиканския книжовник Анастасий Библиотекар (800-880), намиращи се в съчинението му "Житие на папа Николай I", както и писмото на самия папа Николай I до епископ Хинкмар Реймски, в което споменава за пратеничеството на българите във връзка с допитвания по верски въпроси. Вж. **Асемани, Й. С.** Пос. съч., с. 49.

**Бертинският аналист засяга събития от историята на Германия между 741 до 882 г.

КАК Е БИЛО ВЪЗМОЖНО КИРИЛ И МЕТОДИЙ ДА БЪДАТ ПРИЗОВАВАНИ НА АУДИЕНЦИЯ ОТ РИМСКИЯ ПАПА И ОТ ВИЗАНТИЙСКИЯ ИМПЕРАТОР

Съперничеството между Цариград и Рим води началото си от VIII в. и достига своята връхна точка след възстановяването на Западната римска империя от Карл Велики през 800 г., когато римският първосвещеник скъсал политическите си връзки с Източната империя, за да изрази солидарността си със Западната империя, тъй като само с нейна помощ той би могъл да осъществи плановете си за световно църковно върховенство. Именно така разгърналото се съперничество – имащо колкото църковен, толкова и политически характер – направило невъзможно дори и пътуването на византийските пратеници през 864 г. в Северна Моравия, тъй като тя тогава е била диоцез на Франкската имперска църква.[173]

Видно е: през 864 г. Византийската империя е могла да изпрати Кирил и Методий като мисионери само в такава територия, която е била под върховенството на цариградския патриарх или извън сферата на влияние както на римската, така и на немската църква. Но само след три години, през 866 г. – по свидетелство на тогавашните извори [130] – папа Николай I призовал при себе си на аудиенция двамата солунски братя – било да ги съди, било да ги превърне в свои служители.

Този факт несъмнено означава, че територията, на която са работили славянските апостоли през 864–866 г., е преминала от византийската сфера на влияние (а може би и като "ничия земя") под върховенството на Римската курия. В противен случай – в този период на изключително изострена борба между Източната и Западната църква – римският първосвещеник едва ли би могъл да призове на аудиенция при себе си духовен служител, ако същият е бил от византийски диоцез. Последното е поне толкова невъзможно, колкото невъзможно е било и за Византия три години преди

това да изпрати свои пратеници в епархия, намираща се под върховенството на Рим.

Не може да не възникне въпросът: как при това положение цариградският патриарх Фотий и византийският император Михаил III са могли да изпратят Кирил и Методий в намиращия се под върховенството на Римската курия и работещ в рамките на Немската имперска църква диоцез Северна Моравия? Още повече, че в писмото си до "Хинкмар Реймски и другите епископи, назначени в кралството на Карл от първия ден преди ноемврийските календи" (23 октомври) на "индикт I" (867 г.), сам папа Николай I характеризира ромейците така: "Защото те (т. е. гръцките императори, Михаил III и кесар Варда*), обхванати от омраза и завист против нас, почти се опитват да стоварят върху нас еретически престъпления, както ще отбележим по-долу. От омраза именно, защото не само не одобрихме издигането в сан на блудника и узурпатора на Константинополската църква – неофита Фотий, отлъчен и прокълнат, но и осъдихме свалянето на нашия брат и съратник Игнатий, патриарх на същата църква, извършено от отлъчени и от императорско насилие, предприели това без одобрението ни.** От завист пък, защото са узнали, че българският крал, на име Михаил (Борис I). след като приел Христовата вяра заедно със своя народ, е поискал наставници и доктрина от престола на блажения Петър".[131]

Както вече споменахме: колкото немислимо е "блудникът и узурпаторът на Константинополската църква – неофитът Фотий, отлъчен и прокълнат"[132] от римския папа да изпрати свои мисионери в диоцез на Рим, толкова немислимо е и пратениците на "блудника и узурпатора на Константинополската църква"[133] и то от диоцез на Цариградската патриаршия, да са били призовани от папата на аудиенция, а след това да са отпътували за Рим. Същевременно не по-малко странно е, че през 881–882 г. византийският император Василий I Македонец (867–886) призовавал на аудиенция ръкоположения за епископ, а после и за архиепископ от Римската курия Методий,* на когото по-рано сам ромейският император "се заканва гневно" и се зарича "ако го намери" (Методий), "няма да има живот за него**!".[134] Тази закана не само не била изпълнена: "И веднага като отиде там (в Цариград) царят го прие с велика почест и радост".[135] По този начин Методий получил ново потвърждение и морална подкрепа за извършеното от него в Моравия***

Какво би могъл да означава фактът, че византийският император е призовал на аудиснция при себе си ръкоположения в Рим за епископ, а сетне за архиепископ Методий? И с какво бихме могли да обясним и следното: бързото отпътуване на Методий за Константинопол, работещ като папски легат в Панония и Моравия, а може би най-точно в Панонска Моравия? И защо ромейският император, преди заплашващ Методий дори със смърт, по-късно го приема веднага "с велика почест и радост"?[136]

На тези въпроси може да се отговори по следния начин: епархията на Методий или поне част от нея отново става византийски диоцез, минава под юрисдикцията на Цариградската патриаршия. В противен случай византийският император не би имал нито право, нито възможност да призове на аудиенция при себе си ръкоположения за епископ, а сетне за архиепископ църковен глава на диоцез, намиращ се под върховенството или на Римската курия, или на Немската имперска църква. И не на последно място: настъпилата промяна в подчинението на епар-

---

* Кесар Варда е вуйчо на Михаил III (843-867), един от регентите и фактически ръководител на Византийската империя до навършването на пълнолетие на Михаил.

** Става въпрос за първото сваляне на константинополския патриарх Игнатий, извършено през 857 г., и за ръкополагането на Фотий (858-867; 877-886).

*Методий е ръкоположен през 868 г. за епископ от папа Адриан II (867-872), а за архиепископ през 880 г. от папа Йоан VIII (872-882).

** Според писмото от м. юни 880 г. (пор. № 247) на папа Йоан VIII до Светополк - Методий преди да бъде ръкоположен за архиепископ на Моравския диоцеиз, "по Божие вдъхновение презрял другите владетели на този свят" – т. е. "гръцкия император и българския крал", както уточнява Асемани. Вж. **Асемани, Й. С.** Пос. съч., с. 209-210.

*** Благоразположението на Василий Македонец към Методий вероятно е било продиктувано от още по-широк кръг дипломатически съображения, наложени от тогавашната политическа ситуация. Макар да не са запазени преки изворови свидетелства, сериозни учени като В. Златарски, Хр. Кодов и др. изказват предположението, че на път към Константинопол през 881 г. Методий е бил приет от българския владетел Борис I. Такава аудиенция естествено е респектирала византийския двор.

хията на Методий обяснява и промяната в отношението на византийския император спрямо Методий. Защото, както казахме, най-напред той го заплашвал дори със смърт, а след това го приема "с велика почит и радост"[137] – явно, защото диоцезът или поне част от него отново е преминал под върховенството на Цариградската патриаршия.*

Кои са били онези територии в Европа, които в църковно отношение през 864 г. са били под византийско върховенство, от 867 г. – под римско, а от 881 г. (или от няколко години по-рано) – отново под византийско?**

По това време в Европа е имало една–единствена такава област, която в течение на две десетилетия най-напред е била под върховенството на Цариградската патриаршия, после – на Римската курия и накрая отново – на Цариградската патриаршия. Тази територия е била България, земите, влизащи в българската държава, а още и тези по протежение на североизточната ú граница, формално непринадлежащи ú.

Казаното неоспоримо сочи: мястото на Моравската мисия на Кирил и Методий е могло да бъде само Южната, Българската Моравия.

Борис I е бил принуден да приеме християнството от Византия. Това същевременно означавало и подчинение на България на византийската църковна политика. Още повече, че в началото на 864 г. ромейските духовници като мисионери, изпратени в страната, започнали покръстването на българския народ, в резултат на което византийското влияние се усилило. От своя страна Борис I правил неоднократни опити да изгради самостоятелна българска църква. За тази цел в течение на няколко години той преговарял както с цариградския патриарх, така и с римския папа.

*Това не би могло да стане без подкрепата на Борис I, който след лутането си между Рим и Константинопол в крайна сметка ориентирал държавната си и религиозна политика към Византия.

** "Византийското влияние" или по-скоро дипломатичното отношение на Римската църква е траело само до 886 г., когато почти всички ученици на Кирил и Методий са прогонени от Панония и Моравия и част от тях, по израза на анонимния житиеписец на Наум, "намират покой" в България.

Към Цариград той се обърнал, за да се постави начело на българската църква самостоятелен първосвещеник, но тогавашният цариградски патриарх Фотий бил твърде далече дори от мисълта за подобна самостоятелност. Когато Борис I разбрал, че от Цариград няма да получи исканата църковна независимост, неочаквано за Византия, през 866 г. той се обърнал към папата и към своя съюзник Людовик Немски и изявил желанието си да получи от Римската курия и от Немското кралство опитни проповедници на християнската вяра, епископи и свещеници. Не можем да приемем за случайно, че папа Николай I точно тогава призовал на аудиенция при себе си Кирил и Методий.

Българският владетел обаче не пропуснал да повдигне пред Рим въпроса за бъдещия първосвещеник на българската църква. Изхождайки от това и изпълнявайки молбата на българите, папа Николай I подготвил една църковно–проповедническа мисия, начело на която поставил епископите Павел Популонски и Формоза Портуенски. За участие в същата мисия папа Николай I определил още Донат, епископ остийски, Лъв, презвитер на римската църква, и Мартин, дякон на апостолския престол. Главната задача на мисията била да подготви почвата за окончателното приобщаване на българския народ към лоното на Римската църква. От своя страна Борис I желаел час по-скоро да получи обещания от папата независим архиепископ, оставяйки без внимание и предупреждението в "Отговорите на папа Николай I"[138], а именно, че това може да стане едва след като епископите Павел Популонски и Формоза Портуенски се завърнат в Рим и докладват за множеството и единодушието на християните в България.

Увъртанията и протаканията на Римската курия във връзка с избора на самостоятелен първосвещеник на България продължили дотогава, докато свиканият от Василий Македонец Осми вселенски събор на 4 март 870 г. отсъдил, че България в църковно отношение трябва да се върне в лоното на Цариградската патриаршия.

По нареждане на Борис I българското пратеничество на Осмия вселенски събор признало и приело взетото на него ре-

шение и така римското духовенство, което вече четири години организирало църквата в България, трябвало да се завърне в Рим.* Тогава в България пристигнал ръкоположеният от цариградския патриарх за архиепископ на българската църква Йосиф (Стефан), придружаван от голям брой епископи, свещеници и монаси,** "които били призовани из планините и из земните пещери и били изпратени там от императора".[139]

Цитираните дотук данни категорично сочат: през 864 г., когато византийският император Михаил III и цариградският патриарх Фотий*** поверяват Моравската мисия на Кирил и Методий, България е била подчинена на византийската църковна политика, през 867 г. – когато римският папа призовал двамата апостоли на аудиенция при себе си – българската църква се е намирала в подчинение на Римската курия, и през 881–882 г. – когато пък византийският император Василий I Македонец призовал на аудиенция при себе си Методий – българската църква отново е била под върховенството на Цариградската патриаршия****.

Тези разсъждения, макар и косвено, потвърждават бележките във Фулденските анали, отнасящи се до 846, 855, 858, 863, 870, 871 и 872 г.[140].

Защо Кирил и Методий е трябвало да пребиват три години и половина в Моравия, за да "разберат", че тази Моравия е била не под върховенството на Цариградската патриаршия, а на Апостолския престол?

Както се отбеляза в Пространното житие на Методий папа Адриан II (867–872) в писмото си до Ростислав, Светополк и Коцел***** разказва, че Кирил и Методий – като разбрали за

* Това става след 4 март през 870 г.

**Архиепископ Стефан и останалите клирици са били ромеи и са служели на гръцки език.

*** Събитието е част от дейността на Фотий (858-867) преди да бъде убит император Михаил III (24 септември 867 г.) и властта да бъде завзета от Василий I (867-886), който изпраща в манастир Фотий и поставя отново за патриарх Игнатий (867-877).

**** В този период патриарх отново е Фотий (877-886).

***** Ако наистина е съществувало такова писмо, то е било изпратено през 869 г. до Коцел (резидирал в Блатноград), Ростислав (резидирал някъде около Сирмиум) и Светополк (резидирал тогава в южноморавската Нитра).

подчинеността на Моравия спрямо Рим – отишли там (в Рим), за да засвидетелстват признанието си на върховенството на папския престол и да получат допълнително разрешение (извън дадените им преди това указания в Цариград) да проповядват между славяните в Моравия и Панония,* а най-точно казано в Панонска Моравия: "А те като узнаха, че вашите страни принадлежат към апостолския престол, не извършиха нищо противно на каноните, а дойдоха при нас..."[141]

След като вземем под внимание автентичните исторически извори от IX в. за съществуването на две Моравии и споменатото писмо на папа Адриан II в Пространното житие на Методий, не може да не се изненадаме от логично възникващия въпрос: **Кирил и Методий чак след три години и половина ли са разбрали за подчинеността на Моравия и Панония спрямо Рим?**

Не е необходимо по-убедително доказателство от споменатото писмо на папа Адриан II за това, че Моравската мисия на Кирил и Методий е била в България и в намиращите се под българска власт земи. Дълго време не успяхме да разберем истинското съдържание на писмото на папа Адриан II, макар то да е по-ясно и от бял ден.

Трудно е да си представим, че едни от най-културните хора на епохата си – когато тръгват от Константинопол за Моравия – не са знаели под чие църковно върховенство и попечителство е същата тази Моравия, където трябва да изпълняват мисията, а още и да разпространяват Христовото учение в област, канонически подчинена на Апостолския престол, а не на Цариградската патриаршия. Но дори и да предположим невъзможното както за "невежеството" на тези изключително високообразовани апостоли, така и за изпращането им

* Папа Николай I извиква Константин и Методий през 866 г. в Рим, за да дадат обяснение защо служат на славянски език. Той обаче умира на 13 ноември 867 г. и ги приема новият папа Адриан II, възкачил се на престола на 14 декември с.г. Веднага след убийството на Михаил III и низвергването на патриарх Фотий започва затопляне на отношенията между клира на Рим и Константинопол. Поканата на Николай I към Константин и Методий може да се смята и като израз на новото отношение на Римската курия към промените във Византийската църква.

от страна на Цариградската патриаршия в подчинен на Римската курия диоцез, то тогава защо на Кирил и Методий ще са били необходими цели три години и половина, за да разберат действителното подчинение на епархията, където са работили?

Обяснимо е през втората половина на IX в. Цариградската патриаршия, Римската курия и Немската имперска църква – след като са разделили Европа на сфери на влияние и интереси, да защитават извоюваното "до последна капка кръв". Защото сферата на интересите е гарантирала не само духовното, т. е. идеологическото влияние, а е имала и едно далече по-осезаемо последствие, чиято конкретна форма са били църковните данъци. Затова нека да се спрем по-подробно на този изключително съществен феномен.

Църковните данъци по видове трудно могат да се изброят, били са **редовни**, т. е. периодично събирани, или **извънредни,** т. е. плащани от вярващите при възникване на определени инцидентни нужди. В римокатолическата църква и днес вярващите плащат данъци на **папата,** част от тях е за **епископите, енорийските свещеници** и **икономите.**

Данъкът, плащан на възглавителя на римокатолическата църква също има своите разновидности: 1. **Анати** или годишна вноска за папата, респективно вноска при ръкополагане в сан; 2. **Палиум,** т. е. сума, плащана от висшите духовници, когато получават плащеницата (мантията) си и пояса си; 3. Такси за издаване и получаване на **диспенсации***; 4. **Динари на свети Петър,** под което се разбират доброволни парични дарения от страна на вярващите и предназначени за папата; 5. **Ленен данък,** който се е плащал не от цензитариите**, а от васалните на папата държави, респективно от краля, в израз на особена почит и благоволение пред първосвещеника на Рим и в знак на благодарност за закрилата им, така и от манастири и метоси, намиращи се под юрисдикцията на Римската курия или получили

*Диспенсация – освобождаване от задължения, издаване на позволително.
**Цензитарии – средновековни селяни, облагани с данъци.

някакви привилегии от възглавителя на римокатолическата църква. 6. В извънредни случаи папата е събирал още данък върху всички църковни доходи, обикновено **десятък.**[142]

Ако римският папа или възглавителят на Немската имперска църква би отстъпил на константинополския патриарх някой от диоцезите, намиращи се в негово подчинение, това едновременно би означавало и отказ от шест вида данъци в полза на Византия. Твърде трудно е да се предположи подобно великодушие от страна на папата особено от неговите архиепископи и епископи или от Немската имперска църква.

Самите архиепископи са имали правото да събират не шест, а "само" пет данъка: 1. **Катедрален или синодален** – този годишен данък е плащан от всяка църква, параклис, диоцез, църковен бенефиций като израз на уважение към митрополитския или владишкия трон, чието църковно название е катедра. 2. **Каноническа прокура** (а още стипендия, циркулация, възглавителен донос), изразяваща се в пълното поемане на разходите от диоцеза при посещение от висши духовни сановници и придружаващите ги лица. 3. **Семинарен,** плащан от феодалите при основаване и поддържане на духовни семинарии. 4. **Архиепископски налози.** 5. **Десятък,** плащан от крепостните селяни през Средновековието.[143]

От своя страна свещениците са имали право да събират следните данъци и налози: **епитрахилна такса, облатна такса, съпружески данък, десятък, такси за литургии** (в католическата църква: меси) и пр., чиито размери са се определяли от местните традиции и разпоредби на висшите духовни сановници, респективно държавата. **Епитрахилната такса** (в Източната църква наричана още и орарна) е била събирана при извършване на определени църковни служби, например бракосъчетания, погребения и др. **Облатната такса** е всъщност доброволно предложено от вярващите дарение, което в началото е било в натура, на първо място в хляб и вино, а по-късно в пари. Част от този налог е била и таксата за изповед и причастие, откъдето е получила и името си. **Съпружеският данък** се различава от епитрахилната такса по

това, че се е заплащал на свещеника, без той да е извършил каквато и да е служба, респективно услуга. Размерите му са се определяли от общото количество на събрания данък, тъй като последният е трябвало да осигури преживяването на свещеника. Съпружеският данък се е издължавал в пари, извършена работа или в натура. **Десятъкът** е можело да бъде събиран само от духовния възглавител на диоцеза, право за събиране на десятък други духовни сановници са могли да придобият само след като се сдобивали с кралска грамота, оторизираща ги за тази привилегия. **Таксата за литургия** вярващият е заплащал на свещеника при причастие или служба. Това е стар църковен налог, във връзка с него още апостол Павел е отбелязал: "Които служат на олтара, взимат част от олтара". Най-напред въпросната такса е била издължавана в хляб и вино, по-късно те биват заменени с пари. И тогава "служителите на олтара" започнали да взимат все по-големи суми от определените за случая. Доколко последното е получило бързо и широко разпространение свидетелства фактът за строгите санкции на самата църква, целящи предотвратяването на подобни явления: 1. Размерът на таксата за литургия се определя от местните традиции или от църковните закони. 2. Забранено е за една литургия да се заплаща неколкократно. 3. Забранено е срещу бъдещео заплащане да се отслужи литургия. 4. Строго е забранено лихварството с таксите за литургия. Онзи, който предава на друг по-малка от получената от самия него такса за литургия, се отлъчва от църквата. 5. Литургията следва да се отслужи в определено, възможно най-кратко време. 6. Забранено е да се приемат такси за такива литургии, които свещеникът не може да отслужи в рамките на нужното време за тях. 7. Енорийските свещеници не могат да приемат такси за литургии в такива дни, в които те са длъжни да ги отслужват пред паството си.

Понякога вярващите са правели дарения, от чиято лихва се е заплащало отслужването на литургията в определено време. Минималният размер на даренията при всички случаи се е определял от самата църква.

Икономическата мощ на Римската, Източната и Немската имперска църкви е нараствала благодарение и на функционирането на различни монашески ордени, тъй като те са извършвали широка стопанска дейност и така са придобивали огромни движими и недвижими имущества.[144]

Дълго време голям и сигурен извор на доходи са били откупуваните с пари **индулгенции** за опрощаване на греховете. В широки кръгове се разпространила и **симонията,** т. е. търгашеството с църковни длъжности, получила името си от Симон Влъхва, който според преданието се опитал с пари да откупи от апостолите "дара за извършване на чудеса". Не напразно Данте е отбелязал за съвременното му духовенство: "Расата се превърнаха в чували за лошо брашно ".[145]

За увеличаването на политическата и икономическата мощ на църквата е съдействала и феодалната анархия, която е разделяла и противопоставяла една на друга светските, т. е. държавните власти. С различните си дарения мнозина феодали са се стремили да спечелят църквата на своя страна, същото правели и императорите от Източната и Западната римски империи, дарявайки на папата огромни владения. Така например през VIII в. франкските крале дарили на папата Средна Италия, където е създадена Ватикана. Има и друго интересно явление: след победата си над Лонгобардското кралство през 774 г. Карл Велики потвърждава направените от баща му дарения, но възкачвайки се на императорския престол (25 декември 800 г.), задължава римляните да положат клетва за вярност към него. По този начин той станал съперник на Рим и Византия в организацията на християнската църква.

Дори и от непълното изброяване на изворите за доходи на църквите можем да направим заключението каква "златна мина" е бил всеки диоцез за Римската курия, Цариградската патриаршия и църквата на Франкската империя.

Всеки, посетил поне веднъж Ватиканския музей, може да добие представа какви несметни богатства са текли столетия наред към Рим от всички краища на света.

Приходите на църквата във Византия и намиращите се под византийско влияние страни също не са били по-малки. "Източниците за доходи на архиепископията (с които по думите на Теофилакт тя някога се е славела, но които и сега са "достатъчни") били разнообразни. Преди всичко това е била рентата от зависимото население. След това в полза на духовенството се е събирал специален данък – каноникон. Като изброява подчинените епархии и градове на архиепископията, Василий II заповядва :"Всички тях да ги владее светейшият архиепископ и да взема каноникон от всички тях и от власите по цяла България, и от турците край Вардар, колкото се намират в българските предели". Събирането на този данък по всяка вероятност се е съпровождало с доста неуредици и затова Исак I Комнин*, като се позовава на старата традиция, се опитва да установи точни размери на каноникона. От село с 30 двора (комина), заповядва той, да се взема по една златна номизма**, две сребърни, един овен, шест модия*** ечемик, шест мери**** вино, шест модия брашно (пшеничено – `αλευρου) и 30 кокошки; от село с 20 двора – 0,5 (златна) номизма, една сребърна, едно младо овне (μεταρνου), 4 модия ечемик, 4 мери вино, 4 модия брашно и 20 кокошки; от село с 10 двора – 5 сребърни номизми, едно агне, 2 модия ечемик, 2 мери вино, 2 модия брашно и 10 кокошки.

Както видяхме, канониконът не е бил съвсем незначителен данък. Ако го сравним с основния данък, събиран от българите през 1020–1040 г., ще се окаже, че само неговата натурална част (от 5 двора един модий ечемик, една мера вино, един модий брашно, половин агне и две кокошки) представлява повече от 20% от този основен данък (да припомним, че той се състои от

* Т. нар. Василий Българоубиец (976-1025) - византийски император.
** Исак I Комнин (1185-1195) или Ангел – византийски император.
*** Номизма или солид – византийска златна монета, тежаща около 4,55 грама.
**** Модий – мярка за обем, равна на 8,76 литра, мярка за маса, равна на 8,4 кг. Модият е известен и като мярка за повърхнина, равняваща се на около 840 кв. м, като размерите му се менят в зависимост от характера на земята.
***** Мера – мярка за обем, равна на 1,094 литра.

един модий пшеница, един модий просо и една мера вино от всеки двор); като се прибави и паричната част на каноникона, той вероятно ще бъде равен на не по-малко (ако не повече) от 1/3 от основния данък.

Освен това в доходите на архиепископията на България са влизали и вноските от манастирите, заплащането на епископите за посвещаването в сан на свещениците (по седем златни номизми) (Jus., III, p. 321, 366), за венчаване (по една златна номизма от жениха и 12 лакти прежда от невястата), за разглеждане на съдебни дела на духовните лица и въобще за делата, подлежащи на църковен съд – така наречения църковен αεριχου (ibid., p. 366–367). Освен това на църквата са заплащали и многобройни треби (кръщение, помазване, опело, причастие, молебен и т. н.).

Очевидно църковният αεριχου с течение на времето все повече е нараствал, тъй като компетенцията на църковния съд се е разширявала. Според Хоматиан всички дела, свързани с наследяването на имущества и със семейните отношения, подлежали на разглеждане от църковния съд, без да говорим за деянията против законите на църквата.

И накрая, пак според Хоматиан, епископите изисквали от подчинените им свещеници натурални приношения, като "със своята алчност" превърнали някога доброволните дарения в принудителни. С правата на архиепископ на Охрид Хоматиан урегулирал тези вземания в съответствие с имущественото положение на свещениците. Но очевидно е, че далече не всичко, което се е заплащало на епископа, се е добивало от стопанството на свещеника – част от него свещеникът естествено е събирал от жителите на своята енория"[146].

Не е правила изключение и църквата в България, както е видно от изследването на Йордан Николов "Православната църква през епохата на феодализма (IX–XIV в.)".

На първо място църквата получавала дарения от върховните представители на феодалната власт – князете, царете, а след тях и от болярите. Още Борис I, след като учредил църков-

ната организация, "предал като дар на триблажения Климент три къщи в Девол, отличаващи се по своя разкош и принадлежащи на комитски род. Освен това му подарил и места за почивка около Охрид и Главница". Той освободил духовенството от задълженията му към държавата, като прехвърлил доходите му на Климент. Според данните, съдържащи се в житието на Климент Охридски, написано вероятно от Теофилакт*, свещениците "не плащали нищо на княза, но служели на бога и били определени нему (на Климент) да плащат или по-скоро да му се отплащат". На местното население било разпоредено да служи на Климент, "да му предоставя преизобилно и щедро всичко, да го удостоява с дарове". Теофилакт Охридски изтъква, че имуществото, което притежавал Климент, му било подарено от "верни князе и царе". А това означава, че цар Симеон е продължил практиката на баща си да дарява служителите на църквата и преди всичко нейните ръководители.

Много важно перо за увеличаване поземления фонд на църквата били даренията, извършвани от богатите земевладелци. Изглежда, подобни дарения не са били редки, щом са били легализирани чрез специална наредба на известния законодателен сборник "Кърмчая книга"**. "Ако се остави на църквата или на манастира, цялото наследство (на миряните) или села, или нещо подобно – гласи един от членовете на Кърмчаята, – то всичко да вземе манастирът или църквата".[147]

"Даренията обаче не били единственият източник за разширяване имуществата на православната църква. Конфискациите на имуществата на собственици, обвинени в спазване на езически традиции, били друго голямо плодоносно средство за обогатяване на църквите и манастирите. За това свидетелства първият член на Закона за съдене на хората***. "Всяко

* Теофилакт Охридски (1084-1107) – охридски архиепископ. Вероятен съставител на Пространното житие на св. Климент Охридски (Legenda Bulgarica).

**Кърмчая книга – публикация от 1787 г. на български препис на т. нар. Византийска еклога, законодателен сборник, издаден на 31 март 726 г. в Константинопол.

*** Законъ соудный людьмъ – юридически сборник, чието авторство някои изследователи приписват на св. Методий, а други на цар Борис I или на негов сановник.

село, в което се извършват езически треби и заклинания – се казва в споменатия член, – да се отдаде на божия храм заедно с всичките си имоти. Ако ли в това село има господари и те извършват същите обреди и заклинания, да се продадат заедно с всичките си имоти, а цената да се раздаде на бедните."[148]

"Църквата увеличавала своите богатства и в резултат на данъците, таксите и глобите, плащани от населението. Основен църковен данък бил каноникът. Населението било длъжно да го плаща под формата на различни селскостопански произведения. От извършването на църковни тайнства и обреди – кръщаване, венчаване, погребения и пр. – духовенството също така получавало значителни доходи. Немалко средства се получавали от глобите, налагани за нарушаване на каноническото право, за нанасяне обида на духовно лице и пр."[149]

В заключение Йордан Николов подчертава: "За някои други начини, по които ставало оформянето на църквата като едър феодален владетел, научаваме и от съществуващите по това време закони – светски и църковни. Един от текстовете на Славянската еклога* предвижда, че ако някой умре, без да остави наследници, освен съпругата си, последната трябвало да получи половината от имуществото, а другата половина трябвало да се даде на църквата и бедните. Друг средновековен законодателен паметник, по всяка вероятност прилаган в България, изисква, в случай че измре цял род, без да остави наследници, всички имоти да получи църквата."[150]

Видно е, че по отношение събирането на данъци, между църквите не е имало разлика. Тогава изобщо може ли някой да си представи, че при пристигането на Кирил и Методий в Моравия римският папа, немският архиепископ и подчинените на тях свещеници веднага и доброволно са се отказали от дотогава безмилостно събираните неизброими данъци,

* Славянската еклога е съставена въз основа на Византийската, но тя съдържа помалко титули от прототипа си и някои отклонения в юридическите текстове, произтичащи от славянското обичайно право. Предполага се, че Византийската еклога е била за първи път преведена на старобългарски език по времето на цар Симеон I (893-927), след което е била разпространена в Рус и други славяноезични страни.

такси и глоби?! Как е било възможно Кирил и Методий да "стрижат своето стадо" под носа на немските духовници и последните да забележат това "чудо" едва след три години или три години и половина?

Тъй като препис от писмото на папа Адриан II до Коцел, Ростислав и Светополк досега не е открит във Ватиканския архив, мнозина поставят под съмнение достоверността на самото писмо. Не е изключено съмняващите се да са прави. Но това не променя същността на нещата. Текстът на въпросното писмо е останал за нас в Пространното житие на Методий. И днес науката е склонна да приеме, че авторът на Пространното житие е Климент Охридски – един от сподвижниците на славянските апостоли, който заедно с тях е участвал не само в Моравската мисия, но е посетил и Рим. Или с други думи, Климент Охридски, както и папа Адриан II, също добре е знаел кога и защо двамата братя са отишли в Рим. И тук не може да не се наложи заключението: от гледна точка на разглеждания въпрос е без значение кой е оригиналният автор на цитираното писмо – дали папа Адриан II, или Климент Охридски.

Въз основа на писмото на папа Адриан II смятаме за напълно изключено Кирил и Методий да са изпълнявали своята мисия в Северна Моравия, намираща се днес на територията на Словакия, защото не е възможно те веднага да не са забелязали, че тази Моравия канонически е подчинена на апостолския престол.

От своя страна немското духовенство по това време отдавна е смятало Северна Моравия за зона на собствената си пастирска дейност. Би ли могло то спокойно да наблюдава цели три години и половина страненето на паството си както от богослужението на латински език, така и от латинските свещеници, да търпи Божието слово да се проповядва не на един от признатите в средновековна Европа за свещени три езика (еврейски, гръцки и латински), а на един варварски език, какъвто за тях е бил славянският? Би ли могло това духовенство да бъде безучастен съзерцател, когато това се е вършило – според тях – от гръцки духовни и политически агенти, а самите славянски апостоли,

както е широкоизвестно – остро са се противопоставяли и са се борили против съществуващото тогава триезичие? Немското духовенство в никакъв случай не би могло да прости и друго – извършването на литургията, светите тайнства и различните църковни треби и обреди да следва реда и каноните на източноправославната църква. И излизайки в "светския живот" от тесните рамки на самата църква: би ли позволило немското духовенство обучението на въпросното варварско писмо в откриваните от Кирил и Методий нови училища? И не на последно място – ръководеното от собствените си материални интереси немско духовенство в никакъв случай не би допуснало славянските братя да създават имащата народностен характер славянска църква в земи, намиращи се в тяхната сфера на влияние, по тази причина те – с позволени и непозволени средства – са правили всичко възможно за изгонването на Кирил и Методий от диоцеза им.

Трудно е да се повярва, че Кирил и Методий – без да са разбрали – са работили повече от три години в област, която канонически се е намирала под юрисдикцията на папския престол, а административно е била подчинена на немските крале, които пък от своя страна са я били отстъпили на някогашния залцбургски епископ, за да я управлява в църковно отношение.

Погледнато от друг ъгъл – папа Адриан II категорично твърди, че когато Кирил и Методий научили за зависимостта на Моравия и Панония от Рим, веднага отишли при възглавителя на римската църква, за да получат допълнително разрешение да проповядват Божието слово сред славяните на славянски език, точно тълкувайки на този славянски език "книгите за целия църковен чин, заедно със светата меса, сиреч литургия, и с кръщението".[151]

Ако след запознаването с горните обстоятелства отново попитаме защо на Кирил и Методий са били нужни три години и половина, за да разберат, че Моравия е била подчинена не на Цариградската патриаршия, а на Римската курия, отговорът може да бъде единствено следният: онази Моравия, в която те са били поканени от Ростислав, през първите години на миси-

ята на двамата братя е била под прякото подчинение на Цариградската патриаршия, а след около три години и половина е преминала под църковното върховенство на Рим.

През онази година в Европа е имало само една такава територия, чието църковно върховенство преминало от Цариградската патриаршия в ръцете на Апостолския престол и това е била България и намиращата се във васална зависимост от нея Южна Моравия. Там, където се е намирал и Сирмиум и неговата област, за чийто епископ папа Адриан II ръкоположил Методий.

И последното категорично доказва: Моравската мисия на Кирил и Методий е била само част от цялостната дейност по покръстването на България – дори и при положение, че Византия е разчитала именно на "прегрaдната" роля на славянското писмо и богослужение в борбата ѝ с влиянието на Римската курия и Немската имперска църква.

НА КОГО СА СЛУЖИЛИ КИРИЛ И МЕТОДИЙ

През 864 г. Кирил и Методий пристигат в Моравия като пратеници на Византия,* целта на Цариград е била разширяването на византийското влияние сред моравците. Само след три години и половина Борис I е трябвало да види, че цариградският патриарх Фотий няма никакво намерение да създава самостоятелна (и независима) българска църква. Ето защо българският владетел обръща гръб на Византия, а новооснованата българска църква признава върховенството на Римската курия. В тази обстановка двамата славянски апостоли също са били принудени да потърсят пътища за равновесие между Римската курия и Цариградската патриаршия, конкретно час по-скоро да заминат за Рим и там да получат разрешението от папата да проповядват на славянски език

* Други изследователи сочат есента на 863 г. за начало на Моравската мисия на Кирил и Методий. Вж. **Петканова, Д.** Константин-Кирил - Деница на славянския род. С., 1983, с. 60 .

божието слово сред славяните. Нещо повече: Методий е ръкоположен последователно за епископ и архиепископ от онези възглавители на Римската църква, които са смятали Фотий за "блудник и узурпатор на Константинополската църква". Известно е, че не след дълго България отново минава под юрисдикцията на Цариградската патриаршия в църковно отношение – тогава Методий също възстановява връзките си с Византия, приема поканата на ромейския император за посещение в Цариград, през 881–882 г., отива там и бива приет "с велика почест и радост" от онзи владетел, който в недалечното минало се е зарекъл, че "ако го намери (Методий), няма да има живот за него".[152] По този начин ръкоположеният от папа Адриан II за епископ Методий отново получава моралната подкрепа на византийския император и цариградския патриарх за дейността си в Моравия, получава това съдействие от съперниците на римския папа в борбата за световно господство и сфери на влияние и интереси.

Тъй като Кирил и Методий са проповядвали Божието слово и са организирали славянската църква на територия, намиращи се под върховенството най-напред на Цариградската патриаршия, след това на Римската курия и накрая под юрисдикцията на възглавителите и на двете църкви, логично е да се запитаме: на коя от двете църкви всъщност са служили?

Не може да има никакво съмнение, че солунските братя, изпратени като реализатори на византийската политика, отдават всичките си сили не за постигане целите на Цариградската патриаршия, а за просветата на славяните, за богослужение, четмо и писмо на славянски език. Те извършват своето дело не само с общоприетата тогава християнска смиреност, стигаща до саможертва, не само с характерното за мисионерите въодушевление – Кирил и Методий посвещават живота си на това дело. Тях не ги спира опасността да бъдат наречени еретици, враждебното отношение на немското духовенство в Моравия и Панония; смъртта на Константин–Кирил Философ не прекъсва апостолската дейност на Методий, нито затварянето му в тъмница. Такова поведение не може да бъде наречено ревностното усърдие на

византийски мисионери, разпространявали християнството в интерес на домогванията на Цариградската патриаршия, защото е много повече. В случай, че те наистина са били предани на Цариградската патриаршия, както са били закърмени с духа на източното православие и византийската образованост, то след преминаването на диоцеза им под върховенството на Римската курия е следвало да се завърнат веднага в Цариград при ромейския император, а не да остават в Рим и да поискат допълнително разрешение от папата за продължаване на мисионерската си дейност, както е и станало. Мотивировката за подобно поведение може да бъде само една, и то твърде сериозна: Кирил и Методий са били верни единствено на започнатото от тях дело на утвърждаване на славянската писменост, те на всяка цена са искали да го доведат докрай.

Значението на обстоятелството, че двамата солунски братя са потърсили съдействие и от папата за по-нататъшното разпространение на славянската писменост може да се разбере истински, ако вземем под внимание обтегнатите до краен предел отношения между Римската курия и Цариградската патриаршия, от своя страна явяващи се резултат от стремежите на патриарх Фотий и папа Николай I за върховенство над църковния живот в България и старата област Илирик.

През 864 г. цариградският патриарх Фотий – с цел да приобщи, а всъщност да подчини България в църковно отношение на Цариград – изпратил свои мисионери в тази страна, но едва минали три години, когато последните били изместени от множеството духовни пратеници на папа Николай I. Такава стъпка не е била случайна, тъй като в миналото, по-точно преди падането на Западната римска империя,* именно римските папи са упражнявали църковното върховенство в Епир, Илирия, земите на Солунското архиепископство, Македония, Тесалия, Ахая, Дакия, Мизия, Дардания, Калабрия и Сицилия, намирали се в подчинение на създадената за целта Солунска митрополитска катедра. Естествено е папа Николай I да претендира за

* Западната римска империя е унищожена от хуните през 476 г.

тези територии и след тяхното загубване и присъединяването им към Цариградската патриаршия. Или с други думи: възглавителите и на двете църкви са искали да вземат въпросните земи в ръцете си. Нещата са се усложнявали и от едно допълнително обстоятелство. Енергичният папа Николай I не само не признавал Фотий за законен византийски патриарх (понеже заел престола от предшественика си Игнатий с помощта на светската власт), но и упорито искал – заедно с признаването на собственото му върховенство – да му се позволи в качеството на пръв наместник на Бога на земята да се намесва и във вътрешния живот на източноправославната църква. Дори последното сякаш се сторило малко на възглавителя на Римската курия, защото папа Николай I настоятелно изразявал претенциите си Фотий да предаде обратно патриаршеския престол на сваления Игнатий – за него Фотий, едва ли не, бил някакъв обикновен мирянин, който само за три дни преминал всички степени на църковната йерархия.

Непримиримостта на папата сигурно не е познавала граници, защото през 863 г. той свиква в Рим църковен събор за осъждане на Фотий, може би най-вече поради съпротивата на последния да направи каквито и да е отстъпки в полза на Римската курия. Резултатът е известен: съборът провъзгласил Фотий за свален от патриаршеския престол и го анатемосал. От своя страна византийският най-висш църковен сановник въобще не възнамерявал да се откаже от вече придобитите права. Той, възползвайки се от намесата на папа Николай I в църковните дела на България и изпращането на папски мисионери там, три години по-късно, през 867 г., също свиква църковен събор, естествено в Цариград, на който смятащият се за пръв и единствен духовен глава на цялото християнство папа Николай I бил анатемосан от поддържащите Фотий архиереи. В тази атмосфера на нажежени докрай отношения между папата и цариградския патриарх, в момент, когато България временно е спечелена за каузата на Римската църква, славянските апостоли заминават за Рим,

но не само да се оправдават, а на първо място да потърсят съдействие за разпространението на славянската писменост и богослужение от онзи папа Николай I, който с бил анатемосан от поверилия им мисията техен църковен възглавител!

Обобщено може да се каже, че Кирил и Методий наистина са се съобразявали с исканията на Римската курия, но не са се превърнали в нейни мисионери, а останали верни докрай на славянската писменост и просвета, на славянското богослужение. Безспорно Кирил и Методий са били църковни дейци, но е твърде трудно да си ги представим като стоящи над враждебните отношения между Рим и Цариград или като желаещи да съградят мост между църквите на Византия и Рим. Подобна идея едва ли би могла да се роди у двамата братя, тъй като успоредно с борбата за църковно върховенство по това време се изострят и имащите религиозно–догматичен характер противоречия. В центъра на тогавашните полемики между Римската курия и Цариградската патриаршия е стояло различието в схващането за произхода на Светия дух.

И ако си припомним думите на Франсоа Рабле "Монахът по-скоро ще се осмели да наруши Божиите заповеди, отколкото реда на собствения си орден"[153], не можем отново да не попитаме: какво е карало Кирил и Методий да се абстрахират от едно такова сериозно религиозно–догматично противоречие, и то в ранното средновековие? Та нали споменатото различие е лежало в основата на противоречията между Римската курия и Цариградската патриаршия?

Логичният отговор може да бъде само един – солунските братя са служили преди всичко на славянското просвещение и на Христовото учение, а не на римски папи и цариградски патриарси. Именно народностният идеал е ръководил всяка тяхна стъпка и ги е предпазил да станат проводници на едната или на другата църква. И най-важното: Кирил и Методий, разбира се, и учениците им, са искали и са успели да издигнат славянството на такова културно равнище, което ги е направило равностоен партньор на Рим и Византия.

ЛЕГЕНДАРНИ ЛИ СА ДАННИТЕ ЗА МИСИОНЕРСКАТА ДЕЙНОСТ НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ СРЕД СЛАВЯНОБЪЛГАРИТЕ

"Нерядко легендата пази забравените следи на историята."
В.А. Билбасов

Според географските описания от IX–X в. (произведенията на така нарсчения Баварски географ, труда на Константин Багренородни "За управлението на империята", известията на Гардизи, Фулденските анали и пр.)[154] по време на Моравската мисия на Кирил и Методий Великоморавия е включвала в себе си определени територии от Горна Мизия, Долна Панония, Дакия и Далмация. От бележките на Фулденските анали за 846, 855, 858, 863, 871 и 872 г.[155] знаем, че поканилият славянските просветители Ростислав е бил княз на живеещите около онази, носеща латинското име Маргус, река, която е идентична с тогавашната Българска Морава, а не с протичащата на днешната територия на Словакия Северна Морава. Ясно е: владетелят Ростислав е могъл да покани славянските първоучители само в Южна Моравия (нека да не забравяме, че през IX в. съществуват две Моравии!).[156] От добре познатия пасаж на Пространното житие на Методий знаем и друго: по молба на Коцел папа Адриан II е ръкоположил Методий за епископ именно тук, в Сирмиум, "на престола на св. Адроника, апостол от 70–те"[157] и не в бенефиция на Коцел, лежащ в Горна Панония, или в Северна Моравия. Последното се потвърждава и от Залцбургския меморандум[158*] – в него Залцбургското архиепископство се обявява против дейността на Методий в региона при вливането на Драва в Дунав, или с други думи в Долна Панония. От други извори[159] знаем, че Светополк след 873 г. успява да разшири държавата си, дотогава владенията му се простират в околностите на Сирмиум във Великоморавия, а след това подчинява на властта си и северната, т.е. Малка Моравия.

Изброените извори правят безспорно следното: по време на Моравската мисия на солунските братя населението на Великоморавия се е състояло от онези славянски племена (абодрити, тимочани, моравци и др.), които през 818 г. се откъсват от България и се поставят под защитата на Франкската империя, а по-късно част от тях отново е присъединена към българската държава.

След казаното дотук за нас са напълно необясними съществуващите все още спорове дали Кирил и Методий са извършвали мисионерската дейност и сред славянобългарите, необяснимо е след като в науката от столетие и половина е общопризнат фактът, че двамата славянски първоучители са превели най-необходимите за църковното богослужение книги от гръцки език на езика на живеещите около Солун славянобългари. Последното, както и мисионерската дейност на двамата апостоли сред славянобългарите, се потвърждава и от многобройни други писмени паметници.

В Краткото житие на Кирил четем: "... отиде на река Брегалница и там намери няколко от славянското племе покръстени. А които намери непокръстени, той ги покръсти и ги обърна в православна вяра. И създаде им букви на славянски език. Тези, които обърна в християнска вяра, бяха 54 000."[160]

Може да се приеме, че цитираното съобщение се потвърждава и от така наречената Солунска легенда, заглавието на която само по себе си говори за мисионерската дейност на Кирил сред българите – "Слово на Константин Философ как покръсти българите". За нас съобщението на тази легенда е изключително ценно, независимо от направеното от преписвачите смесване на Кирил Философ с Кирил от Кападокия*. Константин–Кирил Философ

*Кирил от Кападокия е просветител, живял през VII в. Легендата, създадена през XI в. в югозападните български земи, наистина започва с изречение, разказващо от името на Кирил: "Роден съм в Кападокия и се учих в Дамаск." В контекста на разкритите за науката нови извори то може да се окаже с доста конкретно съдържание. Волжко-българските книговници от първата половина на XIII в. Кул Гали и Гази Баба са запазили българските имена или прозвища на Кирил и Методий - Баксан и Банджа, както и родословието им, произхождащо от чичото на кан Курбат – Бу Юрган (Органа). Банджа е българското име на римската Фанагория, приемана от много изследователи за столица на Курбат. От друга страна, средновековните волжко-български летописци твърдят, че Кирил и Методий (Баксан и Банджа) били кръстени на имената на градовете, в които са родени.

разказва за покръстването по поречието на р. Брегалница в първо лице: "Българите ме взеха с голяма радост и ме заведоха в град Ровен на река Брегалница. Аз им създадох 32 (или 35) букви. Аз ги учих малко, а те сами много постигнаха. Те, каза Господ, ще предадат на Бога православната вяра и християнството".[161]

Мнозинството от славистите все пак упорито защитава становището, че цитираните две съобщения за покръстването на славянобългарите по поречието на р. Брегалница и за създадената за тях азбука са или просто плодове на агиографията, или легенди, родени от силно патриотично чувство. Лековатостта на подобни твърдения веднага може да се илюстрира със следното: най-културните и най-добре осведомените византийски писатели от XI и XIII в. описват с още по-големи подробности Българската мисия на Кирил и Методий*. Охридският архиепископ Теофилакт, който е бил и учител на Константин X** преди възкачването му на ромейския престол, в Пространното Климентово житие, съставено към края на XI в. на базата на съвременни на Климент извори, отбелязва: "в Панония Методий е учил не само моравския княз Ростислав, но и "господаря на цяла Панония" – Коцел, давал им добри съвети да съхраняват Бога, а освен това подарявал благочестиви слова и на българския княз Борис I, когото преди известно време покръстил." Според Теофилакт Охридски Методий не е бил епископ на Моравия и Панония, както погрешно е преведено от Мин *** ("episcopum

Така става възможна хипотезата Константин-Кирил (Кущан на волжко-български) да е роден в град Баксан, намиращ се в темата Кападокия. (Вж. **Иман, Б.** Джагфар тарихы, т. III, Казань, 1997, с. 99.) Ватиканският български палимпсест, открит от Трендафил Кръстанов, също говори за малоазийския произход на езика на Кирил и Методий. Вж. напр. **Кръстанов, Тр.** Откритието на българския ватикански палимпсест в подкрепа на малоазийската теория за Кирило-Методиевия език. – В: Наука, 1, 1992, с. 22-23.

* Че земите около р. Брегалница през IX в. са били обитавани от българи се потвърждава от множеството древнобългарски знаци, датирани от същия период, които бяха разкрити още през 60-те години върху каменни плочи, колони, тухли, керемиди и пр, представляващи останки от средновековни градежи в селата Баргала, Мордвиз, и Крупище между днешните градове Кочани и Шип. Вж. **Алексиева, Б.** Епископията на Брегалница. Прилеп, 1989.

** Константин X Дука (1059-1067) – византийски император.

*** Жан-Пол Мин (1800-1875) – френски религиозен деец, преводач, енциклопедист; именит издател на теоложки и исторически трудове.

Moraviae et Panoniae"), а съгласно точния превод – "архиепископ на град Морава в Панония" или "архиепископ на панонския град Морава".[162] Град Морава (или Морав, Моравск) е бил разположен точно на границата между Долна Панония и Горна Мизия на мястото на стария римски град Маргус при устието на р. Маргус (днес Морава) в Дунава, на десния бряг на последната река и източно от Белград.[163] В тази форма името на града можем да намерим и в грамотите на византийския император Василий Българоубиец (976–1025).[164]

Горното съобщение се потвърждава и от житието на един друг ученик на Кирил и Методий – Наум: "Методий пък остави скръбта по своя роден брат Кирил и като получи разрешение от блажения папа Адриан, отиде с всичките си ученици в Панония, в град Морава, гдето наследи архиерейството. И там всичко уреди добре и поучи."[165] Околностите на град Морава тогава са били наричани Моравия. Това се споменава от житиеписеца на Наум няколко изречения преди цитирания пасаж: "И там по откровение божие блаженият папа Адриан… ръкоположи Методий за архиепископ на Моравия и цяла Панония".[166] Или с други думи Моравия е била само част от Панония. Тук трябва да вземем под внимание и следното: по време на организирането на българската църква през 865 г. България е била разделена на шест епископства и намиращото се на северозападната ѝ граница е било наречено Моравско епископство, а за седалище на епископа е бил определен именно въпросният град Морава.[167] Никак не е случайно, че Коцел е помолил за същото папата – седалището на Методий да бъде в Долна Панония, в намиращия се на левия бряг на р. Сава град Сирмиум, който е бил известен още от самото въвеждане на християнството като едно от най-старите епископски седалища; никак не може да бъде случайно и заминаването на Методий не за Сирмиум, а за град Морава. Наистина тогава и двете селища са се намирали в границите на българската държава, но епископското седалище вече е било преместено от Сирмиум в град Морава. Поради това известният византийски архиепископ в Охрид Димитър Хоматиан през XIII в. е отбелязал съвсем мотивирано: "… Методий бил поставен за архиепископ на Моравия от същия този папа" (Адриан, тогавашния папа на древния Рим). При това положение още по-достоверно ще прозвучи и втората половина от цитираното изречение: "… тогава и Климент бил издигнат на епископски престол, като бил поставен от Методий за епископ на целия Илирик и на българския народ, който владеел страната".[168]

Димитър Хоматиан неколкократно подчертава следното: "(Климент) отначало още бил заедно с Методий, известния учител на благочестие и православна вяра на мизийския народ"[169]; "най-сетне станал съподвижник на водачите (Кирил и Методий) и водач на целия мизийски народ в благочестието".[170] Цитираното не оставя съмнение какво следва да разбираме под мизийски народ: Климент "… бил по род от европейските мизи, които обикновеният народ знае и като българи. Те, … със страшна войска преминали Дунав и завзели всички съседни области: Панония и Далмация, Тракия и Илирик, а и по-голямата част от Македония и Тесалия".[171]

Впрочем, и според Второто житие на Наум, Кирил и Методий са изпълнявали Моравската си мисия точно във въпросните някогашни римски провинции: "Този преподобен и велик отец Наум израсна в Мизия… и се присъедини към равноапостолите Константин Философ и брата му Методий, които обикаляха и наставляваха мизийския и далматинския род, вървейки с тях навред, та чак и до стария Рим".[172]

Житията на учениците на Кирил и Методий категорично доказват, че славянските апостоли са започнали мисионерската си дейност и са организирали славянската църква не на север, сред живелите на днешната територия на Словакия моравци, а на юг, в Долна Панония, Далмация, Илирик и Тесалия. Или с други думи **Моравската мисия е получила името си от Южна Моравия, част от която е била в границите на българската държава, а останалата – васална на България.** Следната бележка на Теофлакт също подкрепя горното ни твърдение: "… известният Горазд, … когото Методиевата доброта поставила на престола, понеже произхождал от Моравия и отлично знаел двата езика – славянски и гръцки…".[173]

Мисионерската дейност на Кирил и Методий в България е намерила място и в руски, хърватски, моравски и чешки хроники. Според съставената през втората половина на XII в. Хърватска хроника*, а и съгласно Моравската легенда** солунските братя са покръствали в България, тръгвайки от Моравия, а Чешката легенда*** сочи, че те са отишли в Моравия след покръстването в България; от своя страна Хрониката на Нестор**** (1113 г.) отбелязва: "Кирил, оставяйки Методий в Моравия, се завърнал в България". Възможно ли е всички български, византийски, хърватски, моравски, чешки и руски агиографи и хронисти да грешат? И сторената в случая от тях грешка да води началото си от грешката на един-единствен, общ "древен извор"? Не е възможно, защото всички тук приведени писмени паметници по различен начин описват различни събития от българската мисия, т.е. съставителите им в никакъв случай не са черпили от един и същи извор, а са запазили спомена за действително историческо събитие. Заедно с това срещащите се в изворите имена и посочените местоположения на географските региони, местности и селища са идентични на споменатите такива в автентичните извори от IX–X в.

Да, – ще ни отговорят привържениците на традиционното схващане, твърдящи, че Кирил и Методий са мисионерствали в онова северно "Великоморавско княжество", чийто център по-късно става идентичен с Моравското маркграфство – но за нас решаващи и определящи са не изброените тук хроники, анали и агиографии, а само "Панонските легенди", в които няма дори и дума за Сирмиум и разположената около град Морава Моравия. Как обаче могат традиционалистите да смятат, че за последните не става и дума? Та нали житиеписецът на Кирил и Методий съобщава: моравският княз Ростислав (в Легендата за Методий славянският княз Ростислав в съгласие със Светополк) е отправил свои пратеници във Византия с молба да му бъдат дадени такива мисионери, които на езика на собствения му народ "могат да обяснят истинската вяра".[174] А сам Ростислав – както видяхме – е бил владетел на славянобългарите по поречието на р. Маргус (Българска Морава).[175] Точно в този регион през 846 г. Людовик Немски сваля дотогавашния княз Моймир I и на негово място поставя Ростислав. Освен това точно в този район можем да локализираме всички географски наименования на селищата, с които се срещаме в "Панонските легенди": Нитрава, градът на Прибина, който не е идентичен със седалището на епископа Вихинг, Велеград (гръцкото име на Белград) и т.н. Същевременно в самото Моравско маркграфство и неговите околности няма да намерим нито едно название на срещащите се в житията на учениците на Кирил и Методий селища и провинции.

Казаното дотук несъмнено сочи: Моравската мисия е била само част от покръстването на България. През 864 г. българският владетел Борис I в лежащия на запад от днешна Виена град Тулун се е срещнал с Людовик Немски, сключил е съюз с него, а сетне и двамата с войските си са влезли в онази Моравия, в която е бил Сирмиум и околността му. Точно по това време в страната на положилия клетва за вярност към българския и немския владетел княз Ростислав заедно с току-що пристигналите български войски идват и говорещите славянски език византийски мисионери. По този начин става разбираемо защо нито един от тогавашните византийските извори не споменава дори и най-бегло Кирил и Методий и Моравската им мисия.

Картината на възникването на територията на Моравия през IX–X в. (но не на тази през XIV–XX в.!), почерпана от тогавашните автентични исторически извори, ние смятаме за единствената, която във всички аспекти отговаря на поставения за изследване проблем в неговата фактологическа светлина. Най-големият недостатък на традиционното схващане, наложило се на базата на чешките хроники от XIV в., е, че твърденията му не съответстват ни най-малко на географските описания, дадени от най-достоверните исторически извори от IX–X в. Това е причината подхождащите "традиционно" към въпроса слависти да премълчават географските описания за Моравия от IX–X в.

---

* Хърватска хроника – т. нар. Дуклянска хроника от втората половина на XII в.

** Моравската легенда се датира от XII – XIV в. Приема се, че за създаването ѝ са използвани т. нар. Италианска легенда от края на IX в. и Кристановата легенда (края на X в.)

*** Чешката легенда – паметник, датиран от края на XIII в. или началото на XIV в.

**** Хрониката на Нестор – първият руски летопис "Повесть временных лет".

КЪДЕ Е БИЛА ЕПИСКОПСКАТА ЕПАРХИЯ НА МЕТОДИЙ

Ако в Кирило–Методиевската енциклопедия[176] имаше статия за епархията на Методий, както има статия за епархията на Климент[177], то нашият въпрос би бил риторичен. Недоумяваме защо във въпросната енциклопедия липсва статия за епархията на Методий, та нали енциклопедията е Кирило–Методиевска(!). Отговор на този въпрос намираме в студията на Маргарита Младенова "Върху едно мнение относно местоположението на Методиевия диоцез"[178]: "Както е известно, въпросът за мястото, където е изпълнявал своята архиепископска функция първоучителят Методий, все още остава неизяснен в славистичната наука".[179]

За това у нас казват: "Разбирам, но умът ми не ми го побира". Една научна енциклопедия, каквато е безспорно Кирило–Методиевската, трябва да включва в себе си не само изяснени въпроси, но и такива, около които се спори, за които научният отговор все още се търси и да се опита в крайна сметка да даде възможно най-точното научно заключение.

В следващото изречение на Маргарита Младенова се долавя, че за липсата на статия за Методиевата епархия има и други причини: "Като единствен източник на данни по този въпрос обикновено се посочва Проложното житие на Кирил и Методий... където се казва:

Адрианъ жи папежъ римьскы поставн [и] архиепископа блажьнаго Методиа на столъ Андроника апостола панонъскыихъ области[180]

Това вече не е мълчание "по този въпрос", а съзнателно пренебрегване и премълчаване на исторически извори. Как може да наречем Проложното житие на Кирил и Методий: "единствен източник на данни по този въпрос", когато познаваме още десетина достоверни източника, които са неоспорими и потвърждават казанато в Проложното житие.

Защо авторката затваря очите си пред изворите, които недвусмислено сочат, че Методий е бил поставен за глава на диоцеза в Панония, област на юг от Дунава? Нима не знае, че Папа Йоан VIII в писмата си до Людовик Немски, до неговия син Карломан и до епископите в Бавария последователно твърди горното.[181] И в т.н. Залцбургски меморандум[182], представен в Папството през 871 г., епископът на Залцбург, твърди недвусмислено, че Методий е действал в източната част на Долна Панония, където Драва се влива в Дунава. В Пространното гръцко житие на Климент Охридски диоцезът на Методий е определен също в тази област: "Папа Адриан... ръкоположи Методий за епископ на Морава в Панония".[183] В един списък на епископски катедри от XI в., свързани някога с Охрид, Методий е наречен "архиепископ на Панонска Морава" (Морава в Панония)[184], затова именно Охридският архиепископ претендира за нея. Тъй като знаем, че Северна Моравия на територията на днешна Словакия никога не е била в пределите на Панония, защото северната ѝ граница е била винаги Дунав, не можем да я наричаме "Панонска Моравия" или "Моравия в Панония", Панонска Моравия е стигала до северозападната граница на България.

Недоумяваме как може да се преиначават тези извори, но още по-голямо е недоумението как може да се нарича Проложното житие на Кирил и Методий "единствен източник на данни по този въпрос" и да се противопоставя на Пространното житие на Методий. Та нали и двата извора твърдят, че папа Адриан ръкоположил Методий за епископ на Панония, на катедрата на св. Андроник. Как тогава може да вярваме, когато се противопоставя единият извор на другия, когато и двата говорят едно и също! Ето фактите. В Проложното житие на Кирил и Методий, както видяхме, пише: "Римският папа Адриан постави блажения Методий за архиепископ на престола в областта Панония на престола на апостол Андроник".[185] А в Пространното житие на Методий четем: Коцел поискал от папата Методий "да бъде ръкоположен за епископ на Панония, на катедрата на Андроник... и така и станало".[186]

Ако вземем под внимание, че "св. Андроник е бил епископ на античния Сирмиум, който по времето на Методий е бил в границите на българската държава..."[187], как може с Пространното житие на Методий да доказваме, че "... архиепископската дейност на Методий се свързва с историята на Великоморавското княжество, съществувало през IX в. на територията на днешна Чехословакия и отнасящо се към чехословашката езикова и етническа област"[188], както прави това Маргарита Младенова! Та нали видяхме, че и според Пространното житие на Методий престолът на Методий е бил в Сирмиум. Не можем да отхвърлим твърдението, че Методий е бил епископ на Сирмиум, единствено заради предположението, че Сирмиум е бил в пределите на тогавашна България. И авторите на академичното издание на "История на България" (1981) пишат: "Трудно е да се определи къде точно е минавала границата на България на северозапад, север и североизток, тъй като по онова време едва ли е съществувала строго трасирана гранична линия в отделните райони".[189] По отговора на този въпрос българските историци се разделят на две. Едната група приема, че северната граница на България е била р. Тиса, а другата – р. Дунав. Точно в тази спорна буферна зона са живели славянобългарските племена (абодрити, браничавци и тимочани), известни в науката със събирателното име моравци или моравяни, които в 818 г. са се откъснали от България и след това са били подчинени ту на франките, ту на българите. Тази област, която преминавала в различни ръце, е имала за свой централен град Сирмиум или днешната Сремска Митровица, където според цитираните източници Методий е бил епископ.

По-надолу ще видим, че са погрешни и становищата, които отъждествяват епархията на Методий с имението на франкския васал Коцел.

Съставителят на Пространното житие на Методий пише: "Когато изпрати (пратеници) при папа (Адриан II), Коцел поиска да му се отпусне Методия, нашия блажен учител. А папата рече: – За учител *не само на тебе единаго, но на всички онези славянски области го изпращаме* (курсивът мой – П. Ю.) от Бог и

светия апостол Петър, първия (Христов) приемник и ключедържец на небесното царство".[190]

Независимо че от горецитираните думи на папа Адриан II категорично се изяснява изпращането на Методий във "всички онези славянски области", мнозинството от славистите все още продължават да отъждествяват епархията на Методий с някогашното ленно владение на Коцел.

Това погрешно становище е намерило отражение и в Большая Советская Энциклопедия, в която за Блатненското княжество можем да прочетем следните редове: "В седемдесетте години на IX в. в Блатненското княжество е провеждал своята дейност славянският просветител Методий (вж. статията за Кирил и Методий), основал тук Панонското архиепископство".[191]

От своя страна В. Сл. Киселков, макар и да не приема Коцел за "духовен баща" на "Панонската мисия", също не е обърнал внимание на горните думи на папа Адриан II и по тази причина, както и Большая Советская Энциклопедия, отъждествява епархията на Методий с някогашното ленно владение на Коцел: "След смъртта на брата си, Методий продължил да моли Адриана да го удостои с епископски сан и да го изпрати да възстанови някогашната Панонска епархия заедно с неколцината си ученици и сътрудници. Той ще е насочил вече погледите си към Панония, понеже тъкмо тогава се почнала новата вражда между немците и моравците. Навярно и самият княз Коцел е направил постъпка пред папския двор в духа на Методиевата молба. Най-сетне Адриан отстъпил малко: *той позволил на Методий да замине за панонската столица Блатно* (курсивът мой – П. Ю.), за да запознава народа със славянското четмо и писмо като обикновен учител и да насажда евангелски истини като всеки проповедник, но при изричното условие да служи само на латински език. Едничката отстъпка, която Адриан си позволил да направи, е била да разреши на Методия да прочита евангелските и апостолските текстове при всяко празнично и неделно богослужение най-напред на латински, а после и на славянски език, за да може и неукият народ да проумее съдържанието им и да извлече поука.

В качеството си на славянски учител и на папски свещенослужител *Методий се отправил за Панония през лятото или есента на 869 г.* (Курсивът мой – П. Ю.) С надежда, че ще настъпят по-добри условия за неговата официална мисия и за неговите по-далечни замисли Методий се отдал на работа заедно с преданите си сътрудници. Просветната му дейност била щедро покровителствана от Коцела: последният ценял *славянската писменост като мощно средство срещу немския културен и политически гнет и като як щит на самобитния развой на панонските славяни в културно и народностно отношение.* (Курсивът мой – П. Ю.)

За щастие на Коцела, на панонците и на Методия в началото на 870 г. Цариградският вселенски църковен събор, който бил свикан още в есента на 869 г., решил да позволи на българите да имат своя архиепископия, управлявана на първо време от висши и нисши гръцки духовници. Тези духовници веднага пристигали в България начело с един архиепископ. Те бързали да заместят римското духовенство, което се настанило в нея още през 866 год.

Щом узнал за решението на Цариградския църковен събор и за извършената промяна в България, Коцел незабавно изпратил Методия в Рим с молба да се възобнови древната Панонска архиепископия, като за неин ръководител бъде поставен Методий с титлата епископ. Животът налагал на Коцел да жадува за национална църква и национална просвета, за каквито е копнеел и моравският княз Ростислав, и българският княз Борис I.

Загрижен да не би и панонците да си основат църквата със съдействието на Цариградската патриаршия, както направили българите, този път Адриан посветил Методия за епископ и му възложил да възкреси някогашната Панонска архиепископия, унищожена от аварите в 582 г. С това си решение папата целял да изтръгне Панония и Моравия от влиянието на Залцбургската архиепископия и да ги постави под непосредствената си власт, въпреки недоволството на Залцбургския архиепископ и на всички папски мисионери и немски агенти сред моравските и панонските славяни".[192]

Пространното житие на Методий не дава възможност за подобно тълкуване. В него четем: "Коцел прие (Методий) с голяма чест. И пак го изпрати при папата с двадесет мъже, почтени люде, за да го посвети за епископ на Панония, на престола на св. Андроника, апостол от 70–те, което и стана".[193]

Съобразявайки се с обстоятелството за местонахождението на престола на свети Андроник в Долнопанонската провинция на България, трудно ще се съгласим, че Коцел, комуто, както предполагат някои, животът е налагал... "да жадува за национална църква и национална просвета"[194], е изпратил Методий в Рим при папата, "за да го посвети за епископ" с център Сирмиум, т.е. в България.[195]

Досега славистите решаваха това явно противоречие като подчертаваха следното: Методий не е могъл да заеме епископското си седалище, защото тогава Сирмиум е бил в България и именно по тази причина той е отишъл в Блатноград при княз Коцел.[196]

Представителите на споменатото мнение обаче забравят друг факт: по това време вече в течение на четири години в цяла България са работили римски духовници, т.е. до решението на Цариградския вселенски събор от 4 март 870 г., когато се решава българският диоцез да остане и занапред под юрисдикцията на Цариград. Изводът е категоричен: преди събора не е имало никакви пречки Методий да заеме определения му престол на св. Андроник в Сирмиум.

Впрочем и сам Коцел едва ли ще е могъл да моли папата "да посвети за епископ на Панония Методий"[197], защото неговото княжество е само бенефиций, получен от Франкската империя, и въз основа на това той е трябвало стриктно да изпълнява всичките изисквания на франкския император, т.е. Коцел не е бил владетел на някакво самостоятелно, независимо княжество, та дори и на васално, каквито през тази епоха са били тези на Ростислав или Светополк. С една дума немската политическа и духовно–културна опека над Коцел е била пълна. Последният не се е явявал даже и управител на Панонската марка, защото такъв – както ни съобщава Фулденският хро-

нист в бележка от 865 г. – е бил Веринхар. В "столицата" на Коцел се е намирало и седалището на залцбургския епископ. От казаното се налага заключителният въпрос: при изброените обстоятелства как Коцел – противно на волята на франкския владетел и на залцбургския епископ – е могъл да покани Методий в Блатноград?

Житиеписецът на Методий описва този твърде добре обмислен стремеж на папата, сякаш той се осъществява не в интерес на самата Римска курия, а като израз на изпълнението на молбата на Коцел. В действителност истината е коренно противоположна.

За да разберем истинските подбуди на папата, следва да вземем под внимание, че император Лъв Исавриец (717–741) откъснал Калабрия и Сицилия от юрисдикцията на Римската курия и заедно с Балканския полуостров, т.е. с Илирия, ги поставил в подчинение на Константинополската патриаршия. Дейността на византийските църковни мисии предизвикала ожесточената съпротива на западната църква, която – естествено – искала да разширява и утвърждава собственото си влияние и авторитет. Това всъщност е главната причина за многобройните остри сблъсъци между Римската курия и Константинополската патриаршия. Борбата между тях за власт и влияние, за увеличаване на църковните приходи се е водила и през средата на IX в., когато от гледна точка на filique* започва и острата полемика дали Светият дух произхожда от "Отца и от Сина" (становището на Западната църква), или има единно начало (позицията на Източната църква). Един от учениците на Кирил и Методий Климент (+ 916), стожер на българската култура в течение на цели три десетилетия, се обявил остро против учението на западните теолози, че Светият дух произхожда освен от Отца и от Сина, смятайки това за опит за разлагане на две първоначала на единната монотеистична субстанция. Той пише следното: "Светият дух не произхожда от две начала, но Той е един и от едно Начало. Отецът е Началото и Той стои

* Filique – добавка към Никейския символ на вярата, според който Светият Дух произхожда от Отца и от Сина

над всяко предвечно начало. Светият дух съществува от вечност заедно с Отца и пребивава върху Сина".[198] Климент обяснява и взаимовръзките – Духът произхожда от Отца, който е негов виновник и производител, но е присъщ и на Сина, чрез когото се раздава: "Едно е обаче изхождението, а друго раздаването. Първото изяснява начина на съществуването на Духа, защото както Синът е от Отца по рождение, така Духът е по произхождение от него. Даването не обяснява начина на съществуването, а показва обогатяване и раздаване".[199] Явно е, че това е било становище и на Кирил и Методий, наследено и защитавано от техните ученици – позиция, която в крайна сметка илюстрира и определена несъвместимост на възгледите на двамата братя със схващането на Римската курия. Всъщност тези догматически прения са играли твърде второстепенна роля. От днешна гледна точка можем да кажем, че зад споменатата теологична полемика всъщност се криела борбата за влияние между двете църкви. По отношение на Илирик обаче претенциите както на Римската курия, така и на Византийската империя са били адекватни и това се обяснява с историческите събития: когато през 395 г. Теодосий Велики разделил Римската империя между двамата си сина*, Илирик бил включен към териториите на Западната римска империя, а след падането ѝ под ударите на германските варварски племена през 476 г. управлението ѝ преминало в ръцете на византийските императори, но последното не ликвидирало юрисдикцията на Римската курия в тези земи. По този начин солунският епископ се явявал наместник на папата в Епир, Илирия, Македония, двете Далмации и в Мизия до онзи момент, когато император Ираклий (610–641) ги откъснал от Римската църква през 20-те години на VII век.

Накратко: в случая е ставало дума не само за това, че "Адриан посветил Методия за епископ и му възложил да възкреси някогашната Панонска архиепископия, унищожена от аварите през 582 г.". С това си решение папата целял да откъсне

* Теодосий I Велики (346-395) преди смъртта си разделил Римската империя между синовете си Аркадий (Източната част) и Хонорий (Западната част).

Панония и Моравия от влиянието на Залцбургската архиепископия и да ги постави под непосредствената си власт...".[200] С обновяването на някогашната Панонска архиепископия, поточно казано, на старата Илирийска архиепископия целта на папата обаче не е била само отстраняването на влиянието на Залцбургската архиепископия (в нейно подчинение всъщност е била само Горна Панония, върху Долна Панония залцбургският архиепископ точно тогава е искал да наложи юрисдикцията си), но и откъсване от Константинополската патриаршия.

Това е мнението на Ф. Дворник, учен–византолог и славист, който безспорно е измежду най-добрите познавачи на Кирило–Методиевската проблематика. Още през 1933 г. в основното си изследване в областта на кирилометодиевистиката Ф. Дворник изтъква, че с възстановяването на старата Панонска, а най-точно Илирийска епископия (тъй като самата Панония е била разположена само на част от територията на Илирик) папата е искал да възстанови онова някогашно статукво на Балканския полуостров, при което юрисдикцията на Римската курия се е простирала над Илирик, Мизия, Македония и ред други провинции. (Les Legendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance, p. 248–271). Последното се оценява и от учените, съставили авторитетния сборник "Жития Кирилла и Мефодия", издаден съвместно в Москва и София: **"Как убедительно показал Ф. Дворник, акт восстановления сирмийской митрополии – один из шагов по реализации папством своей программы восстановления на Балканах положения, когда Илирик, Мизия, Македония, Фессалия и другие римские провинции на Балканах подчинялись верховной власти папского престола"**[201]

Ф. Дворник обаче не бе първият учен, който изтъкна, че в средата на IX в. римските папи, без изключение, са предявявали правата си за църковното господство на Балканския полуостров. Още през шестдесетте години на XIX в. П. Лавровски посочва нереалните претенции на папа Николай I по отношение на някои църковни области, подчинени по негово време на Цариградската патриаршия.[202] Тогава папата настоявал да му

бъдат върнати следните области: Епир, Илирия, Солунското архиепископство, Македония, Тесалия, Ахая, Дакия, Мизия, Дардания, Калабрия и Сицилия. Не е трудно да се види, че с изключение на Калабрия и Сицилия всички останали области са се намирали и се намират на Балканския полуостров.

С други думи, претенциите на Римската курия за собствено църковно върховенство и власт на Балканския полуостров са били актуални и през IX в., но именно Ф. Дворник беше онзи учен, който най-убедително показа, че първата крачка по пътя на действителното реализиране на въпросните претенции е била възстановяването на някогашната Сирмиумска архиепископия. С това Папството е искало не толкова да откъсне и да изведе от влиянието на Залцбургската архиепископия Средна Европа (и в тези рамки намиращото се в Горна Панония княжество на Коцел и лежащата на север от Панония Моравия), а най-вече друго: да си възвърне териториите на Балканския полуостров, на първо място Илирик, озовали се под върховенството на Цариградската патриаршия. Именно Сирмиум и неговите околности са били мястото на постоянните сблъсъци на интересите на Рим, Константинопол и Германия. Затова този район е и терен на непрекъснати стълкновения между гръцкия и латинския език. Само от това място князът на славяните край р. Маргус (Българска Морава) е могъл да напише следното до император Михаил III: "Между нас са дошли мнозина учители–християни от Италия, Гръцко и Немско, които ни учат различно. А ние, славяните, сме прост народ и няма кой да ни напъти към истината и да ни научи".[203]

Византийските управници никога не са признавали, че окончателно са загубили властта си в определени райони, макар и на практика винаги да са били принуждавани да се съобразяват с реалната действителност. По тази причина към новите, независими "варварски държави", и особено към възникналите на бившите територии на Византийската империя, те са се отнасяли като към някакви временни формации с изключително местно значение, а за техните владетели, за "варварските князе", те го-

ворели като за господари, които не само не са самостоятелни, но и не са равни на "василевса", т.е. смятали са ги за своего рода местни управители, упражняващи правата и властта си само благодарение на византийското благоволение. На тази база Византия е предявявала териториални претенции както спрямо съседна България, така и към днешните унгарски земи. Така например към средата на V в. император Маркиан (450–457) "определил" като място за заселване на остготите средната и южната част на Панония. Също със съгласието на византийския император, но вече на Юстиниан (527–565), през 546 г. лонгобардите се заселили в крайдунавските области на Панония, а не след дълго византийският владетел предложил друга част от Панония на аварите. Схващането, че южните краища на днешните унгарски земи са представлявали част от Византийската империя, е намерило място и в Хрониката на Анонимус, писана в началото на XIII в.[204] – според разказа на хрониста поданиците на българския вожд Салан (Залан, Шалан), владеещ земите между Дунав и Тиса, споделили със заселващите се там маджари "как Великият кан, предтеча на вожда Салан, посъветван от гръцкия император и с негова помощ дошъл от България и завзел тези земи."[205] Всичко казано дотук ясно свидетелства, че още към края на IX в. във Византия са смятали тези територии за принадлежащи към сферата на византийското влияние.

След разпадането на Аварския каганат обаче владетел на Горна Панония и на част от Долна Панония станал Карл Велики*. Войските на императора и свещенослужителите влезли в бившите аварски земи почти едновременно. По заповед на император Карл Велики към войските му се присъединили епископи, мисионери, проповедници. В завоевателната си политика спрямо съседните народи Германия в еднаква степен използва както меча и военната сила, така и кръста и евангелието.

Но и Рим не останал безучастен. Още през 737 г. в граничните райони на Панония била създадена баварската

* Това е станало през 809 г. В разгрома на Аварския каганат равностойно участва и българският кан Крум.

църква, пряко подчинена на върховенството на Римската курия. Франките възприели последното като накърняване на интересите им и през 788 г. с въоръжена сила ликвидирали самостоятелната баварска държава и подчинената на Рим баварска църква. Този триумф на франките обаче бил в разрез с интересите на Византийската империя, още повече, че тя дори и не могла да мечтае за разпростиране на влиянието си върху аварската пуста, тъй като заселилият се между Хемус и Дунав български народ играел ролята на разцепващ клин между равнината в подножието на Карпатите и Византия и същевременно възпрепятствал осъществяването на интересите на Римската курия.

Завладените от франките земи били разделени на три мисионерски района: територията около езерото Балатон до вливането на р. Драва в р. Дунав била дадена на Залцбургската епископия; всички новопридобити земи на запад от р. Раба били подчинени на епископията в Пасау; областта между реките Крайна, Драва и Сава била включена към Аквилея.

Естествено Римската курия е искала да наложи влиянието и върховенството си и върху тези земи, но е имала толкова тънко развито чувство за дипломация, че в никакъв случай не е възнамерявала да определи именно в тях място за епископско седалище на Методий. По това време значителна част от Долна Панония, и в нейните рамки – столицата ú Сирмиум и цялата Южна Великоморавия, разположена в междуречията на реките Дунав и Тиса, Драва и Сава, Дрина и Българска Морава – са били извън посочените по-горе три мисионерски района. Независимо от факта, че между тях са съществували безспорни контакти.

Нашето мнение, базиращо се на географските описания на Франкските анали, Баварския географ, Константин Багренородни и Гардизи, е, че Кирил и Методий са работили в Южна Моравия. А след смъртта на Кирил Методий се е върнал именно в тези земи.

Ако приемем предположението за отиването на Методий в двора на княз Коцел в Блатноград след смъртта на Кирил,

ако се съгласим, че там, в Горна Панония, е била неговата епархия, то тогава ще сме длъжни да отговорим на въпроса: Защо Методий е изменил на съвместно вършената с неговия брат дейност, т.е. на Моравската мисия? Та нали знаем: в двора на Коцел Кирил и Методий са пребивавали за твърде кратко време, и то след като са престояли цели 40 месеца в Моравия. А освен това последният престой (при Коцел) изобщо не е влизал в рамките на Моравската мисия. В Пространното житие на Кирил четем: "Като навърши 40 месеца в Моравия, (Философът) отиде да освети учениците си. Когато отиваше той, панонският княз Коцел, го прие. И като възлюби силно славянските книги (и пожела народът му) да се научи на тях, предаде (му) до 50 ученика да се учат от тях. И като отдаде голяма почит, изпрати го нататък".[206]

От този цитат стават ясни както фактът, че Кирил и Методий са се отбили при Коцел едва след 40 месечната си Моравска мисия, така и намерението на двамата апостоли да се завърнат в Моравия. Защото те са взели със себе си и собствените си ученици, за да ги осветят. И къде наистина – след освещаването – биха могли да се завърнат техните ученици, ако не там, откъдето са се отправили за въпросната церемония?! Ако обаче Методий с учениците си би отишъл – при завръщането си от Рим – не другаде, а в двора на Коцел, ако предположим, че там евентуално е била неговата епархия, то тогава това би било не продължение на дейността на Кирил, а започване на нова мисия.

Мнозинството от славистите, изхождайки от предположението, че Методий е тръгнал от Рим за Блатноград в изпълнение молбата на Коцел, правят заключението: център на неговата дейност тогава е бил Блатноград. Ала възможно ли е върху основата на една хипотеза да изграждаме нова хипотеза?

За пътуването на Методий от Рим за Блатноград и за престоя на Методий в двора на Коцел до нас не са стигнали никакви данни. За тези събития има само едно предположение, неподкрепено от какъвто и да е извор. Данните, с които разполагаме, категорично сочат: от Рим Методий заедно с учениците си се е завърнал във Великоморавия, разположена в Долна Панония. Последното твърдение се подкрепя и от израза на Теофилакт **"се завърна"**.[207] В Пространното житие на Методий, както вече видяхме, житиеписецът е отбелязал: Коцел е помолил папата да ръкоположи Методий за епископ със седалище в Сирмиум. Същевременно обаче е широкоизвестно, че Сирмиум се е намирал в онази Моравия, която е била в Долна Панония. А фактът за завръщането на Методий – след смъртта на Кирил – именно там, може да бъде подкрепен от множество извори. Във Второто житие на Наум четем: "Методий пък остави скръбта си по своя роден брат Кирил и като получи разрешение от блажения папа Адриан, отиде с всичките си ученици в Панония, в град Морава, гдето наследи архиепископството. И там всичко уреди и поучи".[208] Същото пише и Теофилакт Охридски в Пространното житие на Климент Охридски: "Методий стана епископ на град Морава в Панония".[209]

Общоизвестно е и следното: град Морава се е намирал на мястото на стария град Margus – на десния бряг на р. Дунав при устието на р. Българска Морава (Margus) – там, където е днешното селище Дубровница. Същевременно Морава и Сирмиум, както и техните околности, са разположени в Долна Панония, а Блатноград е в Горна Панония. С една дума, не можем да сложим знак за равенство между Долна Панония и Блатноград (или Блатненското княжество), както това последователно правят авторите на Кирило-Методиевската енциклопедия. В споменатата книга Блатноград е синоним на Долна Панония, което е невъзможно и погрешно: **"Блатненско княжество, Панонско княжество, Долнопанонско княжество** – политическо обединение на част от западните славяни, населяващи земите по течението на Средния Дунав, просъществувало няколко десетилетия през IX в. ...".[210] И ако погледнем публикуваната на следващата страница карта, веднага ще се убедим, че въпросното Блатненско княжество всъщност е било в Горна Панония. Как е възможно и в редакцията на такава авторитетна енциклопедия дясната ръка

да не знае какво прави лявата? Както ще видим по-нататък: авторите последователно титулуват маркграф Коцел като владетел на Долна Панония, владението му е наричано "долнопанонско", а на картата, както вече казахме, Блатненското княжество правилно е поставено в Горна Панония. С други думи: авторите твърдят по този начин, че Горна Панония е била в Долна Панония.

Защо е трябвало границите на Долна Панония "да се разширят" и върху Горна Панония? От текста на Conversio* категорично става ясно, че епархията на Методий е била в Долна Панония. Последното обаче противоречи на традиционното схващане за Моравската мисия. Или с други думи: "съгласуването" (съобразяването) на Conversio с традиционното схващане за Моравската мисия може да се реализира само ако Коцел се направи маркграф на Долна Панония, а бенефицият му се нарече долнопанонско княжество. Това е пътят, по който Долна Панония е станала идентична с Горна Панония!

Естествено, съобразяващите се с фактите изследователи едва ли биха могли да смесят въпросните географски понятия. На базата на изворите, с които разполагаме, Петър Коледаров констатира: **"Панонската марка вероятно е обхващала само земите на бившата римска провинция Горна Панония, а под върховенството на българския владетел е била Долна Панония** с главния град Сирмиум – Срем (дн. Сремска Митровица). Не е ясно положението в бившата римска провинция Валерия** – по десния бряг на Дунав, към големия завой на средното му течение. След безуспешното въстание на каринтийците начело с Людевит и след българските военни действия по Драва има данни, че князът в Долна Панония Ратимир (827–838) е бил български поставленик, който признавал върховната

* Т. нар. Залцбургски меморандум.
** Известна още като Панония Валерия.

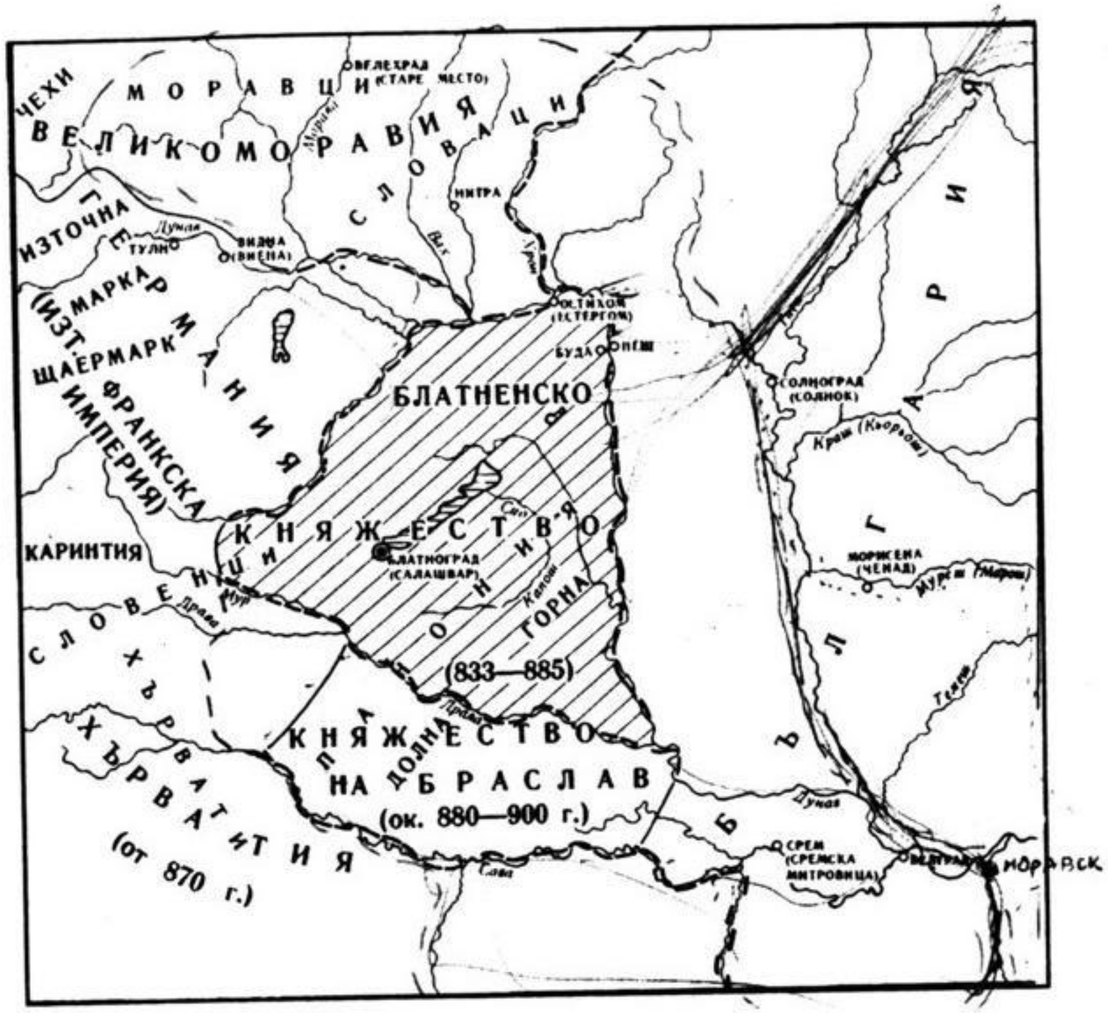

Блатненско Панонско княжество
(Картата публикуваме по Кирило-Методиевска енциклопедия, т. I, с. 200, София, 1985)

власт на Плиска през управлението на Омуртаг, Маламир и Пресиан".[211]

Напълно съм съгласен с Петър Коледаров, цитираната по-горе негова констатация би могла да бъде допълнена със следното: южната част на Валерия, околностите на Пейч, в разглежданата епоха са били имение на залцбургския епископ. С други думи тези земи също са били в рамките на Панонската марка, но не в ръцете на Прибина, а по-късно на Коцел.

ПАНОНСКА ИЛИ ИЛИРИЙСКА Е БИЛА ЕПИСКОПИЯТА НА МЕТОДИЙ

С цел да се избегнат каквито и да е недоразумения трябва да подчертаем: Сирмиумската епископия в еднаква степен можем да наречем и панонска, и илирийска, защото, както знаем, Панония бива създадена след разделянето на Илирия на две, тогава, когато Горен Илирик се превръща в Далмация, а Долен Илирик – в Панония. Не бива да убягва от вниманието ни и един друг факт: територията на Панония не винаги е имала еднаква площ. По време на император Август (31 пр.н.е. – 14 сл.н.е.) тя е била само една тясна ивица южно от р. Драва, при Тиберий (14–37) включвала вече и междуречието на Сава и Драва. Едва при император Траян (98–117) на север и изток Панония стига до брега на р. Дунав в днешните унгарски земи, а на запад се разпростира върху източните райони на Долна Австрия, Щирия и Крайна. Извършената по време на император Траян през 107 г. окупация е била повод за разделяне на Панония на две – западната част на провинцията се превръща в Горна Панония (Pannonia Superior), чиято граница на север е река Дунав, на изток достига до някогашния Бригетио в околностите на днешния град Естергом, а на юг – до устието на р. Врбас на десния бряг на р. Сава. Ако прокараме една въображаема линия от устието на р. Врбас до Естергом, то източно от тази граница е лежала Долна Панония, чиято най-голяма по площ територия се е намирала в междуречието на Драва и Сава.

Както виждаме, територията на Панония многократно е променяла големината на площта си, но Горна Панония никога не е била наричана Долна Панония. Даже и тогава не е ставало подобно смесване, когато император Диоклетиан (285–337) е разделил всяка една от тези две Панонии на по още две части. Тогава южната част на Горна Панония между реките Драва и Сава била наречена Савия, а северната ú получила името Панония Прима. Северната част на Долна Панония нарекли Валерия, на дъщерята на Диоклетиан, а южната, обхваща междуречието на Драва и Сава – Панония Секунда, именно неин

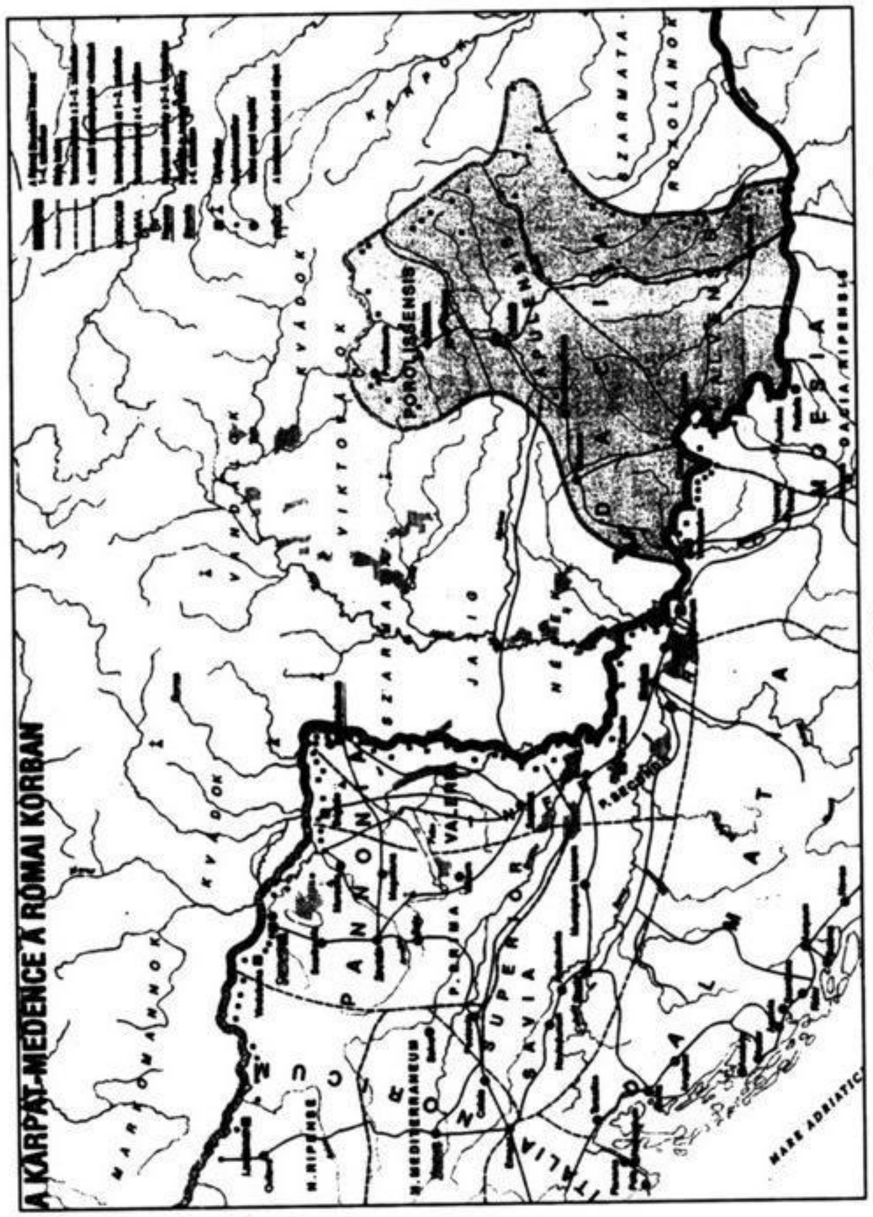

Карпатската долина по време на Римската империя

главен град станал Сирмиум, определен от папа Адриан II за епископско седалище на Методий.

Тук, на територията на някогашната Авария, се е формирала онази Моравия, която според грамотата на папа Евгений II (824–827) – смятана за фалшификат на епископа на Пасау Пилигрим – е включвала освен южната част на Долна Панония (Панония Секунда) и Мизия. Грамотата свидетелства, че в тези земи управлявали както аварските владетели, така и Моймир I. Последното също категорично доказва: именно тук, в тази южна част на Долна Панония, т.е. в състоящата се от Панония Секунда и Горна Мизия Моравия, славянският княз Ростислав, след като е сменил на престола Моймир I, е поканил Кирил и Методий. Това се потвърждава и от многобройни податки във Франкските анали.[212] Именно те наричат Ростислав княз на славяните, живеещи около р. Маргус (Българска Морава).

С една дума, мястото за епархия на Методий не е избрано случайно. Тук Методий продължил онази дейност, която започнал с Константин–Кирил.

Както вече споменахме, според житиеписците на Методий папа Адриан II е ръкоположил Методий за епископ във възстановената от Римската курия някогашна Илирийска митрополия, чието седалище е било Сирмиум. По думите на Теофилакт обаче Методий е бил епископ в "панонския град Морава"[213], разположен недалече от Сирмиум. Отбелязахме още, че същото пише и житиеписецът на един от най-близките ученици на Методий, на Наум: "Методий пък остави скръбта си по своя роден брат Кирил и като получи разрешение от блажения папа Адриан, отиде с всичките си ученици в Панония, в град Морава, гдето наследи архиерейството".[214]

Сред тук цитираните извори няма противоречие, тъй като, от една страна, и двата града са били в една и съща географска област, а от друга, е напълно възможно житиеписците да са обединили, да са смесили двете събития, т.е. ръкополагането в два висши църковни сана.

Както ще видим от **Залцбургския меморандум**[215] Методий действително е заел някогашния трон на св. Андроник в намиращия се на брега на р. Сава Сирмиум и така станал епископ на Долна Панония, включваща междуречието на Драва и Сава, Горна Мизия, част от Дакия и значителна площ от Великоморавия. След завладяването ѝ от аварите през 582 г. тази епископия всъщност не функционира и остава без църковен глава до 869 г., и както по-горе бе споменато: след отстъплението на Аварския каганат от тези земи, по нареждане на Карл Велики панонските територии, разположени северно от р. Драва, били поделени между архиепископите със седалище Залцбург и Пасау.

Действително през 869 г. папа Адриан II възобновява тамошната епископия и я подчинява пряко под върховенството на Рим (това е бил някогашният Илирик, по-късно Панония Савия, включваща междуречието на Драва и Дунав и земите на Дакия, Горна Мизия и Далмация), но преди тази дата в течение на 75 години именно Залцбургската епископия е разпространявала християнството там. И тъкмо по тази причина ръкополагането на Методий за епископ в Сирмиум е предизвикало гнева на баварското архиепископство.

Залцбургският архиепископ Адалвин (859–873), явяващ се и инспиратор на преследването, осъждането и заточението на Методий, не е могъл да се примири с подобно "осакатяване" на църковната си област. В интерес на възстановяването на някогашната ѝ цялост един негов приближен, съставил така наречения "Залцбургски меморандум" (около 871 г.), станал по-късно известен със заглавието си "Покръстването на баварците и каринтийците" ("Conversio Bagoariorum et Carantanorum).

Този Меморандум също свидетелства, че епархията на Методий е била в Долна Панония, т.е. в Южна Моравия, а не в бенефиция на Коцел, намиращ се в Горна Панония. Потвърждение на последното можем да намерим и в издадените на български език съчинения на Йосиф Симоний Асемани, който цитира и обяснява Меморандума: "Наистина от древни времена

римляните са управлявали отвъд средната част на Дунава в областта на Долна Панония и съседните ú области и сами са строили градове и укрепления там за своя защита, а и много други постройки, както става ясно дотук".[216] Веднага заслужава да се спрем на това, защото никой освен залцбургският архиепископ не знае по-добре къде е действал Методий. Нека не пропущаме коя област архиепископът сочи като епархия на Методий: "областта на Долна Панония и съседните ú области"!

И следващите изречения на Меморандума потвърждават, че Методий е действал в областта на Сирмиум, където гепидите са живели след 377 г.: "Те наистина са държали под властта си готите и япидите (гепидите). Но след 377 г. и повече от Рожденство Господне, след като преплавали от местоживелищата си, намиращи се в северните части на Дунава, където обитавали пустинни места, хуните изтласкали римляните, готите и гепидите. Но някои от гепидите все още останали да пребиват там. А пък тогава, когато дошли славяните, след хуните (аварите), те ги изтласкали оттам и започнали да се заселват в различни области в тази част на Дунава.

А сега смятаме, че трябва да се узнае как хуните (аварите) са били прогонени оттам (от Долна Панония) и как славяните са започнали да я заселват, и как тази част от Панония преминала към Ювавенската (Залцбургската – б. р.) епархия.

Прочее, през лето 796 след Рождество Господне император Карл пропъдил граф Ерик и заедно с него – огромното множество хуни. Без да окажат и най-малка съпротива, те се предали чрез споменатия граф на император Карл. И тъй през същата година Карл изпратил в Хуния сина си Пипин с голяма войска. След като достигнал до тяхното известно селище, което се нарича Ринх, където всички първенци също се предали на **Пипин,** на връщане оттам, по силата на властта си той *натоварил Ювавенския епископ Арнон да се грижи до пристигането на баща му, император Карл, за поучението и за църковната уредба в част от Панония около местността в Долна Пелеса отвъд реката, която се нарича Рапа (Раба), и също така – до река Драва, а оттам – чак докъдето Драва се влива в Дунав* (курсивът мой – П. Ю.), както и за населението, което било останало от хуните (аварите) и славяните в тези области. И така, след това, през 803 г., император Карл навлязъл в Бавария, а през месец октомври – в Залцбург, и като разбрал за споменатата разпоредба на сина си, я утвърдил пълновластно в присъствието на много свои доверени хора, и наредил тя да бъде ненарушима. По подобен начин след това поел пастирската грижа *епископ Арнон*, приемник на Виргилий на Ювавенския престол, като *назначил навсякъде презвитери и изпратил дукове и графове в Славония, именно – в земите на каринтийците и на Долна Панония* (курсивът мой – П. Ю.), както преди бил направил Виргилий".[217] Тук заслужава пак да спрем за миг. По-горе видяхме, че според залцбургския архиепископ Методий е действал "в областта на Долна Панония и съседните ú области", още по-точно в Срем, където след 377 г. са живели потомците на гепидите. Методий, според Залцбургския меморандум, разпространявал Божието слово там, където: "епископ Арнон ... назначил навсякъде презвитери и изпратил дукове и графове в Славония, именно – в земите на каринтийците на Долна Панония". Известно е, че каринтийците са живели между Драва и Сава в съседство на Долна Панония. Значи и залцбургският архиепископ посочва епархията на Методий в Долна Панония и в междуречието на Драва и Сава.

Не е безинтересно да спомена, че и според Й. С. Асемани "ювавенски (залцбургски) епископи, по времето на които славяните и моравците са имали епископи", са били едни и същи и са били именно тези, които и според Меморандума са действали само в Долна или Източна Панония, като споменатия Арнон и др.

Заслужава да продължим разглеждането на текста на Меморандума, защото залцбургският архиепископ отново сочи епархията на Методий в Долна Панония и между Драва и Сава. "Един от тях се наричал Ингон, много скъп на народа и достоен за обич поради своята мъдрост, и владеещ целия си народ така, че ако някому бивала изпратена харта, т.е. писмо, от него, никой не дръзвал да пренебрегне заповедта му. При вхо-

да повикал със себе си на масата вярващите си служители, а невярващите, които били в негово подчинение, наредил да останат отвън като кучета, като поставил пред тях хляб и месо, и пълни с вино съдове, та така да се хранят. А пък на служителите си заповядал да пият от позлатени стакани. Тогава го попитали първи оставените отвън, казвайки: "Защо постъпи с нас така?" А той: "Не сте достойни, след като телата ви не са пречистени, да общувате с възродените със светата вода, а да се храните вън от къщи като кучета". От друга страна, случило се, че когато през 798 година от Рождество Господне вече споменатият епископ Арнон, връщайки се от Рим, след като бил получил от папа Лъв палиум*, стигнал отвъд Паду, (там) го посрещнало пратеничество от Карл с негово послание, с нареждане да се отправи лично в земите на славяните, да проучи желанията на този народ и да проповядва там словото Божие. Но понеже не можел да направи това преди да предаде отговора на своето пратеничество, той бързо отишъл при императора и му съобщил какво е наредил чрез него милостивият господар папа Лъв. След приключване на мисията му императорът наредил на архиепископ Арнон да отиде в земята на славяните, да огледа цялата област, да се погрижи за църковната служба под ръководството на епископ и да укрепи с проповед народите във вярата и християнството. Както той му наредил, така и направил: отивайки там, освещавал църкви, назначавал презвитери, поучавал народа с проповеди, а като се върнал оттам, известил на императора, че би могло да има много голяма полза, ако някой поведе борбата оттам. *Тогава по заповед на императора за епископ бил назначен от Ювавенския епископ Арнон Теодорик. Провождайки го в Славония, сам Арнон и граф Герлод го предали в ръцете на князете, които поверили на епископа областта на каринтийците и съседните им области западно от река Драна (Драва), чак докъдето Драва се влива в река Дунав* (курсивът мой – П. Ю.), за да управлява пълновластно с пропо-

* Бял вълнен пояс с червен цвят и кръст върху него, представителен атрибут от облеклото на папата и архиепископите.

ведта си народа и да го поучава с евангелското учение да служи Богу и за да освети построените църкви, да назначи и ръкоположи презвитери и да организира напълно църковната служба във всичките ѝ части така, както изисква каноническият ред, бидейки под властта и в подчинение на ювавенските управители, както и той постъпвал, докато бил жив".[218] Заслужава отново да обърнем внимание на това коя област залцбургският епископ иска да му бъде върната от Методий и папата: "областта на каринтийците и съседните им области заедно от р. Драна (Драва), чак докъдето Драва се влива в река Дунав".[219]

В Меморандума три пъти се среща точното географско определение "където Драва се влива в р. Дунав". Тъй като Сирмиум, престолът на св. Андроник, на който римският папа ръкоположил Методий за епископ се намира точно тук, не може да се съмняваме в това, че Методий наистина е действал в тази област. Кой знае по-добре това от папа Адриан II, който го ръкополага за епископ и от залцбургския архиепископ, който протестира срещу това. **"А след деня на оттеглянето на архиепископ Арнон от живота, през 821 година, управлението на Ювавенската епархия поел преблагочестивият учител Адалрам.** Между останалите си благочестиви дела, преди да завърши жизненият път на епископ Теодорик, както преди това архиепископ Арнон бил поверил на епископ Теодорик славяните, така и самият той поставил за епископ Отон. **Самият Адалрам получил от папа Евгений през годината 823–а от Рождество Христово палиум и управлявал повереното му папство в продължение на 15 години.** А когато, призован по милост свише, бил освободен от тленното си тяло, пастир на споменатия почитаем архиепископски престол станал Луитпрам. Него папа Григорий удостоил с палиум през 836 година. След като извършил неизброими богоугодни дела, той се възнесъл в небесните селения през годината 859. Наследил го достопочтеният епископ Адалвин, на когото самият той бил настойник; удостоен от папа Николай с палиум, той блести до днес и напътства с голяма грижовност повереното му по Божия воля папство. По тяхно време, именно

на архиепископите Луитпрам и Адалвин, славянския народ управлявал епископ Освалд, както още от стари времена са правили споменатите епископи, подчинени на Ювавенския епископ. И досега архиепископ Адалвин се старае самият той да управлява в името Господне този народ така, че вече се е прославил на много места в онези области.

И така, след като изброихме Ювавенските епископи (продължава Анонимът), се опитваме да представим на любознателните написаното така, както го намерихме по-правдиво в хрониките на императорите и кралете на франките и баварците. И така, когато император Карл, след като подгонил хуните (аварите), поверил епископското достойнство на предстоятеля на Ювавенската църква, именно на архиепископ Арнон, и предоставил и на неговите приемници да го заемат и ръководят за вечни времена, в земята, откъдето били прогонени хуните, започнали да се заселват и да се умножават народи като славяните й баварците. Тогава от императора бил назначен за пръв граф на пограничните области Гонтеран, за втори – Веренхарий, за трети – Албрик, за четвърти – Готфрид, за пети – Герлод. Но докато междувременно споменатите графове управлявали Източната област, в земите, принадлежащи към вече споменатата епархия, живеели някои князе. Те се подчинили на споменатите графове в служба на императора. Техните имена са: Принихлавуга, Цемика, Хроймар, Етгар. А сред тях управители на споменатата земя според едикта на кралете станали баварските херцози Хебривин, Албгарий и Пабо. След като нещата били извършени така, защитата на пограничната област поел Ратбод. *През този период при Ратбод дошъл Привина, прогонен от княза на моравците Моймир отвъд Дунава".*[220] (Курсивът мой – П. Ю.) "Отвъд Дунава" тук може да означава само Срем или Сремската област, защото от следващите изречения става ясно, че се говори за Долна Панония. "Той веднага го представил на нашия господар крал Людовик. И въведен във вярата по негова заповед, Привина бил кръстен в църквата "Св. Мартин", в преди принадлежащата именно към Ювавенската епархия

местност, наречена Грейсма. След това, изпратен при Ратбод, останал известно време с него. Но не много след това Хецило (Коцел – б. р.) преминал от вулгаризите (т.е. от България) в страната на княз Ратимар".* [221] Тук Й. С. Асемани уточнява: "Междувременно между тях избухнал отново старият раздор, поради което Привина (Прибина), уплашен, избягал в страната Вулгария (България) със своите хора и синът му Хоцил (Коцел) – заедно с него. Не много след това от вулгарите преминал на страната на княз Ратимар. А по това време крал Людовик изпратил с голяма войска Ратбог, за да прогони княз Ратимар и т.н.".[222]

И от това се вижда, че името на Прибина не е било в Нитра, на територията на днешна Словакия, а в Нитрава на северозападната граница на България. И затова българският васал Прибина е избягал при българите.

След това важно уточнение ще разгледаме Залцбургския меморандум: "А по това време кралят на баварците Людовик изпратил с голяма войска Ратбод, за да прогони княз Ратимар. Понеже не бил уверен, че може да се защитава, той бил обърнат в бягство заедно със своите хора, които били избегнали смъртта. А споменатият Привина оцелял и преминал със своите хора река Сава и там, приет от граф Залахон, се помирил с Ратбод. Когато пък отново се появил удобен случай, по ходатайство на доверените на споменатия крал хора, предоставил на Привина като бенефиций земя в Долна Панония около реката, която се казва Сала. (Зала е в Горна Панония. Грешката идва оттам, че авторът бърка Сала, т.е. Зала със Сава.) ?

Тогава той (говори за Привина, владеещ земята около Целейя в Долна Панония) заживял там и започнал да строи укрепления в една гора и край река Паласеледе и да струпва наоколо народа си и се **разположил много по-нашироко в земята, в която някога архиепископ Адалрам (823–838) беше осветил църква в своето владение отвъд Дунава,** в селището, наречено Нитрава. А след като било построено споменатото укрепление, първо из-

* Ратимар е хърватски княз.

дигнал църква, която архиепископ Луитпрам, докато упражнявал пълновластно свещеническата си служба в онази област, като отишъл в крепостта, посветил в чест на св. Богородица Мария, именно през 850 г."[223] Тъй като тази черква е била осветена от архиепископ между 821 и 836 г., посочената за освещаване на черквата 850 г. е погрешна. Знае се, че Прибина е бил прокуден от Долна Панония в 833 г., следователно освещаването трябва да е станало по-рано. Така смята и Й. С. Асемани, който по Ханзиций пише: "... от грамотата на папа Евгений II, издадена през 824 г., е известно, че през тази година Алевин е бил Нитравски епископ в Моравия. Следователно Нитравия е била епископско седалище отвъд Дунава. Прибавя, че владението на Привина е било в Долна Панония отсам Дунава, около град Целейя. Следователно Нитрава на Привина е различна от епископското седалище Нитрава, т.е. Нитрия, разположена отвъд Дунава".[224]

Именно затова мнозина слависти, позовавайки се само на Панонските легенди и незнаещи за съществуването на две Нитрави, сочат епископията на Методий на територията на днешна Словакия.

"Там присъствали Кецел, Унцхат, Котемир, Ливтемир, Зуербенс, Силиц Вулкма, Витемир и 23 други, чиито имена са споменати. Те видели и чули взаимната любезност между Луитпрам и Привина в Деня, когато била осветена църквата, т.е. на 24 януари. Тогава Привина предал своя презвитер, на име Доминик, в служба и под разпореждане на архиепископ Луитпрам, а Луитпрам предоставил на презвитера свобода да отслужва литургията в неговата епархия, като му поверил грижата за църквата и за народа, както изисква свещеническият дълг. Като се връщат оттам заедно с Хецил, архиепископът осветил църквата на презвитер Зандрат, на която Хецил, в присъствието на споменатите мъже, дал земя и гора, и ливади, и очертал границата около територията. Тогава и на църквата на презвитер Еремберт, която споменатият архиепоскоп осветил, Хецил дал земи, доколкото са имали там Енгелдих и

двамата му сина и презвитер Еренберт, и очертал границите на имотите на споменатите мъже. И така, след като изминал почти две или три години, осветил в Залапургис църквата в чест на св. Руперт, която с всичко горепосочено Привина отдал на Бога, на св. Петър и на св. Рудперт, за да я имат Божиите мъже от Залцпург с право на ползване на вечни времена. А след това, по молба на Привина, архиепоскоп Луитпрам изпратил от Залцпург майстори, строители и зографи, и резбари, и дърводелци, за да построят близо до града на Привина достолепна църква, която там Луитпрам наредил да се построи, и постановил да се съблюдава църковната уредба; в тази църква почива, наскоро погребан, Адриан. В този град се намира и църквата, посветена на св. Йоан Кръстител, а извън града – в Дудлепи, в Узитис, в Бузивиха, в Бетовия, в Степиреперх, Линдолуес – Кирхен, в Ризи, във Виейдбиерес–Кирхен, в Изангримес–Кирхен, в Б. – Кирхен, във В. – Базилика, са осветени по времето на Луитпрам църкви, а и в Отахерс – Кирхен и в Палпрумес – Кирхен, и на други места, където са пожелали Привина и неговият народ. Всички те са построени по времето на Привина и са осветени от Ювавенските (залцбургските) предстоятели. И така, достигнало до знанието на преблагочестивия крал Людовик, че Привина бил благосклонен към службата на Бога и към служителите му, и след като се съветвал многократно с някои от своите доверени хора, му отстъпил в пълна собственост това, което по-рано имал като бенефиций, с изключение на онези имоти, които очевидно се отнасят към епископството на Ювавенската църква – именно към (църквите на) княза на апостолите св. Петър и (на) преблажения Рудберт, където почиват тленните му останки, на което, както се знае, по това време начело стои като ръководител достопочтеният архиепископ Луитпрам. По тази причина господин сеньорът, нашият крал, определи точно имотите, които тогава били отдадени лично от него по тези места и които можело занапред да се увеличат още повече с Божия милост, за да могат без човешки възражения и съдебни потвърждения да се прикрепят за веч-

ни времена към местата на споменатите светци. Присъствали следните: архиепоскоп Луитпрам, епископ Ерхенберт, епископ Ерхенфрид, епископ Хартуиг, Карломан, Людовик, Ернст, Рапот, Веренхер, Пабо, Фрител, Тахов, Диктерих, Ваних, Геролт, Ливетолт, Дитер, Волфреги, Ихи, Егилолф, Пуобо, Аделбрехт, Мегингох. Също Алдпрат, Удалрих, Перенгер, Манголт. Това е било обявено в Регенспурх през 848 г., индикт XI, на 12 октомври. Наистина, докато живял този крал Людовик, не намалил църковните имоти, нито отнел нещо от властта на споменатия престол, а насърчаван от архиепископа, се стараел, колкото можел, да се увеличава това, което служело първоначално за увеличаване на божиите служители там. След смъртта на презвитер Доменик там бил изпратен заедно с дякон и духовници Зуварнагел, презвитер и православен учител. След него пък Луитпрам отправил Алтфрид, презвитер и магистър на тази наука. Него приемникът на Луитпрам Адалвин назначил там за архипрезвитер, като му поверил ключовете на църквата и грижата за целия народ, която след онзи трябвало да поеме той. Когато и той починал, за архипрезвитер бил назначен Рихапалд. **Той останал там дълго време,** изпълнявайки службата си пълновластно, както му бил наредил неговият архиепоскоп, дотогава, **докато някакъв грък, на име Методий,** след като изнамерил наскоро славянските букви, превеждайки мъдро от латински език Римската доктрина и необходимите латински книги (на славянски език), станал причина да се изоставят от целия народ на страната литургиите, Евангелията и църковната служба на онези, които ги отслужвали на латински. **Не можейки да понесе това, той (Рихапалд) се върнал в Ювавенската епархия.** И така през 865 г. достопочтеният Ювавенски архиепископ Адалвин отслужил Рождество Христово в крепостта на Хецило, наречена по-късно Мозебурх (Блатноград на славянски – б.р.), която той бил наследил след смъртта на баща си Привина, когото моравците убили; и на онзи ден отслужил там църковна служба. А на следващия ден осветил църква в чест на св. първомъченик Стефан във владението на Витеймар. А пък на 1 януари

осветил в Оркаб църква в чест на св. Архангел Михаил в имението на Хецило. Пак през същата година, на 13 януари, осветил във Верде църквата в чест на св. апостол Павел. И на 14 януари същата година осветил в Спихун църква в чест на св. Дева Маргарита и т.н. В Тремберх осветил църква в чест на св. Лаврентий. Във Фискаре осветил през същата година църква. И на всяка една църква поставил собствен презвитер. А по-късно, когато отишъл отново в онази страна, за да извърши конфирмация* и да проповядва, се случило, че отишъл в онова селище, наречено Цела, собственост на Унзаторис. Там трябвало да освети построената църква, която е осветил в чест на княза на апостолите св. Петър и назначил там собствен свещеник; църквата на Страдах осветил в чест на св. Стефан. А във Верде осветената в чест на княза на апостолите св. Петър църква процъфтява. После пък осветил три църкви: една в Квартинаха – в чест на св. Йоан Евангелист, втората – в Михилихес Кирхен, третата – в Абланха, на които назначил собствени свещеници. **От времето прочее, откогато с едикт и разпореждане на император Карл народът на Източна Панония започнал да се управлява от Ювавенските предстоятели, досега са изминали 75 години,** като никой епископ, дошъл от другаде, не е имал църковна власт в пограничните области, не се е осмелявал да служи там своята служба повече от три месеца, преди да е представил на епископа отпусно писмо. **Това, разбира се, било съблюдавано дотогава, докато се появило новото учение на Методий Философ".**[225] Накрая на Меморандума залцбургският архиепископ отново точно определя мястото на Методиевата епархия. Посочва къде се е появило новото учение на Методий Философ: сред "народът на Източна Панония", "в пограничните области".

От цитираното дотук виждаме: вследствие на разпореждането на Карл Велики на въпросната територия до отиването на Методий, в течение на цели 75 години Залцбургската архиепископия е могла да упражнява църковното си върховенство.

---

* Буквално 'утвърждаване, заякчаване'. Миропомазване, извършвано от архиепископа в тържествена обстановка, с цел да се укрепи религиозната вяра.

Според Залцбургския меморандум Методий е извършвал епископската си, а по-късно и архиепископската си дейност в Долна или Източна Панония, а не в Горна Панония, в Блатненското княжество или още по на север, т.е. в Моравия, явяваща се тогава северна съседка на Панония, а днес лежаща на територията на Словакия.

Борислав Иванчев също правилно констатира, че спорът между Залцбургската архиепископия и Римската курия избухва именно за Долна Панония, а не за Горна Панония (където е бил бенефицият на Коцел) или за северната ú съседка Моравия: "Обстановката, в която възниква този документ, защитаващ правата на залцбургските архиепископи върху Долна Панония, е напрегната. Между папската курия и Източнофранкското кралство на Лудвиг Немски (843 –876), подкрепян от залцбургските архиепископи, се води борба за влияние сред покръстените славянски и други народи. *По това време немските мисионери в Б(ългари)я са изместени от папски мисионери, които по-късно са изместени от византийски. Епископът на Пасау Херманрих (866–874), който се върнал от бълг(арската) столица Плиска, с огорчение, както и другите суфрагании (подчинени – б.р.) епископи от Залцбург, вижда нова опасност в лицето на Методий, пратен от Цариград, а след това делегиран от Рим. Тази опасност надвисва над част от тяхната сфера на влияние – каринтийските славяни от Долна Панония, приобщени от 75 г. към християнството от залцбургски мисионери.* (Курсивът мой – П. Ю.) Папа Адриан II (867–872) току–що е възобновил специално за Методий древното архиепоскопско седалище Сирмиум (Срем, дн. Сремска Митровица) и го праща при Коцел (861 – 874) в Панония, за да отслаби влиянието на франкската продърж(авна) църква и да забие клин между нея и бълг(арската) държава, граничеща по това време с Панония. Методий е посрещнат враждебно от залцбургското немско духовенство, което не успява да удържи позициите си в Панония, след като там се появяват проповедници на слав(янски) език. Авторът на З(алцбургския) м(еморандум) си поставя за цел да докаже, че

немските архиепископи имат истор(ическо) право на духовна власт над Панония и че Методий незаконно е назначен за архиепископ. *С Меморандума залцбургските църковници оправдават и своя съд над Методий. Те изтъкват, че в Долна Панония, преди да дойде "някой си грък, по име Методий", църковната власт е в ръцете на архипрезвитер Рихбалд.* (Курсивът мой – П. Ю.) С "новоизмислената" слав(янска) писменост Методий започнал да измества лат(инския) език и лат(инската) писменост заедно с римската вяра. Съгласно Меморандума Методий подлежи на църковен съд, защото залцбургският епископ, имащ духовна власт в Панония, не го е снабдил с необходимото удостоверение да извършва служба. Меморандумът е предназначен за папата, за крал Лудвиг Немски и за имп(ератор) Людовик II.

З(алцбургският) м(еморандум) е много важен извор за кирилометодиевската и за слав(янската) история. В него за пръв път се споменава обстоятелството, че Методий с новооткритата слав(янска) азбука измества лат(инския) език и лат(инското) богослужение. Освен това се дават обширни сведения за историята на Панония, Каринтия и Залцбургската църква от края на VII в. до втората половина на IX в., като се споменават и някои по-ранни събития. Авторът използва стари хроники и документи, а събитията от по-ново време предава според лични наблюдения и впечатления на съвременници. В З(алцбургския) м(еморандум) се поместват истор(ически) сведения за бягството на панонския княз Прибина в Б(ългари)я след 830 г. и за проповедническата дейност на Методий в Панония и Каринтия. В една добавка (Excerptum de Carantanis) се споменава за смъртта на Методий (885)".[326]

От това сбито и обективно описание обаче липсва една–единствена информация, която за нас в случая е най-важна, а именно къде в действителност се е намирала епархията на Методий?

Наистина Борислав Иванчев сочи, че Залцбургският меморандум защитава "правата на залцбургските епископи върху Долна Панония"[227], но по-нататък употребява Долна Панония наравно с Панония, т.е. вече не се съобразява със са-

мия Меморандум, в който навсякъде и последователно се говори само за Долна Панония. В целия цитиран извор ще срещнем названието Панония, без определението "Долна", единствено в изречения, където това не е нужно, например "Как *тази част от Панония* преминала към Ювавенската (Залцбургската) епископия?"[228] (Курсивът мой – П. Ю.) Но с това всъщност авторът на Залцбургския меморандум е подчертал още по-добре, че **в случая става дума за една точно определена част от Панония, за Долна Панония, а не за цяла Панония.** Даже нещо повече: в извора преди всичко се говори само за онази част от Долна Панония, която е обхващала "земите на каринтийците и съседните им области, западно от река Драва до устието ú в река Дунав".[229] На тази база може категорично да се твърди – борбата между Римската курия и Залцбургската архиепископия се е водила за южната част на Долна Панония, т.е. за територията на междуречието на Драва и Сава до вливането на Драва в Дунав и за земята на каринтийските славяни, именно там папа Адриан II е ръкоположил Методий за епископ.

Освен това – предизвикалата такива спорове територия е лежала южно от бенефиция на франкския васал княз Коцел. Точно по тази причина употребата на названието Панония вместо последователно срещащото се в Меморандума "Долна Панония" ще доведе до неправилна и неотговаряща на историческата истина верига от заключения: щом става въпрос за Панония изобщо и тъй като бенефицият на княз Коцел е бил там, то някои са склонни да отъждествяват панонската дейност на Кирил и Методий, а особено тази на Методий, с извършената просветителска работа в двора на Коцел, независимо от обстоятелството, че последната всъщност е била едно кратко отклонение, направено след четиридесетте месеца на Моравската мисия. Същевременно видяхме и друго: междуречието на Драва и Сава тогава е влизало в границите на Панония, та даже и значителна част от Българска Моравия, което показва и названието ú, имащо два варианта: Панонска Морава или Панонска Моравия.[230] Всичко казано дотук ни дава основание

да повторим предупреждението си: там, където нещата са определени съвсем точно от географска гледна точка (както например Долна Панония), в никакъв случай не бива да ги заместваме с имащи по-широк и по тази причина по-малко конкретен смисъл понятия, в случая само с Панония, защото това ще направи невъзможно едно отговарящо на историческата истина дефиниране на онази област, в която са работили Кирил и Методий. Нека не изпадаме и в грешката, допусната в Кирило–Методиевската енциклопедия, където Горна Панония често се превръща в Долна Панония, например: "След дълги странствания той (Прибина) получава най-после благоразположението на немския крал, а ок(оло) 840 г. – и областта край р. Сала (т.е. Долна Панония) като бенефиций. През 847 г. Лудвиг Немски му предлага в пълна собственост областта, която притежава като феод, а самият Прибина става маркграф на новата марка *Долна Панония*".[231] (Курсивът мой – П. Ю.) Или: "Лудвиг назначава за маркграф на *Долна Панония* (земите между Драва и Дунав) княз Прибина, който след прогонването му от Нитра се установява в земите около Балатонското езеро".[232] (Курсивът мой – П. Ю.) В случая да се спори е повече от излишно – достатъчно е само да погледнем там публикуваната карта (поместена и в нашето изложение на с. 123), за да се убедим веднага: **бенефицият на Коцел около р. Зала (Сала) се е намирал не в Долна, а в Горна Панония.**

Бенефицият на Прибина (846–861) и по-късно на сина му Коцел (861–864) можем да наречем Панонско княжество, в никакъв случай обаче не можем да го наречем Долнопанонско княжество (от една страна, то е заемало част от Горна Панония, а от друга, тогава дори и околностите на Пейч са били все още притежание на Залцбургската епископия, т.е. представлявали са своеобразен клин между Горна и Долна Панония), както това правят Христо Коларов, Георги Сотиров и Борислав Иванчев, автори на статии в Кирило–Методиевската енциклопедия. А ако все пак го направим, ще се съгласим с две противоречиви и поради това несъвместими констатации на посочените автори.

Първата: В "столицата на Долнопанонското княжество, т.е. на Коцел, в Блатноград се е намирало седалището на залцбургския архиепископ".[233] Втората: "Обстановката, в която възниква този документ (Залцбургският меморандум – б. м. П. Ю.), защитаващ правата на залцбургските епископи в Долна Панония, е напрегната. Между папската курия и Източнофранкското кралство на Лудвиг Немски (843–876), подкрепян от залцбургските архиепископи се води борба за влияние сред покръстените слав(янски) и други народи".[234]

От посочените две противоречиви констатации се разбира, че Людовик Немски, един от най-могъщите тогава европейски крале на не по-малко могъща държава, в напрегната обстановка води борба с папската курия за влияние сред покръстените славянски и други народи в своето собствено кралство, а пък залцбургският архиепископ иска да си възвърне от папата онези земи, в които се е намирало седалището му!

Да ме извинят цитираните и твърде начетени учени, но тяхното твърдение за мен е не само немислимо, то е даже комично. Не бих могъл да си представя, че един от най-могъщите владетели на тази епоха, крал Людовик Немски, се е борил, за да разпростре влиянието си върху част от собственото си кралство, а "пълновластният и преблагочестив" залцбургски архиепископ е искал да си възвърне от папата собствения си диоцез, където не само се е намирало седалището му, но е могъл с неограничени правомощия да упражнява духовното си върховенство, за кратко време да освети няколко десетки църкви и т.н.

Нека не изостряме още повече абсурдността на посочените твърдения, а отново да подчертаем: нито бенефицият на Коцел, нито седалището на залцбургския архиепископ са били в границите на Долна Панония, което е валидно още и от публикуваната в Кирило–Методиевската енциклопедия карта (с. 200). Бенефицият на Коцел – както вече неколкократно посочихме – е лежал в Горна Панония, тогава безспорно в рамките на Франкската империя, а борбата между Залцбургската архиепископия и Римската курия се е водила за "ничията земя" в Долна

Панония, за онази територия, в която папата специално за Методий възстановява някогашната Сирмиумска епископия.

Върху въпросната територия Залцбургската епископия е предявявала своите права по вече споменатите причини: там в течение на 75 години нейните мисионери са разпространявали Божието слово сред авари и славяни. Последното е забелязано добре и от Борислав Иванчев: "Епископът на Пасау Хермарих (866–874), който се е върнал от бълг(арската) столица Плиска, с огорчение, както и другите суфраганни епископи от Залцбург, вижда нова опасност в лицето на Методий, пратен от Цариград, а след това делегиран от Рим. Тази опасност надвисва над част от *тяхната сфера на влияние – каринтийските славяни от Долна Панония*, приобщени от 75 г. към християнството от залцбургските мисионери"[235] (курсивът мой – П. Ю.).

Или с други думи, според Борислав Иванчев опасността от дейността на Методий заплашвала влиянието на залцбургския диоцез не в околностите на Балатон, а сред "каринтийските славяни от Долна Панония", които са живели в междуречието на Драва и Сава и никога не са влизали в бенефиция на Коцел. Всичко това се потвърждава и от данните на Залцбургския меморандум.

Нека да цитираме свързаните с последното изречение на Меморандума разяснения на Асемани: "наистина от древни времена римляните са управлявали отвъд (на юг от) средната част на Дунава в областта Долна Панония и съседните ѝ области. Те наистина са държали под властта си готите и япидите (гепидите). Но след 377 г. и повече от Рождество Господне, след като преплавали от местоживелищата си, намиращи се в северните части на Дунав, където обитавали пустинни места, хуните изтласкали римляните, готите и гепидите".[236]

Ако погледнем къде са живели готите и гепидите в периода около 377 г., ще имаме достоверна представа за точното географско определяне на мястото на епархията на Методий. Това е важно, защото, от една страна, тази територия е искал залцбургският архиепископ от римския първосвещеник, а от друга, тъкмо на тази

Стара земя на гепидите папа Адриан II под върховенството на Римската курия е възстановил епархията, за да я даде на Методий.

Древната родина на готите е крайбрежието на Балтийско море, откъдето от II в. пр.н.е. те започват да се преселват на юг, стигайки до Черно море. От III в. сл.н.е. започнали да извършват непрекъснати набези в Римската империя и да опустошават нейните гранични области. Император Луций Домиций Аврелиан през 275 г., само пет години след провъзгласяването му от дунавските легиони за носител на най-високата титла в Римската империя, бил принуден да отстъпи на готите Дакия (въпреки че успял да възстанови другите граници на държавата си). А Готската държава била най-силна по времето на крал Херманрих в края на IV в. Но точно тогава тя била подлагана на непрекъснати хунски нападения, както това е споменато и в Залцбургския меморандум. Или с други думи: преди нашествието на хуните готите са живели в Дакия. Последната е била римска провинция, намирала се е в границите на днешна Трансилвания и в простиращата се на изток до р. Олт част от Влахия (така наречената Малка Влахия).

Следва обаче да отговорим на въпроса: къде са живели гепидите през 377 г., или както се казва в Залцбургския меморандум: "Но след 377 г. и повече от Рождество Господне, след като преплавали от местоживелищата си, намиращи се в северните части на Дунава, където обитавали пустинни места, хуните изтласкали римляните, готите и гепидите. **Но някои от гепидите все още останали да пребивават там".**[237] Първата позната нам родина на родствената на готите гепидска група от германски племена се е намирала по долното течение на р. Вистула (Висла – б. р.). Оттук – заедно с готите – гепидите се преселват в земите около Долния Дунав. Римляните удържат победа над гепидите през 250 г., а след разпадането на Хунската империя гепидите са живели на територията на Дакия. Те успели да подчинят на властта си и Сремската област, чийто главен град е бил Сирмиум (днес Сремска Митровица), където те все още са живели, когато през 870 г. папа Адриан II ръкополага Методий за епископ. През този период обаче гепидите не са имали самостоятелна държава, тя е била унищожена три столетия преди ръкополагането на Методий (около 570 г.). В тези земи, т.е. в Сирмиум и околностите му, през IX в. гепидите са живели между аварите. Те се споменават и от хрониста Павел Дякон (720 – 797) през средата на VIII в. На базата на това податката в Залцбургския меморандум – "Но някои от гепидите все още останали да пребивават там"[238] – следва да се смята за отговаряща на историческата истина.

Знаейки, че нито готите, нито гепидите са живели в Северна Моравия, за нас Залцбургския меморандум с посочването на фактите как въпросните немски племена са отвоювали родината си от Римската империя и особено за оставането на гепидите в Сремската област, е още едно потвърждение относно определянето на територията на дейността на Методий, покриващо изцяло първото, т.е. става дума за едни и същи земи, намиращи се "отвъд (на юг от) средната част на Дунава в областта Долна Панония и съседните u области".[239]

В Меморандума ще намерим и едно трето, още по-точно определение на географските координати на областта, в която е работил Методий.

Залцбургският меморандум съобщава, че през 796 г. император Карл Велики изпратил граф Аерих начело на безбройна войска, за да унищожи аварите. Аварите обаче не оказали никаква съпротива, а направо се предали. Още същата година императорът изпратил там и сина си Пипин с голяма войска, той стигнал до целта си и всички аварски първенци се предали на него: "...на връщане оттам, по силата на властта си *той потоварил Ювавенския* (Залцбургския – б. П. Ю.) *епископ Арнон да се грижи до пристигането на баща му император Карл за поучението и за църковната уредба в част от Панония около местността в Долна Пелеса отвъд (на юг от) реката, която се нарича Раба, а също така – до река Драва, а оттам – чак докъдето Драва се влива в Дунав..."* (Курсивът мой – П. Ю.)[240]

Това трето определение на географските координати поставя мястото на дейността на Методий също там, където и първите

две: на юг от р. Дунав, в зоната на Долна Панония и съседните с нея области... от река Раба на юг "чак до Драва, където Драва се влива в Дунава".[241] А тъй като хилядолетия наред реката Драва се влива в Дунава малко над лежащия на брега на р. Сава Сирмиум и не в намиращата се сега на територията на Словакия р. Морава, то епархията на Методий от 871 г. можем "да преместим" на територията на Северна Морава само ако си затворим очите пред всички автентични исторически извори от IX в.

Залцбургският меморандум съобщава още, че през 803 г. император Карл Велики пълновластно утвърдил гореспомената разпоредба на сина си Пипин и "наредил тя да бъде нерушима".[242]

Тя останала нерушима – отбелязва авторът на Залцбургския меморандум – "докато някакъв грък на име Методий, след като изнамерил наскоро славянските букви, превеждайки мъдро от латински език Римската доктрина и необходимите книги (на славянски език), станал причина да се изоставят от целия народ на страната литургиите, Евангелията и църковната служба на онези, които ги отслужвали на латински".[243]

В извора четем още: "От времето прочее, откогато с едикт и разпореждане на император Карл *народът на Източна Панония започнал да се управлява от Ювавенските предстоятели*, досега са изминали 75 години, като никой епископ, дошъл от другаде, не е имал църковната власт *в пограничните области*, освен Залцбургските духовни управители, нито презвитер, дошъл отдругаде, се е осмелявал да служи там своя служба повече от три месеца, преди да е представил на епископа отпусно писмо. Това, разбира се, било съблюдавано там дотогава, докато се появило новото учение на Методий Философ."[244] (Курсивът мой – П. Ю.) Тук още веднъж трябва да подчертаем: тъй като източната граница на Франкската империя е минавала по р. Дунав до устието на р. Драва, то в Меморандума не може и да става дума за Блатноград на Коцел, а още повече пък за някаква франкска държавна граница в Северна Моравия. От разглеждания извор е ясно, че в случая Залцбургската архиепископия е искала да осигури духовната власт и върховенството си не там, където тя вече

е била установена, т.е. в бенефиция на Коцел, а в древната Илирия, по-късно Панония Савия, намираща се в междуречието на Драва и Сава, а още в Далмация, Горна Мизия и Дакия, в територии, лежащи в границите на Южната, Българска, Морава.

Видно е, че в този автентичен исторически извор има няколко точни географски определения на мястото на епархията на Методий и всички те единодушно и категорично сочат, че то е било в Долна Панония или Източна Панония и съседните ú области – точно там, където папа Адриан II ръкополага Методий най-напред за епископ, а после за архиепископ.

В Залцбургския меморандум няма и една-единствена податка за това Методий да е проповядвал Божието слово и на територията на днешна Словакия преди 871 г. А е невъзможно да си представим залцбургският архиепископ да не е протестирал, ако Методий действително е развивал дейност в тези земи. Впрочем Методий не е могъл да работи едновременно както в Долна Панония, респективно в южна Великоморавия, така и в северната, по-малка, Моравия. Обективните исторически обстоятелства изключват всякаква възможност за подобно предположение, тъй като, както вече споменахме, владетелят на южната Великоморавия Светополк разширява властта си и върху северната, по-малка, Моравия едва след 873 г.

Значителна част от Южна или Българска Морава, цялата нейна северна територия е лежала в Долна Панония. По тази причина всички тогавашни извори са я наричали Панонска Морава или Панонска Моравия.[245] И тази Панонска Моравия в никакъв случай не може да се смесва с намиращата се на територията на днешна Словакия някогашна Моравия, тъй като последната никога не е била в Панония. Но както по-късно ще видим, преводачите погрешно са превеждали "Панонска Моравия" като две понятия – като "Панония" и като "Моравия".[246] И така според изворите Моравската мисия на Кирил и Методий е била в Панонска Моравия, а според преводачите – в Панония и в Моравия. Същевременно до разделянето на единното понятие на две е било невъзможно Панонска Моравия да се поставя на територията на

днешна Словакия. Но след произволното раздробяване на понятието на две "независими" части, т.е. на Панония и Моравия, Моравия – лишена от точното си географско местоопределение – е могла да бъде поставяна едва ли не навсякъде. По този начин – вече само като Моравия – тя е била идентифицирана с онази Моравия, която днес е на територията на Словакия.

За да се убедим, че значителна част от въпросната южна Моравия е била действително в Долна Панония, нека разгледаме картата на Панония, приложена във връзка с т. нар. Блатненско княжество. (Вж. с. 123 от нашето изложение.) На публикуваната в Кирило-Методиевската енциклопедия карта обаче въпросната Долна Панония е твърде редуцирана. От една страна, тясната полоса от Естергом надолу по течението на р. Дунав до устието на р. Драва е включена в Горна Панония, а от друга, от Долна Панония е отнета онази част, която тогава се е намирала в границите на българската държава, т.е. Сремската област, чийто център (а и на Долна Панония) е бил Сирмиум (днес Сремска Митровица). За да може читателят по-добре да се ориентира в утвърдилите се още по време на Римската империя географски реалии, нека вземе отново под внимание публикуваната на с.125 в нашето изложение географска карта. На нея се вижда, че не само Sirmium, градът в който Методий е бил ръкоположен за епископ от папа Адриан II, а още и Белград (Singidunum) са били в Долна Панония, т.е. през IX в. те са били в границите на българската държава.

СВЕЩЕНОДЕЙСТВАЛ ЛИ Е МЕТОДИЙ И В МАЛКА МОРАВИЯ

Дали териториалните завоевания на княз Светополк през периода 873–880 г. са предоставили възможност на архиепископ Методий да разшири дейността си и в намиращата се на територията на днешна Словакия Моравия?

Още около 846 г. Великоморавия прави опити да се освободи от франкската зависимост. От своя страна

Франкската империя организира редица – успешни или безрезултатни – походи най-напред срещу Ростислав, а после срещу Светополк,* за да надделее над стремежите за независимост на великоморавците. Например през 855 г. съюзническите войски на Людовик Немски и на българския кан Борис-Михаил, опустошили и оплячкосали голяма част от Великоморавия, а обсаденият в крепостта Дивина (Довина) княз Ростислав в затрудненото си положение се принудил да положи клетва за вярност. Това обаче не означавало отказване на великоморавския княз от борбата за независимост – като отговор на горното нахлуване, войските му извършили набези и опустошения във франкските земи на десния бряг на р. Дунав. През 858 г. Людовик Немски наредил на сина си Карломан да сломи съпротивата на великоморавците. Но престолонаследникът се обърнал срещу баща си и потърсил съюза на великоморавския княз (861–863). В създалото се положение Людовик Немски бил принуден да събере войска и да се съюзи с българите в борбата срещу Великоморавия.

Борбата срещу франките е още по-успешна по времето на княз Светополк I – независимо че последният се бил заклел да остане лоялен към франките до смъртта си и да плаща наложения му от Людовик Немски годишен данък. След положената през 873 г. клетва обаче Светополк действително успява да разшири владенията си с нови територии за сметка на съседите си. Най-напред той овладял намиращите се северно от Великоморавия български земи в междуречието на Дунав и Тиса, а след това – междуречието на Гарам и Северна Морава, т.е. околностите на Нитра. Написаното през 900 г. писмо на залцбургския архиепископ Теотмар до папа Йоан VIII доказва, че Светополк е завоювал тези територии заедно с Малка Моравия едва през периода 873–880 г.

Виждайки колко трудно е с оръжие да се държи в зависимост Светополк, Людовик Немски негласно се примирил с откъснатите от държавата му територии, даже неговият нас-

ледник Арнулф през 890 г. отстъпил на Светополк и чешките земи. По тази причина не бива да се учудваме, че Светополк през 892 г., усещайки отстъпчивостта на франките и съзнавайки собствената си мощ, решил да извоюва пълната си независимост. Във войната франките били подпомагани от икономическата блокада на българите* по отношение на Великоморавия, а от унгарците – със значителни войски.

През втората година на войната Светополк починал. През 895 г. чешките племенни княжества отново станали васални на Франкската империя, а Великоморавия била покорена от завоюващите родината си маджари, дошли през същата година през Верецкия проход на Карпатите. Единствено малка Моравия успява да запази относителна независимост, тя се превръща в Моравско маркграфство. Нейното управление обаче, след двамата сина на Светополк – Светополк II и Моймир II, минало в ръцете на първенците от местното племе славник, които вероятно са били владетели там до идването на Светополк.

Описаното в тогавашните автентични исторически извори формиране на територията на Великоморавия категорично изключва възможността Кирил и Методий да са осъществили Моравската си мисия в Северната, Малка Моравия и преди 873 г. и епархията на Методий да е била също в Малка Моравия, която днес се намира в Словакия, но е неоспоримо, че след 873 г. дейността му се е разпространила и там.

Твърдението на Меморандума, че епархията на Методий се е намирала в някогашните земи на гепидите, на юг от р. Дунав, на територията на Долна Панония и граничещите с нея провинции, макар и по косвен начин се потвърждава и от друг автентичен исторически извор, това е писмото на папа Евгений II(824–827)[247], писано през 825 г., в него между другото се споменават и двама князе, Тутунд на аварите и Моймир на моравците. Титулът е следният: "Епископ Евгений, раб на рабите Божии, до епископите

* Българите приели задължението да не доставят сол на Южна Моравия.

Ратфред – на светата Фавианска (днес Виенска), и до Методий* – на Спекули – Юлиенската църква, която се нарича и Соригутуренска, а и до Алевин – на светата Нитренска църква, а също и до Анон – на светата Ветварска църква; а още до князете Тутунд и Моймир, и до знатните, войската и народа на Хуния, която се нарича и Авария, и на Моравия". Текстът започва така: "Поради желанието за спасение на душите ви, най-скъпи во Христе синове, когато чухме за покръстването ви в християнската религия и за преуспяването на светата вяра и на делата ви, ние бяхме обхванати от върховна радост и ликуване. Вестоносец на тази желана вест беше достопочтеният Уролф, архиепископ на светата Лавреакска църква и пресвят наш брат, и ваш духовен баща, който чрез своята света проповед ви е създал като деца, осиновени от Бога. И така, той, идвайки на доклад в храма на апостолиците, ни препоръчва да подкрепим създаването на новата църква с нашата апостолическа благословия, която е учредил да бъде управлявана по католически. *У тях отдавна, още по време на римляните и гепидите, както става ясно от неговото изложение, в седем епископски области техните предшественици са получили епархии със свое митрополитско право.* (Курсивът мой – П. Ю.) Според това право и тоя закон, споменатият предостоен в Бога архиепископ е поел задължението като евангелски сеяч сам той да засее дълго отхвърляните семена на небесния живот и да отгледа за вас кълновете, покълнали отново в душите ви, за да бъдат спечелени за Господа Христа, *в онази земя, отрано християнизирана и поверена на грижата на неговите стари предшественици, която с тайното застъпничество на всемогъщия Бог сега имате в наследство.* (Курсивът мой – П. Ю.) Този тъй учен служител на Божието

* Асемани обръща вниманието ни на следното: хронистите Балбин и Песина пишат, че "този Методий е бил по народност илириец и че бил различен от гръка Методий (Асемани приема солунските братя за гърци – б.р.), който по-късно е дошъл в тези земи с брат си Кирил и е изпълнявал длъжността архиепископ на Моравия и Панония". Вж. **Асемани, Й. С**. Пос. съч., с. 115.

слово, познавайки го като необходим във всяко отношение за вашето спасение, изпитан във вяра и пример, ние ви изпратихме от страната на светата майка – Римската църква, за управител и с каноническо решение поверяваме нему и на неговите приемници да упражняват нашата апостолическа функция и епархиалното и църковното право, и практиката, и властта на неговите предходници, именно на архиепископите на светата Лавреакска църква, в гореказаните области на Хуния, която се нарича и Авария, в Моравия, а също и в провинциите Панония и Мизия, като потвърждаваме решението на този наш декрет с подпис".[248]

От писмото на папа Евгений II категорично се изяснява, че в него става дума за онези територии, които само след половин век Залцбургската архиепископия ще иска да си възвърне обратно от Рим, а именно земите, лежащи южно от р. Дунав, Долна Панония и граничещите с нея провинции, където "... отдавна, още по времето на римляните и гепидите, ...в седем епископски области техните предшественици са получили епархии със свое митрополитско право".[249]

Най-интересната податка за нас от споменатото писмо е, че в тези южни земи княз на моравците е бил Моймир I. Защото само в този случай папа Евгений е могъл да адресира до него следните думи: "...в онази земя, ...която с тайното застъпничество на всемогъщия Бог сега имате в наследство".[250]

Та нали трябва да се съгласим: ако Моймир е бил княз в далечната, в Северната Моравия, сега намираща се на територията на Словакия, то той дори и "с тайното застъпничество на всемогъщия Бог" не ще да е могъл да бъде наследник на някогашната земя на гепидите, разположена около Белград в сегашната Сремска област. Защото тези гепиди обитавали Дакия, а по-късно, към средата на VI в. земите около Сирмиум (днес Сремска Митровица) и Сингидунум (днес Белград). А ако – както тук стана видно – Моймир I е бил наследник на гепидите именно в близката до Белград Сремска област, то тогава и Ростислав, поканил Кирил и Методий, е управлявал тъкмо в тези земи. Вече

изяснихме, че съгласно Фулденските анали през 846 г. Людовик Немски в действителност точно в тези области поставя за княз Ростислав на мястото на Моймир I, който пък от своя страна дотогава е бил княз на славяните, населяващи поречието на р. Маргус (Българска Морава).[251]

Не по-малко интересно за нас е, че писмото на папа Евгений II, смятано от мнозина за фалшификат на епископа Пилгрим (971–991) от Пасау, сочи: Алевин е бил епископ на "светата Нитранска църква".[252] Според документа този град е бил в онази Моравия, която се оформила на част от територията на някогашния Аварски каганат. И тъкмо последното има изключително важно значение за нас – **въпросната Моравия се е простирала не само в Панония, но и в Мизия.** Или се налага заключението: старият град на Прибина – Нитрава, е бил в междуречието или на Драва и Сава, или на Дрина и Българска Морава.

Същевременно за нас е абсолютно безинтересно дали споменаваното писмо има за свой автор папа Евгений II, или е фалшификат на Пилгрим, епископа на Пасау. Защото решаващият аргумент в случая е: епископът на Пасау – Пилгрим, и неговите съвременници все още са знаели, че Моравия на Моймир I се е простирала не само в Долна Панония, но и в Мизия, където е бил градът на Прибина – Нитрава.

Тази постановка се потвърждава и от писания през XIII в. труд "История на архиепископията в Пасау и баварските княжества"[253], когато в него се изброяват областите, подчинени на основаната по времето на папа Симахий (498–514) и предшестваща Залцбургската – Лорхска архиепископия, между които фигурира Панония и Мизия, като и тук градът Нитрава се поставя в Мизия.

Според едно по-късно разпореждане (датира се около 830 г.)[254] в църковно отношение Панония бива подчинена на Залцбургското архиепископство, а Северна Моравия, намирала се на територията на днешна Словакия, на епископията в Пасау.

Успоредно с цитираните точни географски координати тук изложеното становище за мястото на епархията на Методий в Долна Панония косвено се потвърждава и от друго обстоятелст-

во – срещу епископската дейност на Методий е протестирала не епископията в Пасау или Регенсбург, а Залцбургската епископия. Та нали през средата на IX в., както отбелязва и Георги Сотиров, властта над Горна Панония е била в ръцете на епископа на Пасау, а дейността и интересите на Залцбург са насочени в южна посока, в Каринтия и Долна Панония: "В християнизацията на Горна Панония (Източната марка) освен манастирите "Кременсмюнстер", "Нидералтайх" и "Моденсее" участват регенсбургските манастири "Св. Емерам" и "Метен", Фрайзингската църква и манастирът "Мосбург". Върховното ръководство е в ръцете на регионален пасауски хорепископ (мисиен епископ, без постоянно седалище – б. м. П. Ю.). Дейността на Залцбург е насочена предимно на юг, в Каринтия и Долна Панония. Там, в "земята на каринтийците и техните съседи", Залцбургската митрополия първоначално със съгласието и съдействието на франкските императори назначавала хорепископите".[255]

Намиралата се на територията на днешна Словакия Моравия, и според тук цитирания Георги Сотиров, е била диоцез на Пасау: "Безспорно духовници и проповедници от Аквилейската патриаршия са могли да попадат в Моравия, но е трябвало да се съобразяват и с Пасау – само в източните части на страната са могли да действат по-самостоятелно. Ала и опитите на Пасау да наложи своя църковна юрисдикция едва ли са напълно успешни, дори само поради съперничеството на Залцбург. *Протестното писмо на баварските епископи до папа Йоан IX от 900 г. не може да бъде доказателство, че властта на Пасау над Моравия е била реална през първата половина на IX в.* (Курсивът мой – П. Ю.) Пасауската традиция усилено се старае да докаже своя примат над тези територии, като го свързва с покръстването на тамошното население. Например в разказа на кременсмюнстерския монах Бертхолд се казва, че пасауският епископ Регинхар покръства около 831 г. целия моравски народ".[256] N.B!!!

Ако разгледаме картата, публикувана на стр. 718 на том първи от Кирило-Методиевската енциклопедия, отново ще се убедим, че докато дейността на Пасау е насочена към терито-

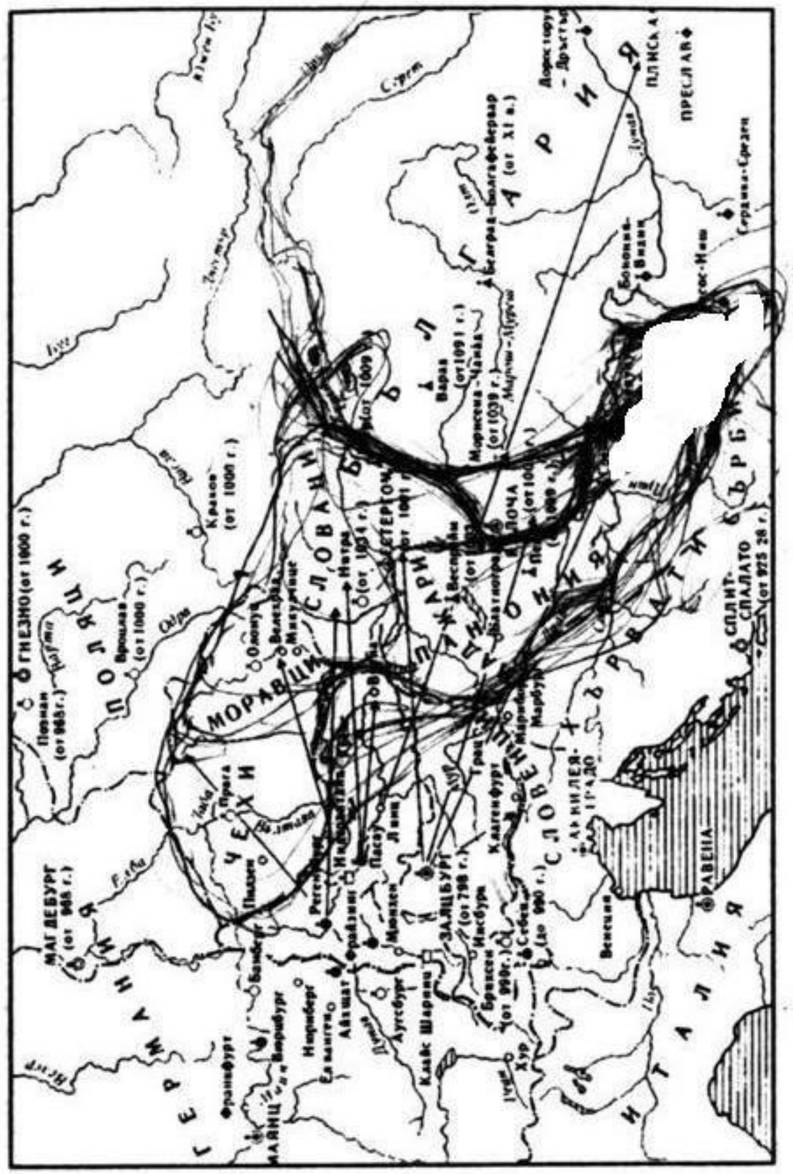

Залцбургска архиепископия

(Картата публикуваме по Кирило-Методиевска енциклопедия, т. I, с. 718, София, 1985)

рията на днешна Словакия, дейтелността на Залцбург се разгръща в Каринтия и Долна Панония.

По този начин ще разберем защо именно залцбургският архиепископ Адалвин е инспиратор на преследването и осъждането на Методий и защо именно Залцбургската архиепископия протестира против ръкополагането на Методий за епископ в Сирмиум от папа Адриан II.

Ако Методий е проповядвал Божието слово не в южната, в Българската Моравия, а на север, на територията на днешна Словакия, тогава през 870 г. той щеше да бъде съден не в устроения от Адалвин църковен събор в Залцбург, както е и станало, а в Пасау, защото след 830 г. Северна Моравия в църковно отношение е била подчинена на епископията в Пасау. Нататък: едва ли може да се смята за някаква случайност, че през 880 г. – по искане на Светополк – папа Йоан VIII ръкополага за епископ в Нитра Вихинг, който дотогава е бил презвитер в Пасау. И още нещо: не е документирано мястото на синода, където архиепископ Методий е бил съден. Повечето от авторите сочат Регенсбург, но Людовик Немски съвсем неинцидентно предоставя възможност на залцбургския архиепископ да отстрани Методий.

Още през 798 г., по волята на Карл Велики Залцбургската архиепископия излиза на приматно място сред всички немски архиепископии. Така епископите в Пасау, Фрайзинген, Регенсбург и Бриксен биват подчинени на залцбургския архиепископ, но това в крайна сметка не е ликвидирало съществуващото съперничество между Залцбург и Пасау.

Досега впрочем анализирахме въпроса за мястото на епархията на Методий въз основа на сведения, дадени от две най-компетентни в случая лица. Едното от тях е папа Адриан II, който ръкополага Методий за епископ в Сирмиум, а другото е залцбургският архиепископ или близкостоящо до него духовно лице, протестирало срещу решението на папата Методий да свещенодейства в Долна Панония, в Сирмиум.

А с какви данни разполагаме от третото най-компетентно лице – епископ Методий, по отношение на точното географско определяне на мястото на епархията му?

Отговорът на Методий на устроения от Адалвин синод във връзка с обвинението, че свещенодейства в чужда църковна област, също ни убеждава, че епархията му е била в Сирмиум на брега на р. Сава, т.е. във възобновения от Римската курия и пряко подчинен на нея голям старинен диоцез Илирик.

Според автора на Пространното житие на Методий противниците му, които са го затворили, малтретирали и съдили като узурпатор на чужд диоцез, са предоставили следното обвинение: "В нашата област учиш". А сам Методий гордо е отговорил на обвинителите си: "Ако знаех, че е ваша, аз бих се махнал, но тя е на св. Петра".[257]

Този отговор на Методий е ясен – той свещенодейства не в чужда църковна област, защото епархията му de facto и de jure е била подчинена не на франкската или баварската църква, а на "престола на свети Петър", т.е. тя е била подчинена на Римската курия. Защото Ватикана е наричана още "престол на свети Петър" или "престол на блажения Петър". Така я споменава и папа Николай I в писмото си до архиепископ Хинкмар Реймски и други епископи в тогавашната държава на Карл Велики: "... българският княз на име Михаил, след като приел Христовата вяра заедно със своя народ, е поискал наставници и доктрина от престола на блажения Петър".[258] По същия начин нарича Ватикана и папа Йоан VIII в писмото си до словенско–хърватския княз Мутимир от 874 г.: "... там е поставен вече епископ (Методий) от катедрата на блажения Петър".[259]

С една дума, Методий добре е знаел, че в Сирмиум и околността му, за чийто епископ го е ръкоположил папа Адриан II, някога е функционирала Илирийската епархия на св. Андроник, която е била подчинена на Рим и си е оставала в това подчинение, независимо от мисионерската дейност на немските свещеници по покръстване на местното население, продължаваща тогава вече 75 години. В отговора си до синода Методий

припомня: по силата на историческите права, получили Божията благословия преди векове, Илирик принадлежи на папския престол.

Изхождайки от изследването на Дитрих, Божидар Пейчев също правилно преценява горното: "Знае се как отхвърлил Методий обвинението, че свещенодействува в чужда църковна област: той заявил, че не би я прекрачил, ако тя наистина по исторически и юридически начин принадлежеше на франкската и баварската църква. Но всъщност тя винаги е спадала към престола на "свети Петър", т.е. била е на подчинение пряко на Ватикана и това положение не преставало да действа, макар и немските епископи да го премълчават или да не го знаят, узурпирайки по този начин свещените права на папата. Последният го е обявил за архиепископ на тези земи, т.е. за свой законен наместник в тях – това е изводът на Методий пред съда. Това означава с други думи, че съдейки него, франкските епископи си позволяват да съдят папата, и то не за една негова постъпка, а за осветените от векове исторически права на папството над Западен Илирик".[260]

Методий добре е знаел посоченото и по тази причина с основание е заявил, че папството има исторически приоритет над Илирик: "И наистина, ако вие поради лакомия преминавате *старитѣ граници* (курсивът мой – П. Ю.), то пазете се: като искате да пробиете желязната планина с костен череп, да не би да си разпръснете мозъка!".[261]

Затвореният епископ с право е упрекнал немския архиепископ, че "вие поради лакомия преминавате старите граници"[262] – тогава, когато именно немското духовенство е искало да го прогони от онази някогашна илирийска архиепископия, която още от древни времена е била подчинена на Рим и затова папа Адриан II законно оторизирал Методий да упражнява епископското право в тези земи.

С горните думи Методий едва ли би могъл да се защити от нападките на немското духовенство, ако то е искало да го прокуди не от Сирмиум и неговите околности, а от Северна Моравия.

Защото Северна Моравия винаги е била подчинена на немската църква. А в този случай и дума не би могло да става за това, че немското духовенство поради лакомия преминава старите граници, т.е. определените и установените от векове граници на църковните епархии и интересите на отделните църкви.

Впрочем досега не е открит нито един автентичен исторически извор, който би могъл да посочи и най-малката следа за някакъв спор между Рим и немската църква по отношение на северните територии, конкретно за Северна Моравия. Даже обратното: познато ни е вече цитираното писмо от епископ Пилгрим[263] до папа Бенедикт VI (972–974), в което епископът претендира за юрисдикция над **Моравия в Панония-Ориенталис и Мизия,** била някога част от Римската империя и църковно надзиравана от Лауриакум. Според т.нар. "фалшифакати на Лорч" за юрисдикция над същата област претендирал и залцбургският архиепископ. В този вероятен конфликт обаче не са участвали епископът на Регенсбург, надзиравал територите на север от р. Дунав, и епископът на Прага.

Една-единствена епархия е имало в Моравия, това е била епархията в Панония-Ориенталис, т.е. възстановената от папата за Методий, чийто център е бил Сирмиум. Естествено с възстановяването на някогашната Илирийска епархия папата е целял да разшири сферата на собственото си влияние и на интересите на Римската църква в региона на Балканския полуостров, т.е. на територията на някогашната Илирия. А от възстановяването на въпросната епархия са били заинтересовани както Византия, така и немската църква, на първо място Залцбургската архиепископия.

От десетките автентични данни на Франкските анали[264] знаем, че княз Растица (Растислав, Ростислав) е бил княз на живеещите около р. Българска Морава славянобългари. А Пространното житие на Методий ни съобщава за съдебен процес срещу апостола, устроен от "врага на моравския крал".[265] Фактът, че съдът над епископ Методий е свързан с пленяването, осъждането и ослепяването на моравския княз Растица от

Людовик Немски, косвено свидетелства за точното местоположение на епархията на Методий в Долна Панония и Горна Мизия, т.е. там, където и княз Растица е управлявал.

Още Асемани е забелязал, че въпросната територия се намира в южните земи, в околностите на Мизия: "Папата поставя под властта на Лавреакския предстоятел Уролф не само Авария и Моравия, а и Мизия ("Moesia" или "Mysia"); очевидно той е привлякъл към себе си целия подчинен на франките славянски народ около Дунава. Това са били тимочаните и гудуските,* народи в Сърбия и Горна Мизия, които са се били напълно подчинили на франкските области, тъй като Долна Мизия са владели българските езичници. Ханзиций, Свещена Германия" (т. I, с. 148).[266]

Всеизвестно е, че тимочаните, славянско племе от българската група, през VIII – IX в. са обитавали земите по средното и горното течение на р. Тимок, откъдето са получили и името си. През 818 г. при кан Омуртаг (814–831) тимочаните се отцепили от българската държава и предложили на франкския крал Людовик Благочестиви да приемат неговата върховна власт. Скоро обаче те се присъединили към хърватския княз Людевит, а след като той бил победен от франките, били покорени от последните. През 827 г. тимочаните отново били включени в границите на българската държава.

Т.е. от горната бележка на Асемани става ясно: организираната на някогашните земи на гепидите църква е функционирала около р. Тимок във Великоморавия, на територията на Моймир I. Или както вече отбелязахме спорът между Римската курия и немската църква се е водил именно за църковно главенство в разположената около устието на р. Драва в Дунава Великоморавия, а не за върховенство в Северна Моравия, която не е и била пряко подчинена на "престола на блажения Петър", т.е. на Рим.

Споменатата полемика за църковен примат в Долна Панония продължава дълги години. Явно по тази причина папа Йоан VIII повиква в Рим Методий, фрайнзингерския епископ Ано, а по всяка

* Хърватските племена.

вероятност още Адалвин и залцбургския архиепископ Хирманрик – на срещата е трябвало да се решат въпросите за определяне границите на църквите и църковните области. Самата Римска курия се е придържала към компромисно решение. От Методий била отнета юрисдикцията върху територията на Панония, намираща се северно от р. Драва, т.е. Горна Панония, като в замяна на това той получава право на юрисдикция върху всички новоприсъединени към Моравия земи. С това компромисно решение папата удовлетворява исканията на немската църква така, че успоредно с това е разширил собствената си сфера на власт и интереси от Далмация, междуречието на Драва и Сава през Горна Мизия и междуречието на Дунав и Тиса до и върху Северна Моравия, която точно тогава е била покорена от Светополк със съгласието на Франкската империя. Именно по тази причина папската була от 880 г., започваща с думите "Jndustrie tue"..., нарича Методий епископ на Моравия.[267] Описаната промяна в дейността на апостола и в географското местоположение на епархията му е изтъкната още по-точно от Теофилакт Охридски в Пространното житие на Климент Охридски: "Методий, който украсил Панонската епархия, станал архиепископ на Морава".[268]

Едва след изложените по-горе събития Методий е могъл да разпростре дейността си и върху намиралата се на територията на днешна Словакия Малка Моравия, по-точно след като Светополк през 873 г. обединил Южна и Северна Моравия, папа Йоан VIII го ръкоположил за архиепископ на тази вече обединена и разширена Моравия. Защото – както вече видяхме – Фулденските анали[269] последователно сочат княжеството на княз Ростислав, поканил при себе си Кирил и Методий, в района на р. Маргус (Българска Морава), а самия Ростислав определят като владетел на славяните, населяващи долината на тази река. Последното се твърди и от всички компетентни съвременници на събитията (папа Адриан II, залцбургския архиепископ и самия Методий). Те единодушно сочат епархията на Методий в Долна Панония.[270] От всичко това става ясно, че Методий едва

след 873 г. е могъл да започне проповядването на Божието Слово и организирането на църквата и делата ѝ в намиралата се на територията на днешна Словакия Моравия. Същевременно Кирил, който умира в Рим през 869 г., никога не е стъпвал в тези земи. Или с други думи – Моравската мисия на Кирил и Методий не е била проведена сред родствените с чехите североморавци, а сред южните моравци, имащи славянобългарски произход и обитаващи региона около Сирмиум, разположен в Панонска Моравия.

Авторът на Второто житие на Наум ни дава ясен и категоричен отговор къде е било архиепископското седалище на Методий след създаването на действително голямата по територия Моравия през 873 г.: "Методий пък остави скръбта по своя роден брат Кирил и като получи разрешение от блажения папа Адриан, отиде с всичките си ученици в Панония, в град Морава, където наследи архиерейството. И там всичко уреди добре ...".[271]

Следователно авторът на Второто житие на Наум съобщава, че след смъртта на Кирил брат му Методий е отишъл направо в намиращия се при устието на р. Българска Морава град Морава и там "наследил архиерейството".[272] Напълно в съзвучие с казаното е и твърдението на Теофилакт Охридски, че Методий е бил архиепископ в град Морава.[273]

На много места вече се позовавахме на сведенията, съобщени от Франкските анали [274], ще го направим и сега, защото именно от тях научаваме, че Ростислав е бил княз на славяните по поречието на Маргус (Българска Морава). По тази причина не бива да се учудваме на връщането на Методий именно в тези земи. Самият град Морава (Морав, или по предложение на Васил Златарски "Моравск")[275] е лежал точно на границата между Долна Панония и Горна Мизия на мястото на стария град Маргус, където река Маргус (Българска Морава) отдясно се влива в р. Дунав, и където днес се намира селото Дубравница.

Както виждаме, папа Адриан II и папа Йоан VIII, залцбургският архиепископ и сам Методий поставят на едно и също място епархията на Методий – в Долна Панония и Горна

Мизия, т.е. там, където според Баварския географ и Франкските анали, Гардизи и Константин Багренородни е бил и центърът на Великоморавия.

След казаното дотук вече не можем да обвиняваме автора на Второто житие на Наум, че не е знаел за точното географско местоположение на Моравия и по тази причина е сложил Моравската мисия на Кирил и Методий в Мизия и Далмация: "Този преподобен и велик отец Наум израстна в Мизия... и се присъедини към *равноапостолите Константин Философ и брата му Методий, които обикаляха и наставляваха мизийския и далматинския род,* вървейки с тях навред, та чак до стария Рим". (Курсивът мой – П. Ю.)[276]

Същевременно, говорейки за това, "че равноапостолите Константин Философ и брата му Методий... обикаляха и наставляваха мизийския и далматинския род", житиеписецът не споменава нито моравците, нито Моравската мисия на двамата братя. Може би защото е забравил за тях или са му били непознати? А може би – както мнозина смятат – авторът, ръководен от патриотични чувства към собствената си българска народност, съзнателно е заменил "моравците" с "мизийския и далматинския род"? И вече по тази причина не споменава и Моравската мисия?

Подобни предположения са неоснователни и погрешни. Житиеписецът на Наум не е забравил нито моравците, нито Моравската мисия на Кирил и Методий, както не е сменил името на моравците с мизийски и далматински род, защото е бил ръководен от някакви патриотични чувства. С написаното (и по-горе цитираното) той определя по-точно мястото на Моравската мисия на Кирил и Методий, която е била изпълнена именно сред мизийци и далматинци. Защото този житиеписец съобщава две важни неща: първо, Кирил и Методий са организатори на славянската църква и дела в Мизия, т.е. на онази територия, която автентичните исторически извори от IX – X в. сочат като Великоморавия и второ – мисията на двамата братя не може да се редуцира единствено до определението "моравска", тъй като те проповядват, както вече видяхме, Божието слово и в

Далмация. Изхождайки от досега цитираните исторически автентични извори, следва да приемем: изразеното по-горе становище във връзка както със самата мисия, така и с Великоморавия, напълно отговаря на фактите.

Следователно житиеписецът на Наум далече не е забравил за моравците, а, изхождайки от географското название на земите им, ги нарича "мизийци", "мизийски род", т.е. като има предвид моравците от региона на Южна, т.е. на Българска Морава. По същия начин той подхожда и към другата народност, наричайки хърватите "далматински род". И имаме ли право да упрекваме житиописеца на Наум, че в интерес на оптималната точност той застава не на етническа, а на географска основа при наименованието на споменатите два народа? Нямаме и не можем да имаме. Защото така употребените наименования, от една страна, точно определят мястото на Моравската мисия на Кирил и Методий, даже движението на двамата братя–апостоли, а от друга, изключват всички възможности за грешки или недоразумения. Пример за последното: ако житиеписецът на Наум би написал моравски вместо мизийски род, не би могло да се знае за коя от двете Моравии, респективно народи, става дума в случая. Житиеписецът на Наум само тогава би трябвало да пише за моравци, а не за мизийски род, ако българославянските моравци в резултат на стремежите си за независимост са се били откъснали от българската държава, ако е имало само една Моравия, а Моравската мисия на Кирил и Методий се осъществява не в региона на р. Маргус (Българска Морава), а на север, в намиралата се на територията на днешна Словакия, в долината на р. Северна Морава, Моравия. Но това не е било историческа истина и по тази причина житиеписецът е постъпил правилно, изхождайки именно от географското положение и название. Ако не беше го сторил, то тогава как можеше да се направи разлика, от една страна, между живущите в и извън България южнославянски моравци, а от друга, между каринтийците, словенците и хърватите, сред които, както вече видяхме, двамата славянски апостоли също са проповядвали

Божието слово. Освен това от 865 г. град Морава е едно от митрополитските седалища в българската държава, значи Методий неслучайно е отишъл там, а не в Сирмиум.

Съобщението, че Методий е бил и български епископ, респективно архиепископ, се потвърждава от няколко извора. В Житието на Климент Охридски Хоматиан буквално пише следното: "Методий бил поставен за архиепископ на Моравия и България".[277] В т.нар. Дюканжов списък (съдържащ имената на българските архиепископи и съставен на гръцки език вероятно през средата на XII в.; от ръкописния кодекс на Кралската библиотека (сигн. 2423) неизвестният съставител на първо място поставя архиепископа на Сердика Протоген, известен и от други исторически извори като управляващ сардикийското църковно седалище през първата половина на IV в. и участник в Първия църковен събор в Никея (325 г.). Останалият анонимен гръцки автор на списъка всъщност е сложил Протоген на първо място, за да докаже приемствеността между висшите църковни сановници. На второ място е споменат архиепископ Методий, "роден брат на св. Константин Философ", с определението "ръкоположен за архиепископ на Морава Панонска". На трето място в списъка фигурира като архиепископ на България един от най-видните ученици на Кирил и Методий, Горазд, който след смъртта на Методий (6 април 885 г.) наистина заема неговото място, както съобщава и Климент Охридски в Пространното житие на Методий. Четвърти в списъка е Климент, "епископ на Тивериополис" (Струмица).[278]

От този списък е ясно, че според мнението на неизвестния негов гръцки съставител първият епископ на Панонската Морава, тогава в България, е бил Методий. Това съобщение напълно се покрива с вече цитираното известие на Хоматиан, че "Методий бил поставен за архиепископ на Моравия и България".[279]

Ако вземем под внимание известията на Баварския географ, император Константин Багренородни и Гардизи, че Великоморавия е била в Горна Мизия и Долна Панония, респективно и в техните околности, тогава не можем да не при-

емем за достоверно и автентично твърдението на Франкските анали[280], сочещи Ростислав за княз на живеещите в региона на р. Маргус (Българска Морава) славяни. В светлината на всички досега изброени факти и извори безспорно става следното: княз Ростислав е могъл да покани Кирил и Методий само в намиращата се около р. Маргус Морава и в никоя друга. Това становище се подкрепя и от факта, че епархията на Методий е била именно тук.[281] Както изяснихме, папа Адриан II възстановява за Методий някогашната Илирийска епархия с център Сирмиум[282], лежащ на брега на р. Сава, като по това време епархията е била в границите на българската държава, но под нейна номинална зависимост!

Заедно с казаното дотук следва да вземем под внимание и следното: светата Римска църква винаги се е смятала "за държава в държавата" и по тази причина границите на определените от нея епархии никога не се съобразявали с промените и формирането на междудържавните граници. Потвърждение на последното ще намерим и в писмото на папа Йоан VIII до Людовик Немски – в него той иска да убеди владетеля, че залцбургският архиепископ няма и не може да има никакви законни права върху Панонския диоцез, възстановен от папа Адриан II за Методий, защото той и занапред трябва да остане под юрисдикцията на свещения престол: "Много, разнообразни и очевидни свидетелства биха могли да заставят твоята мъдрост да признае, че Панонският диоцез се намира под разпореждането на апостолския престол, стига само да не ти е чужда Божествената справедливост. Това указват съборните актове; то се потвърждава от историческите документи. Само военните смутове попречиха известно време на апостолския престол да изпрати и там епископи, в справедливостта на което могат да се съмняват само невежите. *Правата на светата Римска църква,* на която служим с Божие съизволение, *са неотчуждаеми; тях не унищожава никакво време; никакво разпределение на държавите не може да накърни тези права".* (Курсивът мой – П. Ю.)[283]

Видно е: границите на вече оформените църковни области не могат да се съобразяват с държавните граници на тяхната

територия. Във възстановената за Методий някогашна Илирийска епархия са влизали значителни български територии, както Панония и междуречието на Драва и Сава. Или в крайна сметка определянето на границите на възстановената за Методий епархия не се е съобразявало с това дали нейните територии са били в българската, франкската или хърватската държава. През 874 г. папа Йоан VIII например поискал от словенско-хърватския княз Мутимир да признае Методий за църковен глава в подвластните му земи между Драва и Сава, т.е. онези, които някога са влизали в територията на Панонската архиепископия: "Увещавам те – писал папата – като последваш обичая на прадедите си, доколкото можеш, да се погрижиш да се завърнеш към Панонския диоцез, и понеже там е поставен вече епископ от катедрата на блажения Петър, да се отдадеш на неговата (на Методий) пастирска грижа".[284]

От цитирания откъс на писмото пределно ясно се вижда: и междуречието на Драва и Сава е влизало в епархията на Методий. По-горе вече посочихме, че това междуречие също е било част от онази Долна Панония, която вече в продължение на цели 75 години залцбургският архиепископ смята за сфера на собствените си интереси[285] и в чиято загуба го убеждава дейността на Методий във възстановената някогашна Илирийска епархия с център Сирмиум и ново име Панонска епархия.

Същевременно, ако вземем под внимание, че посоченото писмо е написано от папа Йоан VIII тогава, когато Методий е освободен от затвора в манастира на немската църква* и вече не може да намери убежище в двора на княз Коцел (тъй като немският архиепископ го е заплашил: "ако го държиш при себе си Методий, лесно няма да се избавиш от нас")[286] и по тази причина е побързал да се отправи за Моравия, то каквото и да е твърдение за местоположението на епархията на Методий в Северна Моравия става абсурдно. И още: как е било възможно (в действителност не е и било!) в епархията на Методий да влизат земи както от Северна Моравия, така и от княжеството на

* Това е станало през 873 г.

Мутимир, обхващащо и междуречието на Драва и Сава, след като те са били разделени от политиката на княз Коцел и висшето немско духовенство? Освен това вече видяхме, че между двете Моравии е имало и земи на Франкската империя, която пък от своя страна е граничела с България. Преди 873 г.– преди Светополк да завоюва нови територии и извърши вече споменатото обединение на Моравия, всъщност съседството на Франкската империя и Българската държава са разделяли двете Моравии. А от последното може да се направи единственото правилното заключение, че преди 873 г. е било изключено Методий да бъде едновременно епископ и на двете Моравии. Така отново стигаме до извода: Методий е бил епископ на Долна Панония, което, по споменатите причини, изключва принадлежността на Северна Моравия към епархията му. В заключение следва да се подчертае: епархията на Методий е била в "Морава Панонска" (Панонска Моравия), намирала се в Долна Панония и Горна Мизия, както ни съобщават ранносредновековните български и гръцки житиепиеци.

Обстоятелството, че след освобождението си от затвора Методий действително се отправя и свещенодейства в междуречието на Драва и Сава, Долна Панония и Горна Мизия, а не в намиралата се на днешната територия на Словакия Северна Моравия, успоредно с досега цитираните извори се потвърждава и от едно папско послание от 1631 г. В него папа Урбан VIII (1623–1644), позовавайки се на даденото още от папа Йоан VIII разрешение за употреба на славянския език при литургиите в Далмация, нарежда да бъдат осъвременени славянските текстове и отпечатани като литургични книги за нуждите на Далматинската църковна провинция.[287] От друга страна знаем: папа Йоан VIII е седял на апостолския престол от 872 до 882 г. и точно по тази причина следва категорично да приемем, че славянското богослужение и славянската писменост в тези земи са били въведени още докато Методий е бил жив, при всички случаи преди 885 г. От датирано през 874 г. послание на папа Йоан VIII до словено–хърватския княз Мутимир видяхме: главата на

Римската църква не само е разрешил употребата на славянски език при църковните служби в Далмация, но е и препоръчал на Мутимир да се предостави на пастирските грижи на Методий.[288] Допълнително доказателство за свободното, разрешеното от папата, използване на славянски език за църковни нужди в този регион намираме в хрониката Кроатика Рагусина Юнни Рестим*, в която се съобщава: някой си Радогаст, епископ на Босна, е бил посветен от Бернардо, архиепископ на Рагуза (1185–1193) за свещеник независимо от незнанието на латински език – трябвало е само да положи клетва за вярност и се постави в подчинение на регионния си митрополитен епископ, в случая архиепископа в Рагуза.[289] Същият този Радогаст е могъл да извършва църковните служби на славянски език въз основа на разрешението, дадено от папа Йоан VIII през 880 г.

Казаното дотук отново свидетелства, че Кирил и Методий са свещенодействали не в Северна Моравия, а в Панонска, Южна Моравия, а след това прокуденият от Коцел Методий се е завърнал именно в последната, запазвайки и старата си титла "панонски архиепископ". И не само ние, мнозина още, между тях и Теофилакт Охридски, наричат Южна Моравия "Панонска Моравия".[290] Същевременно, намиралата се на днешната територия на Словакия Северна Моравия никога не е била в Панония, т.е. тя не може да се нарече Панонска Моравия. Погледнато от друга страна: ако прогоненият от двора на Коцел Методий е организирал славянската църква не в Панонска Моравия, т.е. в региона на Долна Панония около междуречието на Драва и Сава, тогава той в никакъв случай не би могъл да си запази титлата "панонски архиепископ", а папа Йоан VIII в писмото си от 874 г. също не би могъл да нарече епархията на Методий "Панонски диоцез"[291], с който обаче в църковно отношение намиралата се на днешната територия на Словакия Северна Моравия не е имала нищо общо.

Вече отбелязахме, че двамата братя са свещенодействали сред "мизийския и далматинския род". Необходимо е още да се изяс-

*Вж. означената с две звездички бележка на с. 50

ни какво всъщност крие в себе си понятието "далматински род". То се отнася в еднаква степен до каринтийци, словенци и хървати, тъй като те все още не са били обособени напълно. Подобно явление може да се наблюдава и при мизийците. Една група от тях обаче се откъсва от България и се обособява като "моравци" при управлението на Моймир, Ростислав и особено на Светополк, а друга остава докрай в България (племената тимочани, берзити, струмяни), като след постепенното отмиране на племенните различия се претопява в българския народ.

Впрочем това са общоизвестни факти, намерили своето място в енциклопедии, речници и справочници. И все пак често ги забравяме и се учудваме, че житиеписците на Климент Охридски поставят Моравската мисия на Кирил и Методий в Българска Моравия. Но може би учудването тук е мека дума.

Нека да отгърнем страниците на някои книги от т.нар. справочна литература. Най-напред да погледнем какво е отбелязано за моравците на страница 344 в издадения през 1984 г. IV том на Енциклопедия на България: " **Моравци** – слав(янско) племе от бъл(гарската) група. Заселват се в нач(алото) на VII в. по долината на р. Морава, откъдето получават названието си. Граничат на изток – с **тимочани,** на север – с **абодрити,** на юг – с **берзити, драговити** и **струмици.** Предполага се, че от края на VII в. са включени в пределите на бъл(гарската) държава. Вероятно м(оравците) заедно с абодритите, тимочаните и браничевците са се откъснали през 818 г. от Б(ългари)я, влизат в състава на Франкското кралство. В резултат на успешните войни на хан Омуртаг в 827 и 829 г. те отново са върнати в пределите на Б(ългари)я. През IX в. при военно–административното устройство на бъл(гарската) държава и главно след формирането на бълг(арската) народност м(оравците), както и другите слав(ински) племена от бълг(арската) група, постепенно загубват племенната си особеност".

Горните данни бихме допълнили с още няколко:

1. Терминът "моравци" или "моравяни" (лат. Maravani, marvani), който първоначално е географско понятие, с нарастването на политическата мощ на тамошните местни князе придобива и политически смисъл. През 844 г. франкските аналисти, както вече отбелязахме, последователно наричат населението на Българска Моравия "славяни край р. Маргус (sclavi Margenses), т.е. "маргенци". Моравяни или моравци обаче не е име само на едно племе, а е събирателно съществително за племената, обитаващи региона около р. Българска Морава.

2. Значителна част от територията на Южна Моравия без прекъсвания е била в пределите на българската държава, докато останалите, намиращи се на северозапад земи, след 818 г. ту са били откъсвани от българската държава и са ставали васални на Франкското кралство, ту са били отново присъединявани към България, т.е. през тази епоха те са играли своеобразна буферна роля между двете страни.

Петър Коледаров с основание констатира: "Съвършено погрешно е да се прави опит за такова точно определяне на българо–франкските граници при хан Крум, защото ликвидиралите хаганството не са могли да си разпределят, а още по-малко да усвоят земите му. Най-вероятно войската – живата сила – е била почти унищожена, а населението се е подчинило съответно на българския хан или франкския крал. Победителите са се осланяли на местните славянски князе, които получили признание за своята власт и заменили върховенството на хаганата с това на новия си повелител. Новозавладените територии съставлявали гранични зони за двете държави: земите на западните славяни били подчинени на маркграфовете, а част от князете на склавините на някои племена от югозападните славяни се явявали като съюзници на хана в Плиска.

Очевидно нито Тиса, нито Средни Дунав могат да се приемат като разграничаващи териториите на двата нови съседа. Под върховенството на българската държава са били поставени обширни територии на север и запад от Карпатската верига: Седмоградско (Трансилвания), Войводина, Банат и Голямата унгарска низина (Алфьолд), Източна Унгария, с част от Словашко и Задкарпатската

област Рутения от УССР, т.е. басейнът на Тиса."[292]

На тези отвоювани от аварите територии, в техния югозападен край, т.е. в междуречието на Дунав и Тиса, в днешната Войводина и Банат е живяла част от абодритите, наречени в една бележка на франкските анали от 824 г. още и преденецен-ти (praedenecens).

Както отбелязва Петър Коледаров: "Липсват данни доколко Византия е могла вече да поддържа връзки с крепостите Сирмиум или Срем (дн. Сремска Митровица), Сингидунум или Белград, Виминациум или Браничево (дн. Костолац), Наисос или Ниш и др. Чрез магистралите по Вардар и Морава или през Далмация, Босна и Сърбия. Затова не е възможно да се определи и обхватът на земите на склавините, които са признавали в една или друга степен върховенството на българския владетел. На север от Сава и големия завой на Средни Дунав, където взима южна посока, назрявали условия за конфликти с франките за влияние и надмощие над тамошните славянски племена".[293]

С уреждането на споменатите по-горе военновременни граници на собствената си държава кан Омуртаг (814 – 831) е могъл да се заеме едва след като е сключил тридесетгодишен мирен договор с Византия и по този начин си е осигурил здрав тил. Според Димитър Косев, Христо Христов и Димитър Ангелов – автори на издадената през 1971 г. на унгарски език "История на България", по време на разширяването на границите на държавата си през IX в. българите "са присъединили към нея обширни земи между Дунав и Карпатите".[294]

Казаното дотук, макар и само частично, се потвърждава и от данните на Баварския географ. През 871 г. той отбелязва, че Франкската империя граничи с две Моравии – по-малка, имаща 11 крепости или окръзи до Бой марка (по-късната Чехия) и по-голяма Моравия, имаща 30 крепости (окръга?) и лежаща някъде по дунавската граница на Франкската империя, в самото нейно начало, т.е. около р. Драва. Същевременно Баварският географ отбелязва и друго – между двете Моравии Франкската

държава е граничела с България.[295]

Виждаме, че в началото на IX в. и по данните на Баварския географ българите са заели лежащите на запад от Карпатите земи чак до Дунава, но устието на р. Драва си е оставало във Великоморавия (пак по свидетелство на Баварския географ). Последното намира потвърждение още на много места – не само от страна на император Константин Багренородни[296] и Гардизи[297], но и от бележки във Франкските анали от 818, 819, 822 и 824 г.[298] Франкският аналист споменава, че няколко българославянски племена, между тях абодрити и тимочани, преди 818 г. са се откъснали от българската държава и са поискали защитата на Франкското кралство.[299] А бележката от 824 г. съобщава: част от абодритите, наричани още преденеценти, е обитавала междуречието на Дунав и Тиса, т.е. живяла с във включената в пределите на Франкското кралство Дакия. Споменът за абодритите е запазен в унгарското название на тамошния окръг, това е името **Бодрог.** Тимочаните – както показва и названието им – са живели в долината на р. Тимок. Изхождайки от обстоятелството, че р. Маргус (Българска Морава) е протичала между абодритите и тимочаните, то през 871 г. властта на княз Ростислав ще трябва да се е простирала и върху тези две племена, тъй като Франкските анали го наричат крал на славяните около р. Маргус (rex Margorum).[300] По това време Ростислав е бил независим както от българите, така и от франките, защото Франкските анали наричат държавата му кралство на славяните около р. Маргус (regnum margorum).[301]

При изясняването на въпроса за българската власт през IX в. в междуречието на Дунав и Тиса и в Голямата унгарска низина (Алфьолд), по-точно в нейния южен край, под внимание следва да се вземе географското местоположение на Великоморавия и формирането на българо–моравските отношения, защото както съобщенията от IX–X в., така и базиращите се на тях най-нови изследвания – най-напред на Имре Боба[302], след него на Петер Пюшпьоки Надь[303], Дюла Крищо[304] и Ласло Сегфю[305] – поставят в нов аспект тук разглеждания

въпрос. Изхождайки от изследванията на Имре Боба върху извори от IX – X в., Петер Пюшпьоки Надь също констатира, че "до излизането на Светополк на историческата сцена Великоморавия се е простирала в междуречието на Дунав и Тиса, в старите окръзи Бач, Бодрог и Чонград, в регионите Валко и Срем, в междуречието на Драва и Сава и е стигала по долното течение на сръбските реки Дрина и Морава до района на Мачва. Цялата тази територия според античното и ранносредновековно схващане е обхващала по една от провинциите Панония Савия, Долна и Горна Мизия и Далмация (Илирикум)."[306] Според Дюла Крищо Великоморавия не е включвала някои от провинциите на Горна Мизия и Далмация, а само южната част от междуречието на Дунав и Тиса и западната част на междуречието на Дунав и Темеш.[307] Почти на същото място, в южната част на Голямата унгарска низина (Алфьолд), предимно в региона на реките Дунав, Тиса, Фехейркьорьош, Фекетекьорьош, Шебешкьорьош, Марош и Темеш търси великоморавците и Ласло Сегфю.[308]

Смятаме, че географските координати на Великоморавия през IX – X в. най-правилно са определени от Петер Пюшпьоки Надь. Неговото становище се подкрепя и от житията на най-близките ученици на Кирил и Методий – от житията на Климент и Наум.

И накрая още едно допълнение: като географско понятие през IX в. Моравия е широкоизвестна. Организираната на нейна територия през 865 г. българска епархия се наричала **моравска.** Кирил и Методий тръгват в тази **Моравия** по т.нар. "моравски път".[309] Между участниците в прочутия Фотиев събор от 879 г. е регистриран Агатон, архиепископ на Морава (Αγατωη Μωζαβωη).[310] Именно на базата на тези примери не разбираме защо последната многотомна Енциклопедия на България започва изясняването на географското понятие "Българска Моравия" едва от XI в.: "Моравия – тема (област) през XI и XII в. в завладяените от Византия бълг(арски) земи. Позната е под името тема до Сава и Драва. Адм(инистративният) ú център се мести – в Срем,

Белград, Ниш...".[311]

Въпросната територия е наречена Моравия не от XI в., както е отбелязано в цитираната Енциклопедия на България, тъй като тя още през IX в. вече носи това название – тогава, когато също е била в границите на българската държава.

В подкрепа на последното смятаме, че ще е напълно достатъчно да приведем само няколко примера от различни епохи и различни извори.

От кореспонденцията на византийския император Константин Багренородни с архонта на Моравия на Балканите, водена около 950 г.[312], е видно, че този регион и през X в. се е наричал Моравия. Така се споменава и в списъка на епископските катедри, когато през XI в. охридският архиепископ – след Методий – претендира за тази катедра.[313] Би ли могъл охридският архиепископ да предяви искане за епископска катедра в Моравия през XI в., ако същата е била не на Балканския полуостров, а на територията на днешна Словакия*? Значително по-късно, през XIX в., в "Српска историја нашега времена" на Вук Караджич, в първа глава "Географическо-статистическо описаније Србије" четем: "Освен тези има и други познати по имена минерални извори... Единият на брега на **Морава** под манастира "Благовещение" ... От своя страна всяка нахия се дели на старейшинства, които най-често имат особени, по всяка вероятност твърде древни народни имена, най-често взимани от (течащите около тях) реки или от възвишенията, при които са разположени; такива са например в Пожегско Драгачево, Подибар (или Старейшинство подибарско) и **Морава;** минерални извори **Морава,** Черна гора... в новопазарската (нахия) има Йошаница, **Морава...**"[314]. А голямата Гръцка енциклопедия всъщност доказва, че това, имащо толкова древен произход име – Моравия, се е запазило чак до 1929 г.: "Моравия ... 3. Южнославянска област с територия 2 899 км² и население 184 539 души. Съгласно наредбата от 1929 г. Чуприя престава да бъде неин главен град и Моравия се превръща в един от

* Самият топоним Моравия е славянски превод на древнобългарското Бахъыджер, Джеремел или Себер, което означава "Ливада" или "поле с малки храсти (лесостеп)". Вж. **Имаш, Б.** Джагфар тарихы. Казань, 1997, т. III, с. 135.

деветте банатски окръга с център в Ниш".[315]

Следва да се отбележи: цитираното кратко съобщение от Енциклопедията на България почти изцяло се покрива с базиращото се на изследванията на Павел Шафарик* мнение, публикувано в Голямата енциклопедия на Реваи**, издадена през 1916 г. в Будапеща. Заслужава си да бъде цитирано, тъй като то допълва българското: "Моравци. 1. В по-широк смисъл население, вклинило се между сърби и хървати през IX в. по долината на сръбско-българска Морава (често и Марава), *етнически оформено от славянобългарските племена* (ободрити, гудуски, тимочани, браничевци и др.), но *посещо общото название моравци.*" (Курсивът мой – П. Ю.) Днес те са напълно изчезнали, но споменът за тях се пази от имената на реките, например Тимок, и от имената на селищата... Тази територия най-напред е гръцка, през кралуването на династията на Неманите е подчинена на сръбската върховна власт, но и така чак до 1208 г. фигурира все още под името Моравия... 2. Народът на моравския маркграф (виж Моравия), родствен с чехите, но говорещ на различен от тях диалект, заел тази територия от келтите, респективно от германските маркомани...".[316]

Цитираният на пръв поглед дребен факт от Енциклопедията на Реваи от 1916 г. има важно значение, тъй като на базата на изследванията на Павел Шафарик е споменато населението на Моравия, етнически оформено от славянобългарските племена, носещи общото название "моравци". Отделно, вече във втората точка, става дума за "родствен с чехите, но говорещ на различен от тях диалект"[317] народ.

Направеното по-горе диференциране между етнически оформените от славянобългарските племена моравци и родствените с чехите моравци всъщност се базира на стари и общоприети традиции. Още Хелмолд прави разлика между тях, изхождайки именно от генезиса им. Във връзка с моравците в първа глава на Славянската хроника той отбелязва, че "тези, които се наричат моравци или каринтийци"[318], имат за съседи сърби. Във втора глава на своя труд Хелмолд пък пише следното: "Одора е най-пълноводната река в славянската област и извира от най-високата планинска местност на *моравците, които се намират източно от Бохемия.*"[319] (Курсивът мой – П. Ю.) Авторът на Силезийските анали Георги Курей също смята, че северните моравци имат чешки генезис, по-точно това се отнася до Чех, основоположника на бохемците: "Чех завладял онази прелестна долина сред Судетските планини, която след като маркоманите и хермундурите се оттеглили, запазил старото ѝ име и я нарекъл Бохемия. Изпратил и нови заселници в земите на старите маркомани, които нарекъл моравци или по името на реката, или по някакво старо наименование, и по същия начин изпратил други в онази земя, която се намира между Албис и Зала, които са били наречени сораби, което име идва от сарматите, откъдето е и името Сорабия, град в Силезия".[320]

Йоан Дубравий на страница 25 на труда си "Четири книги за историята на Бохемия" описва по следния начин Северна Моравия: "Както съществува сега Моравия, я обкръжават от три страни планински била или гори, или планински пасища, или реки: на изток са унгарците, на запад – бохемците, на север – слезите; обаче на юг към Австрия тя е равнина и някъде там се пресича от река Тайза, а другаде – от някакъв неизвестен приток. За главна между реките в Моравия се смята Мора, която протича около главния град Оломоуц, и протичайки от Моравия през Панония, най-сетне се влива в Дунава."[321]

Освен това споменатият Дубравий смята, че кралство Моравия (т.е. Южна Моравия) е създадено в Горна Мизия, Долна Панония и Македония по времето на византийския император Константин IV Погонат (668–685) и през първите години от изграждането на българската държава: "А понеже се споменава за кралство Моравия, ти ще откриеш по-скоро кой да ти каже, че е имало княжеска власт в Моравия, отколкото

---

* Павел Йосиф Шафарик (1795-1861) – изтъкнат чешки филолог, етнограф и историограф. Един от най-забележителните представители на т.нар. Йенска школа в славистиката.

** Révai Nagy Lexikon - унгарски енциклопедичен речник в 21 т., излизал 1911-1935 г.

кой да ти посочи откъде се е появила кралската власт в Моравия, владяна тогава от славяните: може би не би било излишно към настоящия разказ да се прибавят разказите, които освен това или сме прочели, или сме слушали по този въпрос. По времето, когато Константций, на когото прозвището било Погонат поради брадата му, държал властта над гърците, българите, жадни за размирици, след като взели за съюзници във войната своите сънародници склавините, нахлули в Тракия. Константций, ненаситен на битки, стига да му се откриела възможност за война, бързо ги пресрещнал със силна войска при мястото, което се нарича Онгъл. Българите обаче, както и склавините, предпочели да избягнат битката и да се укрепят в местността и в защитения си лагер; междувременно очаквали удобен случай да се появи някаква небрежност у императорската войска, поради нейното презрение към българите, понеже се криели. Когато се появил такъв случай, след като излизат от лагера си, българите връхлитат върху неподготвената императорска войска, преследват я, посичат я и прогонват Константций по такъв начин, че той се принудил да им отстъпи занапред Мизия, която българите си избрали, за да се установят там, след като убедили склавините самите те да завладеят Панония още преди оттеглянето на хуните и съвсем наскоро изоставена поради преселването на аварите в Италия. Говори се, че **тогава** *Седемте славянски племена са били обединени в една войска и че завзели Панония и Моравия, за да се преселят там* (курсивът мой – П. Ю.). Едновременно с тези събития, понеже им харесвало наименованието на властта – кралска, а нямало друг по-достоен да ги управлява от владетеля на Моравия, те поискали той и неговите потомци да управляват пълновластно: понеже са изчезнали имената на мнозина, смятаме, че от тях не е било извършено нищо забележително или че не се е намерил писател, който да е сметнал за необходимо да го спомене. След период от почти 60 години се прославило името на крал Раслав (Ростислав), когото поради нарушаване на договора император Людовик ослепил; после – на Хормидор и Сватобогий, и най-вече – на

Светополк, който властвал на широко отсам и отвъд Дунава".[322]

Мнението на Асемани е: "Това създаване на Моравското кралство е легендарно, макар че нахлуването на живеещите отвъд Дунава по времето на Константин Погонат българи е факт, както е спечелената от тях над ромейската войска победа, а също, и че Константин е бил принуден да сключи с тях мир, като им обещал да им плаща ежегодно данък".[323]

За събитията, станали през единадесетата година от управлението на Константин IV Погонат, т.е. през 679 г., Теофан пише следното: "А пък тогава (българите), като преминали реката, достигнали до така наречената Варна, която била близо до Одесос, и до вътрешната хълмиста местност. И понеже установили, че цялата област е защитена, отзад – от река Дунав, а отпред и от двете страни – било от клисури, било от теснини и Понтийско море, *подчинили под своята власт тези от намиращите се там славяни, които се наричат Седем племена, а пък северите преселили от предните части на клисурата на Верегава и разположили към източните области; а пък останалите седем племена, като ги направили свои данъкоплатци – преселили и разположили в посока на юг и запад – чак до Авария."* (Курсивът мой – П. Ю.)[324]

Същото можем да прочетем у Никифор в "Бревиария": "След това, като преминали Дунава, българите достигнали до Варна, която е близо до Одесос и до вътрешната хълмиста местност, и понеже установили, че това място е защитено от всички страни и от реката (именно Варна), и от труднодостъпната местност, се установили там на лагер. *А и племето на склавините, което живеело там наблизо, покорили и разположили част от своите срещу границата, която е обърната към аварите, а другите настанили срещу земята на ромеите"* (Курсивът мой – П. Ю.)[325]

Достатъчно е да разгледаме която и да било по-прецизна историографска карта, за да се убедим, че споменаваните от Йоан Дубравий "Панония и Моравия", където Седемте славянски племена са се преселили, или по думите на Теофан, където българи-

те "са ги направили свои данъкоплатци", е идентична с територията на Великоморавия, описана от Баварския географ[326], Гардизи[327] и Константин Багренородни[328], т.е. с намиращата се в долината на р. Българска Морава Българска Моравия.

Виждаме, че Йоан Дубравий също е познавал две Моравии, както и автентичните исторически извори от IX – X в., франкските и византийските анализти, цитираните българска и гръцка енциклопедии. Следва още веднъж да се подчертае: населението на Северна Моравия е родствено с чехите, а това на Южна Моравия води началото си от българославянските племена. Българската Моравия от IX до XIV в. фигурира под името Моравия, в което можем да се убедим и от по-късните извори, например от издадената през 1348 г. грамота на крал Стефан Душан*. Да не говорим за друго – в цитираната Голяма гръцка енциклопедия името се сочи като останало чак до 1929 г.!

За нас е несъмнено, че Кирил и Методий с учениците си са организирали славянската църква и славянското църковно дело именно на тази територия, тъй като Франкските анали от IX в. непрекъснато и последователно сочат Ростислав като владетел на славяните в региона на р. Морава, тогава Маргус (Българска Морава)[329], а десетки други автентични исторически извори поставят в нея епархията на Методий.[330] Част от тази епархия е била в български, а друга – във франкски земи, но в тази връзка вече цитирахме мнението на Петър Коледаров.[331]

ОТКЪДЕ Е МИНАВАЛ "МОРАВСКИЯТ ПЪТ", ПО КОЙТО КИРИЛ И МЕТОДИЙ СА СЕ ОТПРАВИЛИ ПО ВРЕМЕ НА МИСИЯТА СИ

Нека да отворим издадения от Издателство на БАН през 1981 г. втори том от "История на България" на страница140 – 141, за да видим отпечатаната там карта и се убедим, че въпросната Моравия с населението си, имащо славянобългарски

* Стефан Душан (1331-1355) – сръбски крал и цар (1355).

генезис и известно под събирателното наименование "моравци", е населявало региона по долината на р. Българска Морава, а още и по течението на р. Струма, т.е. в район, разположен между Солун и Сирмиум.

Твърде вероятно е точно тук да е минавал онзи "моравски път", по който според Пространното житие на Методий братята Кирил и Методий са тръгнали с учениците си, приемайки поканата на княза на славяните около р. Маргус (Българска Морава) Ростислав. Този път се определя за важен и от Енциклопедията на България, защото в състоящата се само от няколко изречения бележка за Моравия става дума и за него: "**Моравия**... разположена на главния път през центъра на Балканския полуостров".[332] Именно този "главен път" ще трябва да е бил "моравският".

Съдейки от думите на житиеписеца на Климент Охридски, през първата половина на IX в. "моравският път" е бил твърде известен във Византия. Той е бил толкова познат, че авторът на житието е приел за излишно да опише или обясни откъде е минавал. Естествено въпросният "моравски път" би могъл да се радва на такава известност и популярност не само във Византия, но и в България (където Климент Охридски написва Житието на Методий), ако е водил не в някаква далечна, а в близка, най-вече съседна страна.

Логично е да се предположи: "моравският път" е отвеждал в съседна Моравия, през земите от Тимок до Драва. Затова не е трябвало да се преписва, по-точно да се перефразира съобщението в Житието на Методий, че "поел моравския път" по следния начин: "Той (Кирил) се упъти за Моравия, като взе Методия".[333] По тази причина неправилен е както руският, така и унгарският превод.[334]

Това не са редакции, перефразирания или преводи, а изопачения, които лишават в случая понятието "моравски път" от неговото истинско и конкретно значение и така дават възможности за тълкувания, твърде далечни от намеренията на автора. Във всички "осъвременени" редакции и преводи ня-

ма дори и най-малка следа от онова, което е съдържал оригиналният текст. Става дума за един добре познат път, защото е водил в съседна страна.

Неслучайно Емил Георгиев цитира оригиналния старобългарски текст, когато става дума за "моравския път".[335] Защото само въз основа на последния може да се анализира въпросът: откъде е минавал моравският път, който са ползвали Кирил и Методий.

Правилно тълкува понятието "моравски път" С. Б. Бернщайн: "Ехали по хорошо известной дороге через Ниш и Белград. В Ж(итие) М(ефодия) эта дорога названа "Моравской": Константин направился по моравской дороге, взяв с собой Мефодия. Эта дорога шла через Болгарию".[336]

Нататък: ако вземем предвид, че отделните пътища никога не са носили името на страната, през която са минавали или към която са водили, а както беше отбелязано, винаги са били наричани по името на селището, явяващо се крайна цел, то тогава трябва да предположим, че "моравският път" е получил названието си не от страната Моравия, а от град Морава (според Златарски може и Моравск)[337] при устието на р. Българска Морава. Така, както някогашният път за Австрия от Унгария не е бил нарсичан австрийски, а виенски, тъй като неговата крайна цел е била австрийската столица. Аналогия ще намерим и в българския език. Водещият за Турция път никога не е бил турски (или преди това византийски), а цариградски. На една от пътните артерии на София не случайно бе възстановено името "Цариградско шосе". Доколко това е оставило следи в съзнанието на българския народ ще илюстрираме чрез поговорката "С питане и до Цариград се стига" (а не:"С питане и до Турция се стига").

В началото на моравския път е долината на р. Брегалница, намерила място в Краткото житие на Кирил: (Кирил Философ) "намери няколко от славянските племена покръстени. Които пък намери непокръстени, той ги покръсти и обърна в православна вяра. И създаде им букви на славянски език".[338] За същото Солунската легенда отбелязва: "Българите ме взеха с голяма радост и ме заведоха в град Равен на река Брегалница. Аз им създадох

32 (35) букви. Аз ги учих малко, а те много постигнаха".[339]

С думите "аз ги учих малко" Константин-Кирил Философ конкретно сочи, че всъщност е прекарал малко време на брега на р. Брегалница, защото е трябвало да продължи пътя си и да отиде при Ростислав.

С мисионерската дейност в долината на р. Брегалница и Моравската мисия на Кирил и Методий вече се занимахме достатъчно обстойно. Ако на това място цитирахме Краткото житие на Кирил и Солунската легенда, направихме го по единствената причина да покажем, че няма дори и най-малко противоречие между тях и Панонските легенди. Според Панонските легенди Константин-Кирил Философ е съставил славянската азбука за поданиците на княз Ростислав, а по данните на Краткото житие на Кирил и Солунската легенда тя е сътворена за българославяните около р. Брегалница. Между тези податки има ли в действителност някакво реално противоречие? Няма. Защото, както вече видяхме, славяните на Ростислав, населявали долината на р. Маргус (Българска Морава), са били поне толкова българи, колкото и славяните от региона на р. Брегалница.

СЪЗДАВАНЕТО НА ТАКА НАРЕЧЕНОТО ТРАДИЦИОННО СХВАЩАНЕ ЗА ВЕЛИКОМОРАВИЯ ИЛИ "РЕКОНСТРУКЦИЯТА" НА ИСТОРИЯТА НА МОРАВИЯ

Нека накрая да се спрем и на въпроса за отъждествяването на Велика или Стара Моравия със Северната, по-малката, Моравия. Първи опит за необоснованото идентифициране на едната Моравия с другата е направен в "Първа чешка стихотворна хроника", съставена около 1314 г. Летописът, преписван от чешките учени на хрониста Далимил, "премества" епископското седалище на Методий от Сирмиум, от Южната Великоморавия, във Велеград, т.е. в Северната, по-малката

Моравия. И подробно описва как там Методий лично покръства един от първите чешки князе, Борживой. Така Далимил създава впечатлението, че Северната, по-малката Моравия, се е явявала център на Великоморавия. По-късно Пулкава (починал около 1380 г.) – игнорирайки редица исторически факти и извори – също сочи за център на Великоморавия Северна Моравия. Като продължава развитието на тази теза, Августин Оломоуцки определя Методий като първи епископ след Константин-Кирил във Велеград, а сетне заявява, че реките Вистула, Дунав и Ваг са били граници на Моравия: "Кирил... покръсти краля на моравците заедно с целия му народ, който живеел между Вистула, Дунав и Ваг". Тук в изложението на Оломоуцки се натъкваме на груб, но твърде интересен анахронизъм, съгласно който Светополк завоювал собствената си родина.

Заслужава си да сравним твърдението на Августин Оломоуцки с данните от "Първата чешка хроника" на Козма Пражки (1045–1125), за да видим цялата нелогичност на тази реконструкция на историята на Моравия. "Светополк, кралят на Моравия, покорил не само Бохемия, а оттам чак до Одер, и оттам към Унгария, до река Грод". От данните на Козма Пражки е видно, че **Моравското маркграфство, Чехия и Западна Словакия са били извън пределите на държавата на Светополк.** В противен случай защо той след 873 г. е трябвало да ги завоюва отново?!

За отбелязване е, че през XIV – XV в. вече "са забравили" хрониката на Козма Пражки и новото, нека да кажем, измислено през XIV в. и неотговарящо на историческата истина схващане за Великоморавия започва своя "триумфален" път на утвърждаване. Даже нещо повече – началникът на канцелярията на Фридирих III – Еней Силвий, по-късно известен като папа Пий II Пиколомини посредством книгата си "История на Бохемия" го разпространява по цяла Европа. Защото той напълно отъждествява Моравското маркграфство от XIV в. с държавата на Светополк. А вече и сами видяхме, че още към 1110 г.

хронистът Козма Пражки много добре е знаел, че Моравското маркграфство, Чехия и Западна Словакия са били извън границите на държавата на Светополк.

Разбира се, фалшифицирането на историческите факти винаги е служило на някаква политическа цел. И средновековната историография, както всяка друга, се е поставяла в служба на силната сугестия, целяща да покаже и докаже "древните" права на един владетел или на цяла управляваща върхушка, върху определени територии. През XIII в. навсякъде в Европа няколко поколения книжовници и хронисти са търсили игралите още в древността важна роля народи, а след тяхното откриване са свързвали благородството, славата им и тяхната борбена смелост със собствения си народ и неговите качества, за да докажат "историческото право" на народа си върху определени земи. Много народи – англичани, французи, датчани, немци, норвежци, та даже и "нациите" на някои от италианските градове, са искали да си присвоят т.нар. Троянска легенда, но единствено французите са успели да го направят. Още през VII в. във Фредегарските анали се среща тезата, че франките произхождат от Троя. Тази теза по-късно се разпространява в различни манастири, за да влезе трайно в хрониките. Красноречив пример е воденa поколения и столетия наред Хроника на абатството в Сент Дени (Les grandes chroniques de France). В тази хроника разглежданата хипотеза е разработена подробно в редактираната през XIII в. нейна част (Gesta Phileppi Augusti), изтъкваща, че не само кралската династия, но и целият френски народ е потомък на митичния троянски цар Приам. Според споменатата част от хрониката бежанците от Троя под предводителството на Франсион и Маркомир се установяват в Германия; от тях водят произхода си Меровингите, първата кралска династия във Франкската държава (457–751); сменила ги династията на Каролингите (751–987) и последвалата ги династия на Капетините (987–1328), от които всъщност се офор-

мя и цялата френска нация. Посочената тук историческа комбинация показва древния произход на французите, доказва тяхното историческо право върху земите на Галия и накрая прави достоверно раждането на френската нация, защото така тя има единно произходно начало и единна принадлежност.

Датчаните са потърсили народностния си корен при древногръцкото племе на данайците (взели участие в обсадата на Троя), като твърдят, че произлизат от тях, трети пък са използвали етимологията на отделни гръцки думи. По този път гракхите станали "прародители" на основателя на Краков – Мистерж Винсенти, първият полски аналист, който през 1208 г. бил ръкоположен за архиепископ на Краков.

Водени от желанието си да докажат "историческите си права", унгарците са търсили връзка с хуните. Хуните също са били древен народ, героичен, завоевателен и смел – логично е било да се търси връзка между него и маджарите, за да се подкрепи "историческото право" на унгарците над Панония. Та нали маджарските племена са живели в земите на хуните, а хуните – в съответствие с традициите на тюркските народи – са изпращали за вождове в унгарските племена и племенни съюзи членове от собствената им владетелска династия. Така кръгът на маджарските вождове действително се е рекрутирал от хуните, а по-късно, през епохата на тюрко-българския племенен съюз, те са заменени с тюрко-българи, чийто генезис пак води началото си от хуните, конкретно от Атила и сина му Ирник. Това е предоставило "историческо право" на маджарите да завладеят Панония, част от някогашната империя на Атила. Един от първите инспиратори за формирането на такова мнение е останалият неизвестен хронист Анонимус, който около 1200 г. констатирал, че Карпатският басейн е някогашната земя на крал Атила, а секейците (секлерите) и Арпадовата кралска династия (1000–1301) са били "народи на крал Атила".*

* Тезата на анонимния унгарски летописец от XII в. се потвърждава от редица исторически извори и археологически находки. Вж. **Юхас, П**. Тюрко-българи и маджари. С., 1985.

По същия начин чешките хронисти от XIV в.. та даже и днес някои от чешките и словашките историци, твърдят, че техните народи са народи на Светополк и преки продължители на Великоморавия. Тук ще се спра само на някои от проявите на тази историческа мистификация. Според Кристияновата легенда, възникнала в края на X в., чешкият полумистичен княз Борживой е бил покръстен през 885 г. от Методий в двореца на моравския княз Светополк... Във връзка с последното – пише Йозеф Поулик – сред нашите исторически кръгове е прието становището, че покръстването на Борживой е свързано с великодържавническата политика на Светополк, който без войни успява да спечели надмощие над Чехия. В Пражкия замък като наместник на Светополк е управлявал Борживой. Той става владетел на раннофеодалната държава на пржемисловците и пряк продължител на Велика Моравия. "Чешката държава така се превръща от васал на Велика Моравия в наследник на нейните територии."[340]

Ако приемем тази концепция, ще видим, че чешките племенни князе по-скоро са продължители, т.е. наследници на Източната франкска държава, а не на Велика Моравия. Само един пример: франкските наместници в чешката държава са управлявали не с някакъв мандат за по пет години, а много по-продължително време. Не бихме искали да правим несериозни изводи, но не може да не отбележим: по логиката на чешките учени "преки продължители" на Османската империя би трябвало да бъдат потомците на васалите й, децата на Крали Марко и на маджарските трансилвански князе, които всъщност са били наместници на султана и не са управлявали за по пет години като наместниците на Светополк, а неограничено време. Нека се върнем към моравската история. Моравците са покорили обитаващите територията на днешна Словакия т.нар. дунавски словенци, където предците на днешните словаци са се яви-

ли петстотин години по-късно от местното население, т.е. тези словаци също не могат да се смятат за преки продължители на Велика Моравия. "За дунавските словенци властта на моравците е означавала поробване от едно съседно на тях племе и това робство е траяло около две поколения – пише отличният познавач на тази епоха Дьордь Дьорфи. И нататък – появилите се след половин хилядолетие в долините на съседния планински район словаци в действителност стъпват в един нов колонизационен регион, какъвто са били Судетските планини, затварящи Чешкия басейн. Сигурно е, че и тогава е имало остатъци от словенци, от т. нар. "бели хървати" и от славянобългари, но и те са се претопили в преселилата се там словашка маса, а приемствеността между словаците и великоморавците е била твърде сходна с приемствеността между преселващите се в Трансилвания от XII в. нататък румънци и древните даки, респективно унищожилите даките римски легионери..."[34] Всичко казано до тук имаше за цел да изтъкне логиката на реконструиране на историята на Моравия. Разбира се, пълен анализ от гледна точка на съвременната медиевистика не е възможен в няколко страници.

Обсебването на историята на Великоморавия и идентифицирането ѝ с историята на Северното Моравско маркграфство през средните векове е било естествено явление, затова методите си на средновековни хронисти Далимил и Пулкава, на които главната им цел е била изграждането на престижа на чешката държава, поставят в служба на политическите стремежи на Ян Люксембургски, възкачил се и на чешкия престол през 1310 г. Люксембургската династия (1310–1437) е преследвала една основна цел: да разшири територията и властта си за сметка на съседните княжества и графства. Естествено за идеологизирането на направените териториални разширения е било нужно морално оправдание, което в случая може да бъде следното: завоеванията се извършват в името на древно историческо право и в интерес на историческата справедливост. Тъкмо това е и причината един от първите чешки князе, полумитичният Борживой, да бъде "набеден" като пряк продължител на Велика Моравия. Не бива да се забравя и друго: величието и славата на по-малката, Северна Моравия се създават и обуславят с "преселването" на редица изтъкнати личности като Моймир I, Ростислав, Светополк, Прибина, Кирил и Методий и др. С една дума: експанзивната политика на териториални разширения е могла да бъде мотивирана по принцип само след като общественото мнение, респективно съзнание, вече е приело, че чешките крале са единствени законни наследници на Светополк. Тази концепция е формулирана за първи път от Далимил около 1314 г., а с конкретно съдържание тя се изпълва през XIV в., и то до такава степен, че през 1086 г. крал Хенрих IV* я използва като юридическо основание, за да даде кралска титла на чешкия херцог Вратислав II**.

На основа на "Translatio regni" (прехвърляне правата на кралствата) е било естествено като законен наследник на съседните херцогства и графства, намирали се някога на територията на Велика Моравия, да се яви чешкият крал, наследил и юрисдикциите на моравското кралство. Именно тази концепция дала "историческото право"на "държавите на чешката корона" (всъщност става дума за създаване на феодално–съсловната монархия, родила се при крал Карл IV Люксембургски (1346–1378), при чехите – крал Карл I)*** да направят славянските апостоли патрони на Емаузкия манастир в Прага. На първо време трябвало да бъдат присъединени Силезия, Лоушиц и Моравското маркграфство. И тъй като династията на

* Хенрих IV (1056-1097) – крал на Германия, от 1084 г. император.

** Вратислав II (ок. 1031-1092) – Преразпределя моравските земи. Издига значението на Моравия, през 1063 г. създава ново епископство с център Оломоуц. През 1068 г. получава кралската корона на Чехия от немския владетел Хенрих IV заради подкрепата на борбата срещу папа Григорий VII.

*** Карл I – първи чешки владетел с това име (1358) и четвърти в списъка на римските императори (1355). Син на Ян Люксембургски и на Елиша Пржемиславна. Най-великият чешки владетел. Оставя забележителна диря във всички сфери на културния и политическия живот на "Земите на Чешката корона". / Карел Велики

Люксембургите остава цели 127 години на чешкия трон (1310–1437), идеята на крал Карл IV не само се осъществява, но се изгражда и традицията по-малките кралства в състава на Чехия да предадат кралските си пълномощия на централния владетел, респективно на Чешкото кралство.

В Средновековието подобна реконструкция на историята е била естествена и дори модна. Днес обаче датчаните не твърдят, че са наследници на данайците, нито пък французите претендират за някакви прародители от Троя.

През епохата на Просвещението мистификациите от този тип са били отхвърлени така, както се хвърля овехтяла и скъсана дреха. Ситуацията в чешките и словашките земи обаче е била друга.

През миналото столетие излязлата вече от мода в останалите страни реконструкция на историята получава нова роля както в чешките стремежи и борби за независимост, така и в програмата за словашко национално възраждане. Поетите, писателите и хилядите неизвестни радетели (или както ги наричаше чехословашката историография, "будители"), борещи се за независимост и национално възраждане, намират в дадената им от чешките хронисти от XIV в. представа за Моравия една изключително подходяща мотивировка на тогавашните им политически стремежи и поради това постепенно все по-масово тази представа се пренася и затвърждава в съзнанието на народа.

Апостолските имена на солунските двама братя се включват в чешкото духовно наследство и се възвеличават още от най-старата Чешка хроника на Козма Пражки. През следващите векове хронистите свързват тяхното дело с чешкото минало, с чешките исторически събития. Образите им органично вратват в съзнанието на чешкия и словашкия народ и играят важна роля при националното им възраждане.

Ян Хус (ок. 1372–1415) по завета на създателите на първата славянска азбука и първия славянски литературен език прилага чешкия език във всички сфери на теологията. На Базелския

*Ян Рокицана (1397-1471) – изтъкнат представител на утраквистката църква. Прославя се най-вече като оратор на споменатия църковен събор в Базел.

събор (1432) Ян Рокицана* заявява, че чехите имат право на собствена, независима църква още от времето на Методий. Ян Коменски (1592–1670) в "История на тежките лутания на чешката църква" (1648, 1655 г.) посвещава първата глава на Методий. Различните канционали от XVII–XVIII в., сред които с най-известен Сватовацлавският канционал (1683) на Матей Вацлав Щейнер, получава огромната си популярност от дивните образи на Кирил и Методий. През XVII в. имената на солунските братя с уважение били включени и в училищните пиеси. В Оломоуц през 1664 и 1690 г., а в Бърно през 1682 г. била играна написана на латински драма за тях. В края на XVIII и през първата половина на XIX в. в епохата на националнокултурното възраждане в Чехия и Словакия апостолските имена на двамата братя заемат важно място във възраждането на нациите. Кирило–Методиевото дело се превръща в символ на национална сплотеност в борбите на чешкия и словашкия народ. Като поетичен отглас на тези стремежи прозвучава поемата "Дъщерята на Славия" (1824) от Ян Колар*, който играе голяма, може да се каже революционна роля, в националното възраждане. С пълно право Йозеф Поулик отбелязва: "В кулминационния етап на словашкото национално възраждане последователите на Людовик Щур (Хурбан**, Ботто*** и др.) смятат, че Кирило–Методиевата традиция е тясно свързана с будителската ѝ функция сред славянския народ, потиснат цели векове в национално и социално отношение ..."[342] Ян Православ Коубек (1805–1854) сравнява кирилицата с хиляда меча****.

В Чехия през XIX в. на равнището на европейската наука излизат трудовете на основоположниците на славянска-

*Ян Колар (1793-1852) – един от най-ярките представители на словашката литература от първата половина на XIX в.

**Йозеф Милослав Хурбан (1817-1888) – църковен деец и литератор, застава на крайни словашки националистически позиции.

***Ян Ботто (1829-1881) – автор на множество епически стихотворни творби, написани в романтичен дух и възпяващи историята на словаците.

**** Ян Коубек – дълги години преподава чешки език и литература в Карловия университет. Проповядва сред студентите си патриотични идеи и извисява чешкото им национално чувство. Автор на няколко научни труда и на поетически творби.

та филология (Й. Добровски, П. Й. Шафарик, Ф. Палацки, Й. Перволф, И. Поливка и др.) за живота и дейността на Кирил и Методий и играят важна роля при разчупване на религиозния култ към тях. Докато Франтишек Сушил (1818–1887) свързва апостолската и учителската им дейност предимно с чешката Моравия и се опитва да използва имената им за обединяване на западните славяни под егидата на католицизма*, в трагедията на известния революционер и писател Йозеф Вацлав Фрич** "Светопулк и Ростислав" (1857) първите борби за независимост на чехите започват именно по времето на Ростислав и Светополк. Стиховете на Ян Соукуп*** "Велехрадки" за легендарната столица на Моравия стават популярни патриотични химни. Сватоплук Чех**** пък претворява делото на славянските апостоли в патриотичната си ода "Кирил и Методий" (1885), с която осмисля идеята си за чешкия характер на Кирило-Методиевото дело. В ораторията на Ярослав Връхлицки***** "Света Людмила", посветена на създаването на чешката държава, Методий направо благославя чешкия народ. Кирил и Методий са поставени в основата на чешкото държавно начало и в "Старинни чешки предания" (1894) от Алоис Гераак. Светите братя неусетно стават чешки и словашки първоучители. Такава роля играят и в драматичната трилогия "Велика Моравия – Воймир, Ростислав и Сватоплук" от Франк Волман (1888–1969).

Тази традиция в Чехия и Словакия продължава да живее до

* Франтишек Сушил е моравец (роден в района на Бърно), професор по богословие, работи като чешки патриот и пламенен католик.

** Йозеф Вацлав Фрич (1829-1890) – навлиза в литературата като последовател на Шилер и Байрон. През 1846 г. емигрира в Хамбург, а по-късно в Лондон. Участва в революцията от 1848 г. Арестуван е и стои в затвора. Продължава живота си на политически изгнаник в Лондон, Париж, Загреб, Санкт Петербург.

*** Ян Соукуп (1867-?) – известен и като ревностен събирач на народно творчество.

**** Сватоплук Чех (1846-1908) – именит писател, журналист и издател. Един от създателите на модерния чешки национализъм.

***** Ярослав Връхлицки (1853-1912) – псевдоним на Емил Фрида; поет, писател, преводач, литературен критик. Изключителен майстор на чешкия стих. През 90-те години на XIX в. получава най-високо артистично признание в Австрия.

до ден днешен. Тук ще се спра само на някои от проявите в живота на съвременната чешка и словашка литература, свързани с дейността на Кирил и Методий, защото те са твърде известни. Книгите на чешките белетристи Арнош Венечек ("Мечът на Ростислав", 1967), Франтишек Неужил ("Регенсбургски присъди", 1984) и на словашкия белетрист Людо Зубек ("Империята на Сватопулк", 1969), които се обръщат към славните години на Великоморавия като към историята на тяхната държава, са нови доказателства за това, че т.нар. традиционно схващане за Моравия, което не почива на никакви достоверни писмени свидетелства, получава нова роля както в чешкия, така и в словашкия обществен и културен живот. Образите на Кирил и Методий, преминали от църковния култ в художествената литература и народното въображение, се превръщат в национални митове.

Не смея да съдя доколко са състоятелни тези преплетени с исторически спомени митове. Искам само да отбележа – делото на Кирил и Методий, както на всички гениални личности, принадлежи на всички славянски и неславянски народи и всеки от тях има право да ги почита и възвеличава, но нито един от тях няма право да ги присвоява.

Направените дотук уточнения ни насочват към заключението, че чешката и словашката романтична и патриотична литература и историография все още упорито се влияят от традиционно поддържаната реконструкция на историята на Велика Моравия. Естествено, историографията не може да се отърси така леко от това старо схващане. Но и в тази област вече има нужда от нов, внимателен и аналитичен прочит на средновековните извори за Моравия.

БЕЛЕЖКИ

[1] **Brückner, A.** Die Wahrheit über die Slavenpostel. Tübingen, 1913.

[2] **Ильинский, Г. А.** Опыт систематической Кирилло-Мефодьевской библиографии. С., 1934.

[3] **Попруженко, М. Г. – Романски, Ст.** Кирилометодиевска библиография за 1934–1944 г. С., 1942.

[4] **Дуйчев, Ив. – Кирмагова, А. – Паунова, А.** Кирилометодиевска библиография 1940–1980. С., 1983.

[5] **Петканова, Д.** От историческата правда към легендата. Константин–Кирил Философ. С., 1983, с. 262.

[6] Annal. Qüedlinb – Magnae Moraviae Fontes Historici (нататък MMFH), I, p.152 Annal. Saxo – пак там, p.248. Annal. Magdeb. – пак там, p. 257. Annal. Fuld. – пак там, p. 90 – Opera Universitatis Purkynianae Brunensis. N 104, 118, 134, 156. Ред: Bartonkova, Dagmar; Havlik, Lùbomir; Ludvikovský, Jaroslav; Masarik, Zdenek; Večerka, Radoslav (показалецът на четерите посочени тома беше издаден през 1977 г. като 206–и том на университетската поредица.

[7] **Ягич, В.** "История на сърбохърватската литература", издаден на сърбохърватски през 1867 г., и на руски език – през 1871 г.

[8] MMFH. III., p. 286 – 287; **Гюзелев, В.** Баварският географ и някои въпроси на българската история през първата половина на IX в. ГСУ ФИФ, VIII, 3, 1964, с. 292–293.

[9] **Kurze, F.** Scriptores rer. Germ. In usum scholarum. Hannover, 1890, p. 131–148 ; Pertz, G. Regionis Chronicon. Monumenta Germanial historica. Scriptores. I.; Латински извори за българската история. II, с. 306–307.

[10] **Moravcsik, Gy.** Biborban született Konstantin: A bir korm. B., 1950, 177 ,.

[11] Annal. Boiorum, IV.XIII–20; IV–XIV–7; IV.XIX–17.

[12] **Boba, I.** Moravia's History Reconsidered a Reinterpretation of Medieval Sources. The Hague, 1971.

[13] **Aventinus, Johannes.** Anales Boiorum Libri VII.; Sclenár, Gergius. Vetustissimus Magnae Moraviae… Posonii, 1784.; **Püspöki Nagy, Péter**. Nagymorávia fekvéséről. Valóság. 1978., 21. Évfolyam, N 11, p. 60–82 ; **Kristó Gyula**. Levedi törszszövetségétól Szent István államáig. Bp., p. 1980, 163 ; **Szegfü, László**. Vata népe. In: Acta Historica. LXVIII, Szeged, 1980, p.14; **Senga Toru.**–B: Századok, 1983, 2, p. 320–321.

[14] **Асемани, Й.С.** Календари на Вселенската църква. С., 1987, с. 158; Annal. Quedlinb. – MMFH, I., p.152 ; Annal. Saxo – пак там, p. 248 ; Annal. Magdeb. – пак там, p. 257 ; Annal Fuld. – пак там, p. 90.

[15] "Моравия се намира отвъд Дунава. На изток от нея са царствата на унгарците и поляците, разделени от река Морава, която е дала името на областта. Северната страна заемат слезите". Вж. глава 13.

[16] Вж. бел. 10

[17] Пак там.

[18] Пак там.

[19] Пак там.

[20] Вж. бел. 9.

[21] MMFH. I., p. 244–245. (Справедливостта обаче налага да отбележим, че "sepultus est in civitate Diocletiana" може да се тълкува по два начина: а.) Доклея се намирала на територията на Черна гора, недалече от Подгорица; б.) Този град е бил седалище на Diocletianusi Illiricum, Сирмиум, т.е. той е бил градът на Диоклетиан. Но и двата варианта сочат месторазположение в Горна Мизия). Латински извори за българската история. III, с. 173–175.

[22] Вж. бел. 10

[23] **Динеков, П. – Куев, К. – Петканова, Д.** Христоматия по старобългарска литература. Второ подобрено издание. С., 1967, с. 124–127.

[24] **Kurze, F.** Scriptores rer. Germ. In usum scholarum. Hannover, 1890, p. 131–148; **Pauler, Gy.** – Szilágyi, S. A magyar honfoglalás kutfói. Bp., 1900, p. 320–323; Латински извори за българската история. II, с. 306–307.

[25] "que dicuntur Moravi sive karinthi atque Sorabi" MMFH. I, p. 254.

[26] **Anonymus.** Gesta Hungarorum. Magyar Helikon. Bp., 1975. MMFH. I, p.235. "Carinthinorum Moroanensiium fines".

[27] Ex miraculis Sancti Apri. MMFH. Vol. 2, p. 185.

[28] Annal. Quedlinb. MMFH. I, p. 152.

[29] Annal. Magdeb. MMFH. I, p. 257.

[30] Annal. Saxo. MMFH. I. P. 248.

[31] **Boba, I.** Цит. съч., с. 8.

[32] Annal. Fuld. MMFH. I, p. 90.

[33] **Gombos F.,** Albin. Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I. Bp., 1937, p. 341–387; **Györffy, Gy**. A magyarok elóderiról és a honfoglalásról. 2., bóvitett kiadás. Bp., 1975, p. 262–269.

[34] Пак там. с. 262–269

[35] **J. M. de Goeje**. Biblitheca Geographorm Arabicorum. VII. Leyden, 1892, p. 139–145; **Kunn, G**. A magyar Honfoglalás kutfól. (Szerk. Pauler Gyula és Szilágyi Sándor). Bp., 1900, p. 150–196; **Wiet, G**. Ibn Rusten. Les atours préciex. Le Caire, 1955, p. 156–167; **Györffy, Gy.** A magyarok elóderiról és a honfoglalásról. 2., bóvitett kiadás. Bp., 1975, p. 88 – 89.

[36] Пак там.

[37] **Динеков, П. – Куев, К. – Петканова,** Д. Христоматия по старобългарска..., с. 121.

[38] **Милев, Ал.** Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 79.

[39] **Aventinus**. Annalium Boiorum libri VII. IV.XIII–20; Gombos F., Aldin. Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. I. Bp., 1937, p. 341–387.; Győrffy, Gy. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. 2., bővitett kiadás. Bp., 1975, p. 262–269.

[40] Вж. бел. 39

[41] Пак там.

[42] Пак там.

[43] Пак там.

[44] Пак там.

[45] **Szklenár, Georgius**, Vetustissimus Magnae Moraviae situs et primus in eam hungarorum ingressus et incursus, quem geographice, historice critice descripsit... Posonii, 1784.

[46] Пак там, с. 3.

[47] Novum Organum és Uj Atlantis. Bp., 1954, 46. Szám.

[48] MMFH. III, p. 237.

[49] Пак там.

[50] Пак там, с. 237

[51] **Асемани, Й. С.** Календари..., с. 158.

[52] **Püspöki Nagy, Péter**. Nagymorávia fekvéséről. Valóság. 1978, 11. Szám, p. 77.

[53] **Динеков, П. – Куев, К. – Петканова,** Д. Христоматия по старобългарска..., с. 122.

[54] Slov. Juh. II, p. 151 ; **Püspöki Nagy, Péter**. Nagymorávia fekvéséről. Valóság. 1978, 11. Szám, p. 76 .

[55] Revennatis Anonymi Cosmographia. MMF. III, p. 282.

[56] **Коледаров, П.** Климент Охридски, "първи епископ на български език" на драговитите в Солунско и на Великия в Западните Родопи. – В: Константин-Кирил Философ. Юбилеен сборник по случай 1100–годишната от смъртта му. С., 1969, с. 141.

[57] Пак там.

[58] Кирило-Методиевска енциклопедия, том I. С., 1985, с. 336.

[59] **Златарски, В.** История на българската държава..., том I, част 2, с. 218.

[60] **Orbini, Mavro**. Il regno degli Slavi oggyi corrottamente detti Schiavoni. Pesaro, 1601, p. 205–239; Lucius, Joannes. De regno Dalmatiae et Croatiae. (Amsterdam, 1666, p. 287–302; Kukuljevic, J. Kronika hrvatska is XII vieka. Arkiv za povjestnicu jugoszavensku. L. Zagreb, 1851, p. 1–37.

[61] Helmoldi presbyteri buzoviensis Chronicae Slavorum cum supplemento Arnoldi Abbatis Lubecensis. Francfurti, 1581.

[62] Scriptores Rerum Hungaricarum. I. Bp., 1937, p. 33–37.

[63] **Danduli, Andreae**. Chronica per extensum descripta ab anno 46 ad annum 1280. Scriptores rerum Italicarum. I., 12, P. I., 1938. **Асемани, Й. С.** Календари на вселенската църква. С., 1987, с. 68.

[64] **Boba, I.** Moravia's History Reconsidered. A Reinterpreta-

tion of Medieval Sources. The Hague, 1971, p.107.

[65] Пак там, с. 53.

[66] **Mareckova, D.** Rostislavo poselství v Životech Konstantinove a Metodejove ve svředovckých řeckých listu a listin. Lystý filologické. 1968, 91; 401–414; Moravske poselstvi do Cařchradu jako řecky dokument. Slovo. 1969, p. 18–19; 109–139.

[67] История на България, том II. Издателство на БАН. С., 1984, с. 132.

[68] Пак там.

[69] Пак там.

[70] Кратка история на България. Издателство "Наука и изкуство". С., 1966, с. 113

[71] **Boba, I.** Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Medieval Soucres. The Hague, 1971.

[72] **Püspöki Nagy, Péter**. Nagymorávia fekvéséről. Valóság. 1978, 11. szám, p. 60–82.

[73] **Kristó, Gy.** Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980.

[74] **Szegfü, L.** Vata népe. Acta Univeraitatis Szegediensis de Attila Jozsef nominatae LXVII. Szeged, 1980.

[75] **Kristó, Gy.** Цит. съч., с. 163.

[76] **Szegfü, L.** Цит. съч., с. 14.

[77] **Златарски, В.** История на българската държава..., том I, част 1, с. 400–401.

[78] Вж. **Петър Коледаров.** Съдбата на северозападните български предели през IX век. – В: Кирило-Методиевски студии. Книга 4, с. 167 и там дадената библиография.

[79] **Златарски, В.** Цит. съч., с. 403.

[80] Пак там, с. 404–405.

[81] Пак там, с. 406.

[82] Annal Quedlinb. MMFH. I, p.152.

[83] Annal. Fuld. MMFH. I, p. 90.

[84] MMFH. III, p. 286–287.

[85] Annal. Fuld. MMFH. I, p. 90.

[86] Пак там.

[87] Пак там.

[88] Пак там, с. 248.

[89] Вж. бел. 68

[90] **De Golje, J. M.** Bibliotheca Geographorum Arabicorum VII. Leyden, 1892, p. 139–145; **Wiet, G.** Ibn Rusteh. Les atours... Le Caire, 1955, p. 156 – 167; A magyarok elődeiről..., Bp., 1975, p. 86 – 94.

[91] Пак там.

[92] Annal. Fuld. Anno 852.
Pertz, Mon. Germ. SS, I, p. 367.

[93] Genesios ed. Bon., p. 85–87, 97; **Петров, П. – Гюзелев, В.** Христоматия по история на България. Том I. С., 1978, с. 188.

[94] **Dölger, F.** Regesten der Kaiserurkunden des oströmmischen Reishes, III, ?. 56, N 461; **Златарски, В.** Избрани произведения, I. С., 1972, с. 359 – 573; **Дуйчев, Ив.** Из старата българска книжнина. I. С., 1943, с. 127–140.

[95] **Златарски, В.** История на българската държава..., том I, част 2, с. 46 – 47.

[96] **Динеков, П.** Старобългарски страници. С., 1966, с. 367.

[97] **Dölger, F.** Цит. съч., с. 54

[98] **Георгиев, Е.** Кирил и Методий и развитието на българската курлтура. – В: Константин-Кирил Философ. С., 1983, с. 23–24.

[99] **Хофер, А. - Маргаритов, М.** Опит за определяне народността на славянските Коннстантин и Методий и обяснение на някои свързани с този въпрос обстоятелства. - В: Пламък, 1987, кн. I, с. 84-94; 120-131.

[100] Пак там.

[101] Пак там, с. 32.

[102] Пак там, с. 32–33.

[103] Пак там, с. 33.

[104] **Dölger, F.** Цит. съч., с. 56; **Хофер, А. – Маргаритов, М.** Цит. съч., с. 51.

[105] **Хофер, А. – Маргаритов, М.** Цит. съч., с. 51

[106] Пак там, с. 33.

[107] Пак там.

[108] Пак там.

[109] Пак там, с. 68 – 69.

[110] Пак там, с. 73.

[111] Български старини. Книжка V (1917), с. 32–91; Гръцки извори за българската история, IV, с. 103–104; **Златарски, В.** История на българската държава..., том I, част 2, с. 53–54.

[112] Пак там.

[113] Гръцки извори за българската история, IV, с. 99–100.

[114] **Георгиев, Е.** Кирил и Методий и развитието на българската култура. – В: Константин–Кирил Философ. С., 1983, с. 23–24.

[115] Пак там.

[116] **Ангелов, Д.** Кирил и Методий и византийската култура и политика. – В: Константин-Кирил Философ, С, 1983.

[117] Значението на думите "пое моравския път" не е еквивалентно със значението на общоприетия новобългарски превод "той се упъти за Моравия". Защото в такъв случай се лишаваме – ако приемем последното – от изключително важната за нас информация, че един от изходните пътища, извеждащ извън границите на Византия, се е наричал "моравски път".

[118] **Георгиев, Е.** Работили ли са Кирил и Методий като просветители на българските славяни. В: Кирил и Методий..., С., 1969, с. 316; **Бернштейн, С. Б.** Константин-Философ и Мефодий. М., 1984, с. 88.

[119] Вж. том VIII на съборите, изд. Лабе, с. 1124 и 1359; **Асемани, Й. С.** Календари на Вселенската църква..., С., 1987, с. 192.

[120] De cerimoniis aulae Bizantinae. Ed. J. Reiskius, vol. I, Bonn, 1829, p. 691; **Боба, И.** Константин Багренородни за мегали Моравия. – В: Старобългарска литература. Книга 21. С., 1987, с. 67.

[121] "Моравска легенда", № 4. – В: Acta SS, M. T. II, ed. 2^0, p. 23, coll. 1–2.

[122] Пак там.

[123] Вж. Окръжното послание на Фотий до източните патриарси от 867 г. в превод на митрополит Симеон в Български старини, книжка V, 1917, с. 122–123; Гръцки извори за българската история, IV, с. 99 – 100.

[124] **Асемани, Й. С.** Цит. съч., с. 80.

[125] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 115.

[126] Пак там, с. 120.

[127] **Асемани, Й. С.** Цит. съч., с. 80.

[128] Пак там, с. 97.

[129] Пак там, с. 101–104.

[130] "... преславният папа Николай... наредил и ги поканил с апостолско послание да отидат при него". ("Италианска легенда", № 7, – В: Aćtá SS, M.T. II ed.2^0, p. 21, coll.2) "... папа Николай... наредил с апостолско послание да отидат при него в Рим". ("Моравска легенда", № 6, пак там, с. 23). Асемани не проявява съмнение относно съобщението в тези извори: "И така, папа Николай е повикал в Рим през 866 г. след Христа братята Методий и Кирил, след като те вече са били привлекли българите и моравците към Христовата вяра". (**Асемани, Й. С.** Цит. съч., с.81).

[131] **Асемани, Й. С.** Цит. съч., с. 99–100; Nicolai papae Epistola ad Hincmarum, MGH, ep, C, p. 601; LIBI, II. 1960, p. 63.

[132] Пак там.

[133] Пак там.

[134] Из Пространното житие на Методий.

[135] Пак там.

[136] Пак там.

[137] Пак там.

[138] Латински извори за българската история. II, с. 65–125.

[139] **Theophanes Continnatus**. Chronographia, p. 342; Гръцки извори за българската история. V, с. 121.

[140] Вж. бел. 6 и 9–14.

[141] Из Пространното житие на Методий.

[142] Révai Nagy Lexikon. 6. Bp., 1912, p. 206.
[143] Пак там.
[144] Пак там.
[145] **Dante, A.** Isteni szinjáték. A paradicsom. XXII. Ének, 76. Sor.
[146] **Николов, Й.** Православната църква през епохата на феодализма (IX–XIV в.). С. 1974, с. 111–112.
[147] Пак там.
[148] Пак там.
[149] Пак там.
[150] Пак там.
[151] Из Пространното житие на Методий.
[152] Пак там.
[153] **Rabelais, F**. Pantagruel. Bp., 1965. III. kötet, 19. fejezet.
[154] Вж. бел. 9, 11, 36
[155] Вж. бел. 6
[156] Вж. бел. 9
[157] Из Пространното житие на Методий.
[158] "Conversio Bagoariorum et Carantanorum". Wattenbach. Monumenta Germanicae Historica Scriptores. Вж. **Kos, M.** Bagoariorum et Carantanorum Conversio. Ljubljana; 1936; Извори за българската история. VI. С., 1960, с. 132–135.
[159] В писаното през юли 900 г. писмо на залцбургския епископ Теотмар и на баварските епископи до папа Йоан IX четем, че папата ръкополага Вихинг за архиепископ не в старата архиепископия в Пасау, а **"при един нов по своята вяра народ, когото княз Сватополк обузда във война и успя да наложи волята си този народ от езически да стане християнски".** Или с други думи тази словашка Нитра, където Вихинг е бил архиепископ, е била покорена от Светополк през 873–879 г.
[160] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 129.
[161] Пак там, с. 95–96.
[162] **Милев, Ал.** Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 82–83, 150. Гиби XI/2, с. 12.
[163] **Златарски, В.** История на българската държава..., том I, част 2., С., 1971, с. 218–219.
[164] Пак там.
[165] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 128.
[166] Пак там, с. 127.
[167] **Златарски, В.** История на българската държава..., том I, част 2., С., 1971, с. 214–220.
[168] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 297.
[169] Пак там.
[170] Пак там.
[171] Пак там.
[172] Пак там, с. 127.
[173] **Милев, Ал.** Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 111.
[174] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 114.
[175] Вж. главата: "Една или две Моравии са съществували по време на "Моравската мисия".
[176] Кирило-Методиевска енциклопедия, том I, С., 1985.
[177] Пак там, с. 655–662.
[178] Сп. "Старобългарска литература" 1985, книжка 17, с. 30–38.
[179] Пак там, с. 30.
[180] Пак там.
[181] Вж. **Боба, И.** Епископската епархия и гробът на Свети Методий. – В: Духовна култура, 1986, № 12, с. 11–18.
[182] Вж. бел. 158.
[183] **Милев, Ал.** Цит. съч., с. 82 –83.
[184] Този списък е бил съставен от охридския архиепископ Йоан Комини.
– В: **Иванов, Й.** Български старини из Македония. С., 1931, с. 565–566.
[185] Вж. бел. 180.
[186] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с.

121.

[187] **Младенова, М.** Върху едно мнение относно местоположението на Методиевия диоцез. – В: Старобългарска литература, 1985, книжка 17, с. 30.

[188] Пак там.

[189] БАН, С., 1981, с. 132.

[190] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 121.

[191] Большая Советская Энциклопедия, том III, М., 1970, с. 416.

[192] **Киселков, В. Сл**. Поуки и очерци по старобългарска литература. С., 1956, с. 16–17.

[193] Вж. бел. 186.

[194] **Киселков, В, Сл**. Цит. съч., с. 17.

[195] Пак там.

[196] Вж. цит. в бел. 187 студия на М. Младенова.

[197] Из Пространното житие на Методий.

[198] Климент Охридски. Слова и поучения. Прев. От старобългарски архимандрит д-р Анастасий Бончев. С., 1970, с. 164.

[199] Пак там.

[200] **Киселков, В. Сл**. Цит. съч., с. 17.

[201] **Dvornik, F.** Les Legendes de Constantin et de Methode, vues de Byzance. Paris, 1933, p. 248–271; Жития Кирилла и Мефодия. М. – С., 1986, с. 221.

[202] **Лавровский, П.** Кирилл и Мефодий как православные проповедники у западных славян. Харьков, 1863.

[203] Из Пространното житие на Методий.

[204] Scriptores Rerum Hungaricarum. I. (Ed.: Szentpétery). Bp., 1937, p. 33–37; Pais, D. Magyar Anonymus. Bp., 1926.

[205] Пак там.

[206] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 115.

[207] **Милев, Ал.** Цит. съч., с. 82 – 83.

[208] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 128.

[209] **Милев, Ал.** Цит. съч., с. 82–83.

[210] Кирило-Методиевска енциклопедия, том I. С., 1985, с. 199.

[211] **Коледаров, П.** Съдбата на северозападните български предели през IX век. – В: Хиляда и сто години от смъртта на Методий. С., 1987, с. 165–175.

[212] Вж. бел. 6.

[213] **Милев, Ал.** Цит. съч., с. 82–83.

[214] Из второто житие на Наум. – В: Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 128.

[215] **Теодоров–Балан, Ал.** Кирил и Методий, част 2. С., 1934, с. 324.

[216] **Асемани, Й. С**. Цит. съч., с. 126.

[217] Пак там, с. 126–132.

[218] Пак там, с. 132–133.

[219] Пак там, с. 133.

[220] Пак там, с. 133–136.

[221] Пак там, с. 136.

[222] Пак там.

[223] Пак там, с. 136–137.

[224] Пак там, с. 137.

[225] Пак там, с. 137–141.

[226] Кирило-Методиевска енциклопедия, том I. С., 1985, с. 719–720.

[227] Пак там.

[228] Вж. бел. 217.

[229] Вж. бел. 218.

[230] "Моравы Панонскые" "Морава Панонска", т.е. Борилов синодик (списък на българските архиепископи. Вж. бел. 187 ("Моράβου της Πανονιας") (Пространно житие на Климент Охридски от Теофилакт). – В: **Милев, Ал.** Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966, с. 82; "В Панония, в град Морава" (Второто житие на Наум. В: Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 128).

[231] Кирило–Методиевска енциклопедия, том I. С., 1985, с.

345–346.

[232] Пак там. с. 201.

[233] Пак там, с. 201.

[234] Пак там, с. 719.

[235] Пак там.

[236] **Асемани, Й.** С. Цит. съч., с. 126.

[237] Пак там в Извори за българската история. VII. С., 1960, с. 132–135.

[238] Пак там.

[239] Пак там.

[240] Пак там, с. 131.

[241] Пак там.

[242] Пак там, с. 132.

[243] Пак там, с. 142

[244] Пак там, с. 141.

[245] Вж. бел. 230.

[246] Пръв Ж. П. Мин превежда погрешно израза "επισκοπον Μοραβου τής Πανονίας" с "episcopum Moraviae et Panoniae", т.е. "епископ на Моравия и Панония". Грешката на Мин е възприета и от Александър Милев. Изразът "επισκοπον Μοράβου τής Πανονίας" е неточен и показва, че авторът (Теофилакт) на житието (на Климент Охридски) всъщност не е имал ясна представа за географското местоположение на Моравия и Панония, тъй като за него в случая Моравия е град, а Панония – държава.

[247] MMFH. III, p. 257–258; **Асемани, Й. С.** Цит. съч., с. 115, 119, 120, 133, 137,146, 152, 224.

[248] Пак там, с. 115–117.

[249] Пак там, с. 116.

[250] Пак там.

[251] Вж. бел. 6.

[252] **Асемани, Й. С.** Цит. съч., с. 116.

[253] **Pöspöki Nagy, P.** Nagymorávia fekvéséről..., p. 77.

[254] Кирило-Методиевска енциклопедия, том I. С., 1985, с. 343 – 344.

[255] Пак там, с. 344.

[256] Пак там, с. 345.

[257] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 121.

[258] Nicolaus I papa. Epistolae.

[259] Monumenta Germaniae Historica. Epistolae, VII, p. 282.

[260] **Пейчев, Б.** Процесът срещу Методий в Регенсбург и решенията на Константинополския събор от 869–870 г. – В: Кирило-Методиевски студии. Книга 3, С., 1986, с. 29–30.

[261] Из Пространното житие на Методий.

[262] Пак там.

[263] MMFH. III. p. 257–258.

[264] Латински извори за българската история. II, с. 43–46; **Perts, G.** Annales Fuldenses, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. I., p. 367–368, 374–375, 379, 380, 400, 408.

[265] "След това старият враг, завистник на доброто и противник на истината, повдигна против Методия сърцето на врага на моравския крал заедно с всичките епископи". – В: Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 121.

[266] **Асемани, Й. С.** Цит. съч., с. 116–117.

[267] През 880 г. по искане на моравския княз Светополк папа Йоан VIII с була ръкополага Вихинг за епископ в Нитра.

[268] **Милев, Ал.** Гръцките жития на ..., с. 79.

[269] Вж. бел. 268.

[270] Вж. бел. 185–149.

[271] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 128.

[272] Пак там.

[273] **Милев, Ал.** Гръцките жития..., с. 82–83, 150.

[274] Вж. бел. 264.

[275] **Златарски, В.** История на българската държава..., том I, част 2, с. 218–219.

[276] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 127.

[277] **Милев, Ал.** Гръцките жития..., с. 176 – 177.

[278] **Иванов, Й.** Български старини из Македония. С., 1931, с. 565–566.

[279] Вж. бел. 277.

[280] Annal. Quedlinb. MMFH. I, p. 152; Annal. Saxo. MMFH. 6, p. 248; Annal. Magdeb. MMFH, 6., p. 257; Annal. Fuld. MMFH. 6., p. 90.

[281] Вж. главата "Къде е била епископската епархия на Методий".

[282] "Коцел прие (Методия) с голяма чест. И пак го изпрати при папата с двадесет мъже, почтени люде, за да го посвети за епископ на Панония, на престола на Св. Андроника, апостол от 70-те, което и стана". Из Пространното житие на Методий.

[283] **Gáspár, E.** Johannis VIII, papae epistolae passim collectae. Monementa Germaniae Historica. Epistolae, p. 273.

[284] Извори за българската история. VII. С., 1960, с. 139.

[285] Извори за българската история. VII, с. 132–135.

[286] Из Пространното житие на Методий. – В: Христоматия по старобългарска литература..., с. 121.

[287] **Boba, I.** Цит. съч., с. 113–114.

[288] Извори за българската история. VII, с. 139.

[289] **Boba, I.** Цит. съч., с. 113–114.

[290] **Милев, Ал.** Гръцките жития..., с. 82.

[291] Извори за българската история. VII, с. 139.

[292] **Коледаров, П.** Цит. съч., с. 115.

[293] Пак там.

[294] **Koszev, D. – Hrisztov, Hr. – Angelov, D.** Bulgária története. Bp., 1971, p. 18–19.

[295] Вж. бел. 9.

[296] Вж. бел. 11

[297] Вж. бел. 36.

[298] Вж. бел. 111–115.

[299] Вж. бел. 13.

[300] Вж. бел. 33.

[301] Вж. бел. 14.

[302] **Boba, I.** Moravia's History Reconsidered. A Reinterpretation of Meddeval Soucres. The Hague, 1971.

[303] **Püspöki Nagy, P.** Nagymorávia fekvéséről. Valóság. 1978, 21. Évf., N 11, p. 60–82.

[304] **Kristó, Gy.** Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980, p.163; Az alföldi bolgár uralom kérdéséhez a IX. Században. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Szeged, 1983, p. 27–37.

[305] **Szegfű, L.** Vata népe. Acra Universitatis Szegedinsis de Attila József nominatae. Acta Historica LXVII. Szeged, 1980, p. 14.

[306] **Püspöki Nagy**, Nagymorávia fekvéséről, p. 63.

[307] **Kristó, Gy.** Levendi törzsszövetségétől..., p.163.

[308] Вж. бел. 305.

[309] **Златарски, В.** История на българската държава..., том I, част 2, с. 218–219; Из Пространното житие на Методий.

[310] Пак там.

[311] Енциклопедия България, том IV, С., 1984, с. 345.

[312] De cerimoniis aulae Byzantinae. Ed.: L. Reiskius. Voll. I. Bonn, 1829, p. 691; **Боба, И.** Константин Багренородни за Μεγάλη Μοραβία – В: Старобългарска литература, кн. 21, 1987, с. 67.

[313] **Иванов, Й.** Български старини из Македония. С., 1931, с. 565 – 566.

[314] **Караджич, В.** Српска историја нашего времена. Београд, 1969, с. 28.

[315] Eleutherudake enkyklopaidikon lexikon. 1–12. tom. Athenai, 1929.

[316] Révai Nagy Lexikon. 14., Bp., 1916, p. 44.

[317] Пак там.

[318] Helmoldi Presbyteri Buziviensis Chronikae Slavorum cum supplemento Arnoldi Abbatis Lubecensis. Francofurti, 1581; цитат по **Асемани, Й. С.** Календари..., с. 128.

[319] Пак там.

[320] **Асемани, Й. С.** Календари..., с. 52–53.

[321] **Dubravii, Joannis**. Historiae Bojemicae Libri 4; **Асемани, Й. С.** Календари..., с. 111.

[322] **Асемани, Й. С.** Календари..., с. 112–113.

[323] Пак там, с. 113.

[324] Пак там, с. 114.

[325] Пак там.

[326] Вж. бел. 9.

[327] Вж. бел. 11.

[328] Вж. бел. 9, 10, 11 и 12.

[329] Вж. главата"Коя Моравия са владели Моймир I и Ростислав".

[330] Вж. главата "Къде е била епископската епархия на Методий".

[331] **Коледаров. П.** Цит. съч., с. 117.

[332] Енциклопедия България, том IV. С., 1984, с. 345.

[333] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 120

[334] "Отправился в Моравию". – Жития Кирилла и Мефодия. М. – С., 1986, с. 221; в превод на Пирошка Ковач на унгарски език: "Metóddal útra kelt a morvák földjére". Pannoniai legendák. Ford. Kováts Piroska. Bratislava–Budapest, 1978, p. 91.

[335] **Георгиев, Е.** Кирил и Методий..., С., 1969, с. 316.

[336] **Бернштейн, С. Б.** Константин–Философ и Мефодий. М., 1984, с. 88.

[337] **Златарски, В.** История на българската държава..., томI, част 2, с. 218–219.

[338] Христоматия по старобългарска литература. С., 1967, с. 129.

[339] Пак там, с. 296.

[340] **Поулик, Й.** Кирил и Методий във Велика Моравия. – В: Българистика и българисти. С., 1986, с. 65.

[341] **Győrffy, Gy.** Ján Dekan: Moravia Magna. A Nagymorva Birodalom – kora és művészete. Kortárs. 1982, p. 826–828.

[342] **Поулик, Й.** Цит. съч., с. 67.

ЗА ОДИСЕЯТА ОКОЛО РЪКОПИСА НА ТАЗИ КНИГА (ВМЕСТО ПОСЛЕСЛОВ)

Преди двадесетина години директорът на издателство "Народна младеж" ми предложи да напиша научно-популярна книга за Кирил и Методий. Популяризаторският жанр ми е чужд – никога не съм обясняват каквото и да е на някого, но приех предложението, защото отдавна исках да изясня някои неща на себе си във връзка с Моравската мисия на светите братя.

Захващам се да пиша само ако ми замирише на лъжа. Така стана и този път. В множеството публикации за Моравската мисия на Кирил и Методий надуших наслоявани с години заблуди и неразгадани тайни. Пишех, за да се отстранят лъжите около най-важния период в живота на славянските първоучители.

Публикациите на Имре Боба и на Петер Пюшьоки Надь насочиха вниманието ми към автентичните документи от IX в., свързани с моравците. Тъй като Великата Моравия на Светополк се срути под ударите на племенния съюз на маджарите, завладяващи Карпатския басейн в края на IX в., почти всички латински, гръцки и арабски извори за събитията от онова време са издадени на унгарски език.

Така работата ми бе значително облекчена. Просто тръгнах като след жътва – подир историците ни, и събирайки разпилените класове, ги връзвах в един сноп. Събраните автентични документи от IX–X в. ме убедиха, че през IX в. е

имало две Моравии, а Моравската мисия на св. св. Кирил и Методий е била в областта на българската (по-голямата или Велика) Моравия, сред българските славяни (абодрити, тимокчани, браничевци). Едва след смъртта на Константин–Кирил, Методий попада в северната, Малка Моравия. През 873 г. Светополк, тръгвайки от Южната, Българска Моравия в междуречието на Дунав и Тиса, стига до Северната Моравия (разположена на територията на днешна Словакия) и обединява двете области в обща държавна формация. Този факт обяснява и дейността на Методий в Северна Моравия след 873 г.

Предадох ръкописа на книгата ми "Империум Кристианум и славянските апостоли" на издателство "Народна младеж". Ала директорът на въпросното издателство щом разбра, че не съм включил негови стихотворения в подготвената от мен антология на съвременна българска поезия, захвърли ръкописа ми. Шест години дори не направи предложение да бъде включен в плановете на издателството. А веднъж този директор ми обясни: "Петер, ти много си направил за България, но за мен нищо не си направил, затова ще почакаш…"

Взех си ръкописа и го занесох в Издателството на Отечествения фронт, откъдето го изтеглих през 1989 г., когато издателството фалира. Съкратих и промених структурата на ръкописа, като използвах новоизлезли студии и научни съобщения; включих и най-необходимия научен апарат, за да предложа книгата на издателството на Софийския университет "Св. Климент Охридски". Естествено жанрът, структурата и

стилът на една книга е трудно да отговарят на изискванията на три различно профилирани издателства. В моя "кентавър" цитатите са не на латински, гръцки или арабски език, а от унгарски преводи на изворите или от текстове в български христоматии, които съм имал под ръка в Будапеща.

Издателството на моята Alma mater не заради това обаче остави ръкописа ми да "зрее" години, а защото твърде много хора са били заинтересувани той да не получи публичност.

Разбирам, че написаното може да е неприемливо за онези, чиито произв едения преповтарят традиционното – изградено върху незачитането на автентичните извори, погрешно схващане за Моравия. В светлината на разкритите и анализирани в настоящата книга, премълчавани или непознати исторически документи от IX–X в., идеите на "непоклатимите" традиционалисти може да деградират във фикция. Но това нека си остане грижа за последните…

Ако камъчето, което, благодарение на ИК "Огледало", сега хвърлям с двадесетгодишно закъснение в застоялата вода на предубедеността около Моравската мисия предизвика научно оживление, значи съм постигнал целта си.

Щастлив съм, че времето ме настига!

22 май, 2000 г.
София

Петер Юхас

КИРИЛЛ И МЕФОДИЙ В БОЛГАРСКОЙ МОРАВИИ

РЕЗЮМЕ

Из *Пространного жития Мефодия* видно, что папа Адриан рукоположил Мефодия на троне св. Андроника, то-есть в городе Сирмиуме, расположенном на берегу реки Савы. В то время захваченные франками земли были под распоряжением Зальцбургского епископства, вот почему архиепископ Адалвин протестовал перед папой в связи с деятельностью Мефодия "в области Нижней Панонии и в областях, находящихся по соседству с ней... до реки Дравы, вплоть до места, где Драва впадает в Дунай." (*Зальцбургский меморандум*).

В этой книге мы ищем ответ на вопрос: Как сформировалась ошибочная точка зрения, что Моравская миссия св. св. Кирилла и Мефодия была не в районе Сирмиума, в Нижней Панонии, а вблизи Бой-марки (позднее на территории Чехии)?

В *Пространном житие Кирилла* читаем: "Ростислав, князь моравский,... отправил посланцев к императору Михаилу, говоря... у нас нет учителя, который объяснил бы нам на нашем языке истинную христианскую веру... приведи нам такого епископа и учителя... Когда приехал в Велеград, в Моравию, Ростислав принял его с великой честью."

В настоящем исследовании мы многократно подчеркиваем факт, что в исторических источниках IX-ого века идет речь о двух Моравиях - одна находилась на территории и по соседству с нынешней Словакией, а другая, которая была древнее и намного больше, (это так называемая Великоморавия), была расположена в пределах тогдашнего Болгарского государства и на северо-западе от его территории.

Баварский географ в своем сочинении *Описание лежащих на северном берегу реки Дуная территорий и городов (817 - 843 г.г.)* сообщает, что в середине IX-ого века на левом берегу Дуная существовало две Моравии - одна на левом берегу реки по соседству с Бой-маркой, а другая - у устья реки Дравы. Эти две Моравии были отделены северо-западными болгарскими землями. Регино, игумен из Лотарингии, в своей летописи (860 г.) тоже говорит о Моравии в множественном числе. О двух Моравиях говорит и император Константин Багрянородный в сочинении *О правлении империей*. Одну он называет неизменно "Мегали Моравия", а другую - просто "Моравия". Император Константин отмечает и что до захвата "Мегали Моравии" мадьярами, она находилась между мадьярами и хорватами, а после захвата южными соседями мадьяров становятся хорваты.

Из этого недвусмысленно напрашивается вывод, что "Мегали Моравия" до захвата мадьярами находилась на юг от нынешней Венгрии.

Гардизи тоже ставит Великоморавию на юг, вдоль Нижнего Дуная, над болгарами. Итак, Баварский географ, Франкские летописи (хроники), Гардизи, император Константин Багрянородный, все они единодушны по вопросу распопожения Великоморавии: она находилась в районе Сирмиума. Там же, по сведениям *Пространного жития Мефодия* было и епископское сиденье Мефодия.

Исходя из всего вышеупомянутого, не может существовать и тени сомнения относительно вопроса, какой Моравией владели Моймир I и Ростислав, и в какую Моравию император Михаил послал Кирилла и Мефодия. Все еще господствует мнение, что существуют несоответствия между Пространными житиями Кирилла и Мефодия (т. наз. Панонские легенды), с одной стороны, и с Краткими житиями Кирилла и Мефодия и житиями Климента Охридского и Наума, с другой стороны. Так например, исходя из первой группы источников, Моравская миссия Кирилла и Мефодия была в районе Сирмиума и Панонии, а исходя из второй - в Панонской Моравии и ее окресностях, в Мизии, Панонии, Далмации, Фракии, Иллирии, Македонии и Фессалии. Это господствующее до нашего времени мнение не выдерживает никакой критики.

Сторонники теории о существовании одной-единственной Моравии, которые и по сей день считают, что эти жития противоречат друг другу в такой степени, что сведения из одной группы делают несостоятельными силу и достоверность сведений из другой группы, не принимают во внимание процитированные нами исторические источники IX-ого века.

Одной из наших задач было выяснить эти фиктивные разногласия между *Пространными житиями* славянских первоучителей и остальными памятниками, свидетельствующими, одним или другим способом,о миссионерско-просветительской деятельности Константина-Кирилла Философа и Мефодия среди болгарских славян.

Сведения, содержащиеся в обеих группах источников, идентичны. В данном случае т. наз. разногласия происходят из традиционной трактовки о Моравии. Иными словами, не сами сведения подлежат сомнению, а необходимо новое толкование общепринятого понимания Моравской мисси.

Имея ввиду, что источники IX-ого века сообщают о существовании двух Моравий, звучит ненаучно каждое утверждение, которое оставляет без внимания этот факт, и на этом основании не встает вопрос, в какой из Моравий Кирилл и Мефодий проповедовали Слово Божье и организовали церковные дела славян.

CIRYL AND METHODIUS IN BULGARIAN MORAVIA

A SUMMARY

According to "The Extensive Passional of Methodius", Pope Hadrianus consecrated Methodius on the throne of St. Andronicus in Sirmium, situated on the bank of Sava river. The conquered by the Franks territories as a missionery areas were subdued to the Salzburg Episcopate, that is why archbishop Adalvinus protested to the Pope why Methodius was active in the areas of Lower Pannonia and the neighbouring lands to Drava river, and from there as far as Drava pours into the Danube (according to Salzburg Memorandum).

The book searches for an answer to the question how the wrong opinion was shaped, that the Moravia mission of St. St. Ciryl and Methodius was not around Sirmium, in Lower Pannonia, but near to Boy Marka (later Czechia).

According to the "The extensive St. Passional of Ciryl": `Rostislas, a royal prince of Moravia, has sent his messengers to Emperor Michael with the following words: "We do not have such a teacher." ... When he arrived in Velegrad, Moravia, he was received by Rostislas with great honour`.

In this search we reiterate to the readers that in the historical sources of the IX-th century there is some talk about two Moravias – one in the area and with proximity of Slovakia of today, and the other, the greater one, as well as the older, The Great Moravia, in the boundaries of the then Bulgarian Kingdom, situated to the north-west of it.

The Bavarian geographer in his work "Description of the northern bank of the Danube territories and towns", which was written during 817-843 A. D., announced that in the middle of the IX-th century there were two Moravias: one on the left bank of the Danube in proximity with Boy Marka, and the other at the moults of Drava river. The two Moravias were separated by the north-western Bulgarian lands. Regino, abbot of Lorraine, also spoke in the plural of his chronicle of 860 A. D. Constantine Porphyrogenetes affirmed the same in his work "The Government of the Empire". The one area he consecutively named "Megaly Moravia", and the other "Moravia" simply. Emperor Constantine noted that before the conquest by Magyars Megaly Moravia was devided between Magyars and Croats, and after the Magyar conquest it became southern border of Magyars to Croats.

From this unequivocally comes after that Megaly Moravia was south to Hungary before its conquest.

Gardizi also placed the Great Moravia to the south, at Lower Danube, over Bulgarian lands. So, the Bavarian geographer, Frank chronicles, Gardizi and Emperor Constantine Porphyrogenetes unanimously placed the Great Moravia into Sirmium region where there was situated the Episcopate seat of St. Methodius according to his "Extensive Passional".

In the light of these historical sources there is no doubt which of the two Moravias Moimir I and Rostislas governed and to which Moravia Michael III has sent Ciryl and Methodius. The dominating up till now opinion that the "Extensive Passional" of Ciryl and Methodius (the so- called "Pannonia Legends") is beneath criticism, and "The short Passional of Ciryl and Methodius", on the other hand, as well as the passionals of their closer disciples (Clement Ohridsky and Naum) are contradicting one another. (For instance, according to the first ones The Moravia Mission of Ciryl and Methodius was done in proximity of Sirmium and in Pannonia, but after the second ones this Mission took place in Pannonian Moravia and its vicinities, in Moesia, Pannonia, Dalmatia, Thrace, Illyria, Macedonia and Thessaly.

The followers of the theory for one and only Moravia who think to this very day that these passionals are so contradictory that the information of one group make groundless the strength and reliability of the other group. They do not take into account the cited historical sources of the IX-th century already presented by us. By simply ignoring the validity of these sources, they reject "The Short Passional" ("The Assumption of St. Ciryl"). "The popolyne passional of Ciryl", "Thessalonica Legend", "The Extensive Passional of Clement Ohridsky", The Old-Russian "Povest of the passed let" ("Povest vremenn X let"), "The Second Bulgarian Passional" by Naum Ohridsky, "The Passional of Clement Ohridsky" by Demetrius Chomatianus, "The Moravian Legend" and Czech Chronicles.

One of our tasks was to elucidate these fictitious disagreements between the extensive passionals of the Slav earliest teachers and the monuments, which testify in one way or another to the missionery and instructive activity of Constantine-Ciryl Philosopher and Methodius among Bulgarian Slavs.

The contentions of the two groups are identical, the differences are in the traditional treatments about Moravia, only. Or, to cut a long story short, or the assertions of the one group passionals is doubtful, but the universally accepted understanding about Moravia needs a different interpretation.

Since the sources of the IX-th century announce the existense of two Moravias, every contention neglecting this fact and not asking a question which of the two Moravias preached the Word of God and organized the church work of the Slavs, is unscholarly.

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР 5
ЕДНА ИЛИ ДВЕ МОРАВИИ СА СЪЩЕСТВУВАЛИ ПО ВРЕМЕ НА МОРАВСКАТА МИСИЯ.....11
КОЯ МОРАВИЯ СА ВЛАДЕЕЛИ МОЙМИР I И РОСТИСЛАВ.....24
КЪДЕ Е МИНАВАЛА ЮЖНАТА ГРАНИЦА НА ВЕЛИКА МОРАВИЯ 49
И БОГ Е БЕЗСИЛЕН ДА ПРОМЕНИ МИНАЛОТО, НО СЪБИТИЯТА СЕ ПРЕДАВАТ НЕ ТАКА, КАКТО СА СЕ СЛУЧИЛИ.....52
ЗАЩО ДЕЛОТО НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ Е БИЛО ОСЪДЕНО НА МЪЛЧАНИЕ ВЪВ ВИЗАНТИЯ.....70
КОГА КИРИЛ И МЕТОДИЙ СА ПРИСТИГНАЛИ В МОРАВИЯ.....75
КАК Е БИЛО ВЪЗМОЖНО КИРИЛ И МЕТОДИЙ ДА БЪДАТ ПРИЗОВАВАНИ НА АУДИЕНЦИЯ ОТ РИМСКИЯ ПАПА И ОТ ВИЗАНТИЙСКИЯ ИМПЕРАТОР.....79
НА КОГО СА СЛУЖИЛИ КИРИЛ И МЕТОДИЙ.....96
ЛЕГЕНДАРНИ ЛИ СА ДАННИТЕ ЗА МИСИОНЕРСКАТА ДЕЙНОСТ НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ СРЕД СЛАВЯНОБЪЛГАРИТЕ.....101
КЪДЕ Е БИЛА ЕПИСКОПСКАТА ЕПАРХИЯ НА МЕТОДИЙ.....108
ПАНОНСКА ИЛИ ИЛИРИЙСКА Е БИЛА ЕПИСКОПИЯТА НА МЕТОДИЙ.....124
СВЕЩЕНОДЕЙСТВАЛ ЛИ Е МЕТОДИЙ И В МАЛКА МОРАВИЯ.....148
ОТКЪДЕ Е МИНАВАЛ "МОРАВСКИЯТ ПЪТ", ПО КОЙТО КИРИЛ И МЕТОДИЙ СА СЕ ОТПРАВИЛИ ПО ВРЕМЕ НА МИСИЯТА СИ.....180
СЪЗДАВАНЕТО НА ТАКА НАРЕЧЕНОТО ТРАДИЦИОННО СХВАЩАНЕ ЗА ВЕЛИКОМОРАВИЯ ИЛИ "РЕКОНСТРУКЦИЯТА" НА ИСТОРИЯТА НА МОРАВИЯ 183
БЕЛЕЖКИ.....194
ПОСЛЕСЛОВ.....211
РЕЗЮМЕ НА РУСКИ ЕЗИК.....214
РЕЗЮМЕ НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК.....216

Петер Юхас

КИРИЛ И МЕТОДИЙ В БЪЛГАРСКАТА МОРАВИЯ

Унгарска, първо издание

Редактор *Пламен Анакиев*

Рецензент *ст. н.с. Трендафил Кръстанов*

Издателска къща *Огледало*, 2000

ISBN 954-90553-6-1